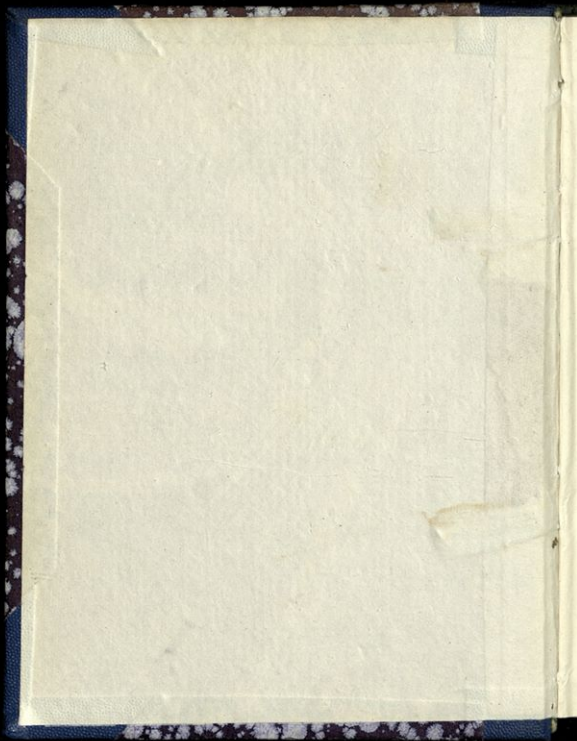

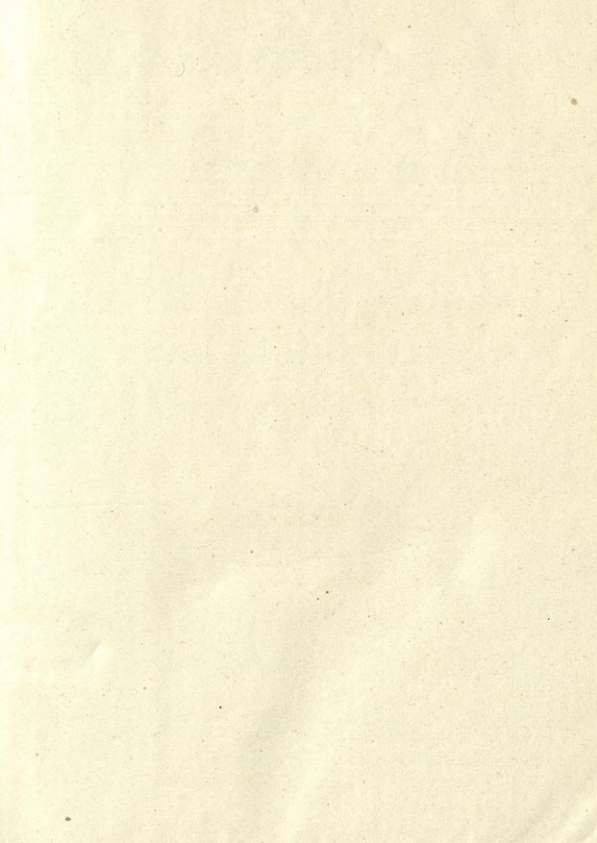
II

24245

Bg

JK

K I R D Ž A L I.

Podonavska povest.

Poljski spisal
Mihael Čajkovski.

Poslovenil
Podgoričan.

V CELOVCU.

Na svitlo dalo vredništvo slovenskega Glasnika.

1865.

Natisnil Jožef Blaznik v Ljubljani.

24. 245 II By

030017947

I.

Stara Donava! slovanska reka! povej, ali si na dno Črnega morja na svojem herbtu zanesla in vtopila slavo in ime plemenom slovanskega in daškega rodú, ali kaj? Ali si v globočino svoje struge zakopala Kriščevo véro? Povej! — Glej, kako se vznášajo kuplje na minaretih po nabrežnih mestih; kako se leskeče Mohamedov polumesec! — Nobene božje, razramno stolpaste cerkve ni nikjer, niti svetega Križa, rešnjega znamenja, ki ga je Božji sin zapustil človeštvu za spomin. — Glej, po nabrežnih ravnotah in višinah péš in na konjih mergolé Muzulmanje, kakor bi ta zemlja bila očevina njih rodú, zapuščina njihovih očetov. — Valah in Moldavec sta rimsko obleko zamenila z Allahovim krojem, Serb in Bolgar si pa s turbanom ovijata slovansko čelo, na znamenje, da sta svobodo zamenila s sužnostjo; celó poljski sin, divji Zaporožec, ki se ni nič zménil za mogočne moskovske carje, nič za njihove obljube in darila, ki je zapustil obali sinjega Dnjepra in rodovita ukrajinska polja, da-si svoboden, nikomur pokoren, celó ta je

kozaškej slavi na sramoto otomanski opisal tulonoščev kontuš in s kašmirskim šalom ovil Šáhov kalpak! — Dónava, ti vidiš to, pa mirno tečeš, kakor si tekla tiste davne dobre čase! Sram bodi tebe, sram rume-nega solnca, ker tebe greje in ta kraj; sram bledega meseca, ker vama svéti! — Stara Donava, razserdi se! Noter na dno naj zakipé tvoji valovi, jezno naj vskipé do oblakov, uidejo naj iz svoje struge in poplavé to zemljo in zalijó. — Bog je s potopom kaznil svét, ves svét, zató ker je v nemar pustil njegove zapovedi; kázni tudi tí plemena, ki niso ohranila vere svojih zvestih prednikov, kázni je, ker so se odrekla in iznevéřila národnosti svojih očetov.

Tako je premišljeval mladenič slovanske duše, da-si turški oblečen. Toliko da mu je mlad mah porastel zgornjo ustno, že mu iz temnega očesa plamíče ogenj, kakor odraslemu možu; lice mu je še gladko, kakor kakemu dekletu, čelo se mu pa že pretéče gerbanči, čelo visoko, zvésto zercalo najglobejših čutov. Postave je visoke in vitke, ali da-si v širokem kaftanu, vendar se mu telo vidi tako skladno izraslo; temni lasjé mu gledajo izpod belega turbana, kakor bi jih bilo sram sužniškega znamenja. — Kdo je ta mladenič? — Sluga, sužnik paše Mehameda, izmajlovskega seraskérja,*) sultanovega sorodovince, gospoda neznanskih zakladov, razsežne slave, terdne volje in ponosnega serca. — Kirdžali je ime temu mladenču!

*) Seraskér == vojni poveljnik.

To ime bolgarski znači zaverženca, vlačugarja brez rodú. Njegovo rodišče je terdnjava Silistrija. Mati mu je bila Bolgarka; umerla je na njegovem porodu. Očeta ni poznal, še slišal ni nikoli nič o njem. (Štirinajst let star je čisto osamel posled hude kuge v Podonavji. Za kos kruha s sirom je po več dni pasel gosí; za posteljo ponoči si je na gola tla naskubel gosjega perja, zvečer pa poslušal stare babje povesti o zlatih davnih časih, ali pa bojne pesmi nekdanjih Slovanov. Ob miloščini dobrih ljudi je živil svoje telo, dušo pa pojil in gojil s povéstmi in pésmami. Kmetovanje in tiha vaška streha, to mu ni bilo všeč. Misli in serce mu je hrepenelo le po divnih prigradkih, po nepokojnem življenji, nikjer ni mogel ostati delj časa, hodil je od hiše do hiše, iz vasí v vas in povsod javdal in očital: „Slovanje dremljejo, Turci jim pa pekel kopljejo!“

Dvanajst let je bil star, ko je prišel k paši Mehemedu in ga ogovoril, da mu dá orožje in konja. Ponosni paša se je smejal dečku, vendar pa mu je rekel prinesiti orožje. Kirdžali vzame jatagan, poboža deržaj krivej sablji, ogleda srebro-leskeče jeklo in k persim pritisne samokrese, kakor mati pervorojenega dojenčka. Paša še po vranca ukaže: mali Kirdžali se mu z obéma rokama obesi na vrat in z ustmi pritisne kognjivim nosnicam. Mehemedu se junaško serce vname za Kirdžalija; rekel je bimbaši,*) naj ga otomanski

*) Bimbaša — poveljnik nad 1000 možmi.

oblečejo in naučé pleniti. — V šestnajstem letu je Kirdžali že jezdaril in sukal konja tako, kakor kak Čerkes: v skoku jezdé je za stavo večkrat zagnal kopje in zadel ž njim obroček krokarju, v skoku na konju je skozi srédo prestrelil pijaster v zraku, tudi za stavo; po bliskovo hitro je mahal s sabljo in sekal na desno in na levo; izborno je znal sukati tudi jatagan, in z bodalom je v skoku zadel zlato levo.*) — Mehemed ga je vverstil med svojo albansko pribočno stražo in imenoval svojega ljubljenca. Ali Kirdžali se vendar ni hotel iznevéríti Kriščevej veri, da-si ravno mu je bil Mehemed tako milostiv, in taka bodočnost obétala se mu. O solnčnem vzhodu in zahodu je z očenašem častil kerščanskega Boga, in na persih je nosil obraz Matere božje, edino dedšino in spomin po materi. Pod podobo so bila slovanska pismena, ali niso bila niti bolgarska niti serbska. — Turški kroj in bojno orožje ni zadušilo v njem zvéstih čutov, ne vročega kopernenja po svobodi. Po noči in po dnevi se mu je senjalo o slovanskem rodu in rad bi bil v enem hipu vso moč vzel sinovom meškega proroka, kajti nemogočnosti ni nikakoršne poznala njegova mlada glava.

Solnce se je že nagnilo. To rumeno solnce, kako se leskeče, kakor iz samega čistega zlata! Neznatno, počasi se pelje po modrem nebu v zatop. — Kirdžaliju se še zmerom senjá. Zamišljen gleda na široko reko Donavo: v reci plivkajo vesele ribe, nad reko létajo

*) To je tak denar na Turškem.

povodne vrane. „Pleneči tič eno ribo vjame, drugih pa ne vpleni, ljudje pak moré in sužijo — oboje kmalo,“ misli mladi Bolgar in pogleda na bastijo v Izmajlovu; kavke se trumama zbirajo spat ná-njo. Kirdžalija terpke misli obhajajo: vse so tistega rodú, imajo roditelje, imajo sorodovince, jaz pa nimam niti očeta, niti matere, niti rodovine, niti stanišča! — Solzo ima v očesu, in breme na sercu. Ta hip priletí orel čez široko Donavo, vzdigne se pod oblake in na svojih silnih perotih veslá na Balkan. Kirdžali ga gleda in misli: „Jaz sem tudi orel. Orel je sam, jaz sem sam; orel ima Balkan, jaz svojo domovino; orel se na mogočnih perotnicah vzdiguje pod oblake, jaz pa k Bogu v mislih na perotih svete vere.“ In ponosen se verne v mésto.

Pred vrati se snide s svojim bojnim tovaršem, z Arnavtom Mihajlakijem.

„Ha, Kirdžali! ali te je neslo kám za kakim valaškim dekletom; ali, kar bi bilo lepše, morda si kje za germom čakal kakega Juda ali Armenca z zlatom na poti iz Stambula?*)

Kirdžali žalno pogleda Arnavta in zaničljivo, ter nič ne odgovorí. Mihajlaki si zasučé černe berke. — „Ti mladi buhte! tako nedolžno gledaš, pa se ti na obrazu bere in na očéh, da si tiček, za zločinstvo na svétu. Ne terdi nam zastonj stari Alban Kordaki zmerom: „Kirdžali bode še morivec, tak, da je še malo tacihi bilo na svétu.“

*) Carigrad, Konštantinopelj,

Kirdžali se nasmehne. — No, tedaj bode Mihajlaki moj prijatelj. Stara slovanska prislovica pravi: krokar krokarju ne izkljuje oči, volk volku ne za-skoči pota.

„Saj ne bode še le od danes Mihajlaki pripravljen na vsak Kirdžalijev migljaj. Lahko bi bil moj sin, ali ne, častim te, kakor svojega bodočega vodnika.“

„Arnavt! tvojega jezika je sama sladkost, ali da véš, moje uhó je gluho zá-njo.“

„Priliznjenost je tako tuja mojej misli, kakor je Izmajlov daleč od Meke in Medine; ali zdaj-le je tisti čas, da bi jaz rad govoril s teboj, kakor s kakim možem, pa ne kakor z golobradcem.“

„Govôri, poslušam.“

„Kirdžali! ali imaš rad zlato, rad zaklade?“

„Ne maram zá-nje, navajen sem na uboštvo; ne poznam in tudi nečem poznati nikakoršnega bogastva.“

„Ali ti je razkošje drago?“

„Nisem ga še nikoli okusil.“

„Ali morda ljubiš svobodo in slavo?“

„Nad življenje.“

„Kirdžali, ti si naš brat. Idi z menoj.“

„Kam? po kaj?“

„Ne poprašuj, saj bodeš videl.“ — In šla sta ob nasipih k benderskim vratom. Mihajlakiju se satanski čuti iskré na černo-rujavem obrazu; Kirdžali gré korakoma za njim, kakor bi ga gnala kaka čarodejna moč. Rad bi si razjasnil svoje misli, ali tako ima zamotane in zmedene, da jih ne more razplesti. Za-

škriplje z zobmi, vzdigne roko in zamomljá: „Bodemo le videli.“ — Prišla sta v mésto, straža je hotéla ravno zapreti vrata, muezini*) so ravno tudi prišli na okope in na kuplje nad žamijah,**) k večernej molitvi klicat vernih prorokovcev, pokornih Allahovih častiteljev. Kirdžali in Mihajlaki sta šla po ozkih ulicah, pa nobeden ni zinil nobene, še pogledal ni nobeden nobenega. Napósled prideta v karavan-seraj***) albanske straže. Soba je vsa megljena od samega tobaka, na sredi berlí svetilnica, okoli sedé po turški (navskriž noge pod seboj) Arnavtje, Bolgarji, Albanci in vedi-gabog kaka soderga še. Divje se nosijo vsi, divje imajo obraze, še strašnejše pa gledajo. Kirdžali stopi nazaj čez prag in hoče oditi, ali Mihajlaki ga s silo potegne v sobo, stari Kordaki se pa oglasí: „Nikar naj te ne bode sram, saj nisi dekle, mi pa tudi ne zaljubljeni!“ — Berž mu dadó lulo na dolgej cevi in skledico kave. Kirdžali zažgè, kadí, pije kavo, posluša važni pomenek, ali ni dosti razumel, le posamezne besede je slišal, vse pretergane, da ni nič vedel, kaj imajo. V tem je Mihajlaki na strani govoril s Kordakijem. Ko se pogovorita, približa se Kirdžaliju stari Albanec in s tako močjó svojo roko spustí na-nj, da se je ves stresnil. — Ti si slovanskega rodú, kerščanske vere, ali te ni sram turške obleke in ukla-

*) Muezin == klicar na molitve.

**) Džamija == mošeja.

***) Karavan-seraj == prenočišče.

njati se Muzulmanu?“ Kirdžali potegne turban z glave in ga zažene ob tla. — „Ali si otročji!“ Znamenje samo si vergel pred noge, iz grenke sužnosti pa nisi še. Ali bi bil rad prost?“

„Hočem!“ in oči se mu zasvetijo, kakor dve žareči zvezdi.

„Ali se ne bojiš smerti?“

„Ne bojim!“

„Ali bi umoril tedaj našega vraga?“

„Koga?“

„Pašo Mehameda, našega gospodarja in vladarja.“

Kirdžali se zamakne v misli, dene roké križem na persi, pobesi oči in vzdihne: „Tega pa ne morem: paša me ima rad, Mehemed je moj dobrotnik.“

„Kaj tvoj dobrotnik! zató ker te živí in oblači? Saj tudi njegovi konji oves jedó vsak dan, še z dragimi plahtami je odéva in uzda z dragocenimi uzdami; saj ima rad in boža tudi svoje pse; le idi in ljubita se. Idi, razodeni paši naše namere: povej mu, čez eno uro da zadene smertno geslo ali njega ali pa nas; da podonavskih Slovanov čaka ali sveta svoboda, ali pa večna sužnost, le berž nuj, čas je drag! Paša te gotovo bogato nadarí, še kako službo v haremu nemara doboš zató, kaka sreča!“

Kirdžali je prihajal zdaj bled, zdaj rudeč; kar utripale so mu noge v kolenih in nekak peklen ogenj ga začne peči v sercu. — „Ne, ne, izdam vas, z vam vred se bodem boril za svobodo, z vami vred hočem v nevarnost, paše pa ne morem umoriti.“

„Le idi, kamor ti drago, idi, vlačugar brez rodú! Ti si sužnikov sin, spočela te je pa svobodna mati: idi in vklanaj se svojemu gospodarju, kakor se je tvoj oča, in morebiti se še!“

„Lažeš, jezičnik! Jaz sem Slovan, svoboden,“ in zgrabil je za jatagan; ali Mihajlaki vhladi s svojo žilavo rokó ognjivega mladenča, stari Albanec se pa nasmehne: „Ne z besedo, ne z grožnjo, djanski pokazi, da si Slovan,“ in vsi začno vikati:

„Kirdžali, tí si Slovan, otmi nas iz grenke sužnosti, v tvojih rokah je naša osoda!“ —

Na Kirdžalijevem obrazu se bere strašen dušni boj, na očéh pa, da se mu je omajal prvi sklep. Tovarši silijo va-nj, Kirdžali pa ne vé, kaj bi; premišluje, in napósled obljubi s preterganim glasom: „Pústi me, Mihajlaki, umorím pašo.“

Kordaki ga berž prime za besedo: „Prisezi na kerščanskega Boga, na slavjansko svobodo, da izveršiš svojo obljubo!“

„Prisegam,“ zaterdi Kirdžali s slabim glasom.

„Kirdžali! ali če ne misliš, premisli se; pomisli, da gorjé tistemu, kateri krivo priseže na Boga, krivo na svobodo. Sramota in prokletstvo takemu živemu, sramota in prokletstvo njegovim kostém po smerti!“

„Prisegam! umorím ga!“ vskrikne s silnim, z vzvišenim glasom Kirdžali, in objemati ga začno vsi po versti.

„Kirdžali naš! Smert paši, prostost nam!“ in govoril je dalje stari Kordaki tako-le: „Ali ne misli,

da sami nimamo pogumnih sere ali krepkih rok. Vsak izmed nas je gotovo pripravljen umoriti Mehemeda, toda to se mora zgoditi še danes, ali pa nikoli: jutri bi bilo prepozno. Paša bi izvedel vse, in naša osoda potlej! britko bi jokala svoboda. Ta-le čas pa ne more nobeden izmed nas k paši, samo tí. Danes obhaja ravno rojstni dan svoje hčere. Ti bodeš igral na šezdaro,*) kako bolgarsko pesem zapel našemu zatiravcu, zapel na sramoto slovanskej svobodi. Zaigraj mu z bodalom tisto trenotje, ko začuješ strel v gradu na dvorišču. Izmajlovčanje so z nami, janičarjev pa ni veliko; torej zmoremo. Upajmo v Boga in vsak v svojo sabljo! Gotovo zmoremo, in potlej zapojemo pesem o svobodi!“

Kirdžali in ž njim vred vsi zavpijejo zdaj: „Zmoremo in zapojemo pesem o svobodi!“

„Zdaj pa se razidimo vsak, kamor ima kateri, ti Kirdžali pak, pripravi se, uberi šezdaro in nabrusi bodalo.“ — Divja truma ognjiva, vsa maščevalna, zapusti karavan-seraj.

Kirdžali, prišedši v svojo izbo, ubere strune na šezdari in na kamenu nabrusi bodalo. Z neko staro junaško slovansko pesmijo si razvname mladostni ogenj, ogluší vést, vgasí zadnjo iskro svoje hvaležnosti in v imenu svete vere, v imenu svete svobode roke in serce ojačí za namenjeni zločin.

*) Šezdara = gitara.

II.

Po dvoréh v palači gorí mnogo luči v smolnih bečkih, in v haremu zlatí velejasna svetloba kristalna okna. Svečanost obhajajo v palači, svečanost v Izmajlovu. Paša slavi rojstni dan svoje edinke, svoje predrage hčere. Milosti, darov, jedí, pijače, vsega tega je ukazal obilo razdeliti svojim služabnikom in Izmajlovčanom.

Čuden mož je ta kiaja*) Mehemed. Cvete mu slava, z zakladi ne vé kám, v časti v kakej je, kako mogočen, ali zmeni se káj za vse to! Hladno tepta po vsem. Čast, ljubezen, razkošje se mu razgrinja pred nogami, smeje in ponuja njegovemu objetju, ali zaničljivo zametuje vse. Kedar se smeje, smeje se kakor po sili; kedar se mu razjasni čelo, razvedrí se mu, kakor primorano. V vojski je hraber in krut; kedar je mir, tačas je résen in zmerom le sam. Starost ne more spepeliti v njem čutnega žarú; komaj je preživel polovico četertega desetlétja, pa živari, ne uživa životnega razkošja, kakor človek z unega sveta. Takov je Mehemed, paša, vodnik, gospodar. Ali oča! — Levinja ne ljubi svojega edinega mladiča, kobila ne svojega novo rojenega žrebeta tako, kakor Mehemed svojo Selimo. Z dóma misli ná-njo in hrepení po njej, domá pa se smeje od samega veselja, ali pa joče kakor otrok ali blazen. Selima je njegovo življenje,

*) Kiaja = pašin naméstnik.

njegov svét, s kratka — vse. Stari Hakim, černi pašin skopljenec, pestún, služabnik, zvest kakor pes, ta pripovéda, da kiaja Mehemed ni bil tak pred leti, da je bil ognjén, strasten, vesel, nevgnan razkošnik, skop, slavohlepen. Dvajset lét staremu se je serce vnelo za sužno Gruzijanko, Saro Mihaelo po imenu. Ljubil jo je kakor svojo dušo, kakor Mohameda, kakor Allaha. Ali nekoliko nedelj po Seliminem rojstvu vzame neusmiljena smert ljubinko Mehemedu. Od takrat je strastni Turčin mertev vsemu svetu, in kakor je prej goreče in le mater ljubil, tako ljubi po njenej smerti hčer. Stari Hakim prisega na Allaha, na proroka, da že trinajst let paša ni nobenej odaliski vergel več nobene rute, da nikoli nobenej več ne daruje nobenega prijaznega pogleda, da-si sleherno leto kupi obilo najkrasnejših deklet vzhodnih in zahodnih, in dobi za davek in za dar od sultana, da mu veličajo harem. Stari skopljenec ne laže, mora sveto resnico govoriti, edini zaupnik haremovih skrivnosti svojemu gospodu.

V velikej sobi, v zakladnici orientalske gizdavosti, razliva se v potocih velejasna svetloba po zlato- in srebro-tkanih šarenicah, in sijajen ogenj lije svojo svetlobo po pisanih perziških preprogah in kašmirskih zagrinjalih. V alabastrovih urnah šumí in kipí sorbet*) iz raznega vzhodnega sadja. Lahki oblaci arabskega kadila plavajo po sobi in čaravno vonjajo. Na mehkej vajšnici sedí Mehemed, poleg njega pa mlada Selima.

*) Sorbet = turška hladivna pijača.

Paša odgerne zavoj devi z obličja in začne jej božati krasno lice, božati s svojo terdo roko svilne obervi in svítle, vranje černe lasé nad néžnim rujavkastim čelom. Odaliske pojó in plešó, skopljenci skačejo, bobnajo, in za sténo godci krožijo na janičarske rogove, trobentajo trobentarji in pavkajo pavkarji. Selima se raduje: oko jej pleše s plešočimi vertinci vred, uho slastno sesá godbin odmev in njena duša se pojí s šumnim veseljem in kipí. Paša pa nič ne sliši, nič ne vidi; zamaknilo se mu je oko v hčerino obličje, raduje se njene radosti, uživa njeno življenje.

Nehala je godba, nehal ples. Mehemed spregovorí: „Huriska moja! ali rada poslušáš šezdaro? Tvoja mati je rada poslušala jo.“ Pa kar umolkne in solze mu zalijó oko; rad bi je bil utajil, ali ni mogel. Selima otare solze očetu s svojo ljubko roko in z néžnim, sladkim glasom začne uteho liti v njegovo serce: „Kako si dober, oče; saj véš, kar ljubiš tí, to ljubim tudi jaz.“ — Paša se pa razplamení in svoje ustne pritisne na njeno čelo. „Predraga hči, taka je bila tudi tvoja mati!“ Zdaj tleskne, in stari Hakim stopi pred-enj in do tal skloni čelo. „Pokliči Kirdžalija, in šezdaro naj prinese s seboj.“ Hakim odide, pa kmalo se verne z bolgarskim mladenčem. Selima hoče zavoj spustiti po obličji, ali Mehemed jej na láhko zaderží roko rekoč: „Saj je le sužnik.“

Čeravno je natihoma rekel to paša, vendar Kirdžalijevo uhó ni preslišalo njegovih besedí, ki so mu v serce segle kakor meč. Divje je pogledal in ponosno,

in ni za strune prijel, temuč za jatagan. Dekle se začne tresti od samega strahú, celó paša si ne upa v oko pogledati Bolgarju; pobesil je glavo in z rahlim glasom spregovoril: „Mladi moj prijatelj! zabrenkaj na šezdaro in zapoj kako bolgarsko pesem.“

Kirdžali ni spremenil svojega pogleda, kratko in pretergano odgovori: „Tí gospod, jaz sluga; tí veliš, jaz moram slušati,“ in ni čakal nobenega ukaza več, kar udaril je na strune. Mojsterski mu perstje begajo po šezdari, nebeško harmonični zvuki izvirajo izpod gibčnih perstov. Začne staro bojno pesem davnih Slovanov, gleda zdaj Mehameda, zdaj Selimo. Pervič ta pot vidi pašino hčer, prvič je ženska krasota čudo zbudila v njem. Kakor rešnja zvezda, tako se mu bliska Selimino oko. Njena krasna postava, rujavkasto obličje, néžni govor, vilinske ustne kažejo kakor kako zercalo mnoge hude strasti orientalskega serca. To trenotje je Kirdžali pozabil svoje prisege in terpke bolečine, ki mu je bil zadal jo spomin na svojo sužnost, pozabil je, da je sužen Slovan, Selima pa Muzulmanka — oko in serce se mu je vtopilo vá-njo. Ljubezen, sovraštvo, prijaznost, maščevavnost — vse to se v človeku žive fantazije tako hitro verstí kakor grom po blisku, in z vso močjó vdarja v njegovo dušo. Čarokrasna je Selima v belej, zlato-tkanej obleki, v belem zavoji zlato-všitem, belo obuta, v nararnicah, okrašenih z amuleti in dragim kamenjem, in z biserji na vratu. Kakoršna tù sedí, vsak bi jo moral imeti za najkrasnejšo Gruzijanko, za najlju-

beznjivejšo odalisko v mohamedanskem édenu,*) ali če vstane in kakor kraljica pogleda okoli; če gori in doli gré po sobi kakor ponosna vladarica vsega sveta, potlej je mogočnost, krona, éden vse le senca, potlej Bog tleska sam svojeje stvaritvi, a človek mora pasti na kolena in častiti njeno krasoto — to božjo stvar. Kirdžaliju je roka oterpnila na strunah in glas umerl na ustnah. Paša ni zapazil tega; Selima pa; rudečica jej je polila obličje, — ali od sramožljivosti ali je kak drug čut vnel se v njej, kdo vé? Ženska ima že v najmlajših letih ta dar, da uganjeva čute, ki je zbuja v nas. Na prvi pogled vidi svojemu častitelju v serce tako jasno, kakor Bog vest vsakega človeka. Selima se vsede, Kirdžali vzdihne in vzdigne roko za drugo pesem, kar na dvoru zagermí strel iz samokresa.

Odaliske vskriknejo, tako so se ustrašile; paša plane po koncu: „Saj ni nič, primerek, nepazljivost.“

Selima vstane in neprestrašena pogleda Kirdžalija, a Kirdžali se še premaknil ni, kakor okamenél. Vnovič strel na dvoru, brenkoče orožje in divij krič. Stari skopljenec plane v sobo: „Paša! Albanje so vstali, zarotili so se in hoté tvoje življenje in zaklade.“ — Mehemed pokojno odgovorí: „Hakim! varuj harema, precej jim odgovorim.“ — Objame hčer in poljubi, in potegne meč iz nožnice. Kirdžali divje pogleda pašo v obraz in zgrabi za jatagan. Selima vskrikne, pre-

*) Eden == raj.

strašena in solzna: „Oče, varuj dragega življenja! Kirdžali, brani mojega očeta!“ — In paša se vèn gredé zadene ob Kirdžalijeve persi, Kirdžali pa potegne jatagan in vdere za njim.

Moško se branijo janičarji, Albanje se pa zaganjajo vá-nje in vpijejo: „Vdajte se, vaš paša ne živi več!“ V tem se oglasi sirov, germeč glas: „Neverni psi! še živi še, na vašo nesrečo!“ — To je znani Mehemedov glas. Janičarjem raste serčnost. Albanje začnó še huje divjati, in divjeje napadejo Turke. Eden je že nameril na Mehameda, ali Kirdžali mu orožje z jataganom odbije znad pašine glave, in z ostrino odmahne Albanu glavo z vratú, kakor žanjec s svojim serpom mak s stebila. Albanje začnó vpiti: „Izdaja! izdaja!“ in perhajo na vse strani; janičarji besno deró za njimi, in ktereга dohité, vsakega ubijó. Pri rudečej smolnej luči se vidi, kako bojuje paša, in Kirdžali kako mahljeje odbija od njega, kako ga zaslanja s svojim telesom, kako brani in smert zadaja svojim starim tovaršem.

Napósled se vse vpokojí. Albanje so bili pobiti večidel vsi, druge so pa janičarji polovili in povezali. Predno so Izmajlovčanje mogli v orožje, že jim na ušesa prikrili glas o izgubi. Zapirali so se, zaklepali v hiše in prosili Boga, da bi z večnim molčanjem zagernil njihovo namero, kakor bi bilo krivično, pa ne pošteno, ne častno, ko bi se oteli iz turške sužnosti.

Sredi vstajnih trupel prime paša mladega Bolgarja za roko: „Na tem-le mestu te odločim za ago svojeje

novej straži, in nek mertvaški glas pristavi: „Izdajico, odcépljenca, nekdanjega lupežnika!“ — Paša sune z nogo neko truplo, pikne z mečem, ali ni bilo več živo. Stari Kordaki je izdihnil svojo dušo, rekoč: „Lupežnika!“

Mehemed ukaže, naj v reko zmečejo trupla, zalótence pa zapró: „Jutri jim pa pokažemo, kaj znamo,“ sam je šel pa v harem.

Ves zamišljen Kirdžali stoji na mestu: „Jaz sem izdajica, krivoprisežnik, iznevérjenec. — Zdaj sem pa rés zaničljivec, izmeček, brez rodú, brez vere, brez časti. Ali Selima, kako je krasna, to je angelj! Rekla mi je: „Kirdžali, brani mojega očeta!“ Kako bi je ne bil slušal?“ — Dolgo časa se je mladenič boril sam s seboj, napósled se pa zgrudi na tla brezupljiv; opojila ga je bila ljubezen, opojila nada.

III.

Kirdžali ne spí: obup, ljubezen mu pali dušo tako, kakor kužnega vročina. Noč je merzla, rosa obilna, a vendar vre krí v mladenčevih žilah. Na nebu je tiho, na zemlji tiho, ali v Kirdžalijevej glavi burno in hrumno, kakor v zraku o morskej vihri. Vsede se, začne mencati očí, kerči roke, rad bi se prepričal, da ne spí. Divne prikazni plešó pred njim. Kervavih persi, divjega pogleda, kerčevito zategnjenih ust kaže za njim stari Kordaki: „Izdajica! — iznevérjenec!“ Otroci in žene, bolgarske in valaške

se mu posmehujejo, s perstom kažejo za njim in kričé : „Kukavica, izmeček brez časti in brez rodú!“ Kirdžali začne mežati, ali neprenehoma prikazni plešó okoli njega. Rad bi skoro jutranje zarje, ker meni, da izginejo o belem jutru prikazni. Bolestno vzdihne in vpré oko v harem. Zdí se mu, da vidi belo obleko in žensko postavo pri oknu; to je Selima, hvaležno se mu leskečejo njene oči, vonjavo smehljajo njene ustne. Kirdžali je pozabil svojih bolečin, vés srečen je zdaj, na vse persi diše sapico, ki veje od drage Selime. Debelo se je zagledal v krasno devico in prosi Boga, da bi podaljšal noč, ker o belem dnevi mora zapustiti kraj svoje sreče. To je prvo genotje, v trenutji pa zméni naše misli, zméni čute človeku, in serce nektère serče, nekteri hlapé pa iž njega, kakor goba, da v vednem boji s čuti živí človek.

Še zmérom ima v Selimino postavo oko zamaknjeno Kirdžali, ali je rés vidi, ali se mu le zdí; kar ga zdrami nek tih glas, kakor iz tal: „Kirdžali! Kirdžali!“ — Bolgarski mladenič se zdrami in pogleda okoli sebe. — Ali nič ne vidi. Ali zopet se oglásí tisti glas: „Kirdžali! Kirdžali!“ — Zdaj vstane in gré pogledat. Še nekoliko leží trupel; dotakne se enega ranjenca, pa je mertev, tudi drugi je že terd; ali ko se približa tretjemu, ta šepne: „Kirdžali, otmi me, prisegam ti hvaležnost.“

„Ali si tí, Mihajlaki, ali te je že drugoč vrág prinesel meni na pot?“

„Ta pot bodi Mohamedan, ali postani paša, ali kar hočeš, meni vse eno, samo življenje mi otmi.“

„Idi z menoj.“ — Mihajlaki vstane, in videlo se mu je, da je popolnoma zdrav. — „Arnavt! ti nisi nič ranjen.“

„Mene se ni dotaknil noben meč; ali raji bi, da bi me zavlekli v Donavo nego da pridem v ječo in jutri na kol. — In šla sta skozi dvor, ko so janičarji bili nazaj na poti po ostale mertvece. Poznali so novega ago, ali nobeden ni rekel nobene besede. Srečno sta prišla skozi vrata iz palače. Sredi mésta Mihajlaki vstavi Kirdžalija: „Ti si nas ogoljufal, lahko bi se ti osvetil zató, ali otel si mi življenje, za kar sem ti obljubil hvaležnost. Arnavt Mihajlaki zna biti zvést svojeji prisegi. Ako bi utegnil potrebovati naše pomoči, na katero se laže zanašáš, nego mi na tvojo, le samo omeni našej Arnavtki Fariki, in Mihajlaki ti bode precej pripravljen, da ustréže tvojej želji.“ — Izgovorivši izgine po stranskej ulici med hišami. Kak drugi krat bi bil Kirdžali z mečem kaznil take zaničljive beséde, ali ta pot je moral za dobro vzeti terpko razžalitev, in verne se v palačo.

Drugi dan o solnčnem vzhodu so za kazen morali umréti vstajni Albanje, Kirdžali je pa od paše za spomin dobil — prav iz njegovih rok: zlatorésasto rudečo obleko, bel turban iz kašmirskega tafeta in rudeč, znotraj siv kožuh: častna znamenja in imenitna Muzulmanom, kristijanom pa nečast.

Mladi aga ukazuje 500 čilim vojščakom, poslušnim vsakemu migljeju. Lahko bi poskusil, da bi se izkopal iz otomanske sužnosti; lahko za svobodo

vnel daška in slovanska plemena, ali še na misli mu ni to: mladi Bolgar ljubi Selimo, nikakor bi jej ne izkalil sladkega pokoja; rad bi svoj život pustil go-ljufivej osodi, da bi ga Mehemedova hči le enkrat prijazno pogledala s svojimi temnimi očmi; njej na ljubo je pozabil tistih krasnih sanj o starej slovanskej svobodi; njej na ljubo zakriva podobo Marije Device z muzulmanskim kožuhom. Gotovo bi zatajil Kriščevo vero in Mohameda slavil z dušo in z ustnami, ko bi Selima le rekla: „Jaz hočem“, kajti beseda „hočem“ iz ljubimkinih ust je ljubimecu verski zakon, božja beseda.

Leto teče, versté se meseci, tedni, versté dnevi, spremin se umiče spreminu, ali Kirdžalijevo serce, njegova osoda se nič ne predrugači. Serce mu gorí tako, kakor je gorélo, zmerom je na konji, vedno meče kopje, in vojuje, kakor je vojeval; vrata v harem so mu pa le zaperta, rad bi časi videl Selimo, pa je ne more. Ob samem zraku ne more živeti človek, ne more gorečega serca utešiti s samo nado. Zlate sanje, zlati gradovi v zraku vežejo človeške misli na čas s svojimi čarodejnostmi. Pokne pa trenotek, da se raz-perhnejo, da izginejo, kakor jutranja megla, kakor pena na vzburjeni vodi. Nepoterpežljiv je že Kirdžali, merzí se mu, ker mu je življenje tako enolično; merzí muka dušne ljubezni, zopet se mu v glavi zdaj pa zdaj zbudi stara znana misel na svobodo in ponos sladko šepetá na uho: „bodi mož!“ — „Saj to hočem,“ spregovori Kirdžali vselej in začne z besedami in z da-rovi podkupovati Albane, Mehemedovo pribočno stražo.

Nekega dné na večer pridírja nek tatarski sel na penastem konju v Izmajlov in vstavi se palači pred vrati. Kljuse strašno zazíje, globoko sopne, in potni dim ga vsega pooblačí. Tatar napne persi, hlepno dihne vá-se zdrave sape, skoči s sedla, popravi si žolti turban, stegne se, da mu kosti pokajo v členkih, potlej pa velí, naj ga peljejo k paši. Radovedni stopijo okoli njega, vprašujejo ga, od kod je prišel in kaj bi rad. Tatar pa le molčí, kakor ne bi imel jezika, gleda okoli sebe, odmajuje z glavó in nobene ne zine. Tako se mora muzulmanski poslanec vesti; ukaz njegovega gospoda je sveta skrivnost, ki jo smé razodeti le tistemu, kteremu gospod reče. Nezvestega posla bi Mohamed izobčil iz števila Izlamu zvestih otrôk, in po smerti bi ga ne pustil v sedmo nebo gledat prekrasnih hurisek, temuč eblissina*) bi na veke bila njegova duša. — To trenotje pride černi skopljenec, stari Hakim, migne Tatarju z roko in pelje ga naravnost v harem. Kakor se lovski psi berž zberó, valjajo po tléh, skačejo, cvilijo od samega veselja in lajajo, ko zagledajo osedlanega konja, lovski rog ali puško, ker so jim to všečna znamenja, da pojdejo na lov, tako tudi muzulmanski vojščaki: šepečejo, srečo voščijo drug drugemu, bistro gledajo in gladijo deržaje svojim sabljam in jataganom, kajti tatarski jadernik nosi glas ali na vojsko ali na kak plen.

V haremu se Mehemed sam razgovarja s Ta-

*) Eblissina = hudičeva.

tarjem, napósled pa dá poklicati Kirdžalija. Mladi aga stopi pred pašo, prikloni se mu — spodobno, ali ponosno, in vpre oči va-nj, ni pobesil jih, kakor je sužnikom navada.

„Kirdžali! jaz te poznam, kako si mi zvest, serce imaš tudi hrabro; ponuja se ti slava in lahko se izkažeš. Ti bolgarski psi so se vperli pašinej mogočnosti, vladarju vsega sveta. Jutri o solnčnem vzhodu na čelu vsej albanskej straži odrineš iz Izmajlova. Tatar bode pa tvoj kažipot, ta ti pokaže, kje se je vgnjezdil sovražnik. Po bliskovo plani na-nj in uniči ga z gromovo silo. Če bode pa sila, pridem jaz za teboj. Jutri zjutraj se zberi z vsem svojim spremstvom na dvoru v palači.“ Aga se prikloni in odide, paša dá pa poklicati svoje druge bojne vodnike, in vsakemu je naročil in ukazal, česar je bilo treba.

Kirdžali je na kratko zapovedal Albancem: „Jutri pred solnčnim vzhodom imejte konje osedlane, orožje pripravljeno. Za tri dni vzemite s seboj živeža zá-se in za konje. O solnčnem vzhodu odrinemo.“ — Nobeden ni ne čerhnil, še na misel ni prišlo nobenemu, da bi bil vprašal, kam pojdejo in po kaj, vsi se berž in veseli razidó, da pripravijo, kar jim je ukazal aga. To mora vojščak, da precej sluša, da se ne obotavlja, da izverši ukaz, pa nič ne vprašuje, kaj in kako. S tako vojsko bi lahko zmogel vès svet, kakor je dolg in širok. Stokrat gorjé pa in prokletstvo vojski, če se vojščak obotavlja, če premišljuje, vojskovod pa ne zna oponesti se. — Kirdžali gré v svojo sobo,

ogleda orožje in vojno obleko, ukaže sužniku, naj mu podkuje vranca, in ko ostane sam, začne široko korakati gori in doli po sobi in serditi se: „Paša me kakor psa pošlje na lov. Tatar ti pokaže zverjad, ti pa bój in môri. Ljud, ki bi rad svobodo, to so bolgarski psi. Kirdžali! ti si izdajica, nezvéstnik, vreden, da v bratovsko kri pomočiš svojo roko; vreden, da pod Mohamedovim praporjem bojuješ za svojevérece, za pravovérne kristijane. Čaki, paša! Bojišče ni tvoj harem, tam ni nobenega satana, da bi me skušal, nobene krasnolične device, tam se ne bliska temno Selimino oko, da bi te obvarovalo, Muzulman!“ — Zdaj zaškriplje z zobmi in divje se zasmije. — Kirdžali ima berke, ima jatagan, ima roke za svobodo in serce za véro. „V sili, tačas znajo prositi, in Selima je rekla: „Kirdžali, brani mojega očeta!“ ali potlej je pozabila, da živi kak Kirdžali na svetu. — Vzdihne. — „Zakaj njene podobe ne morem izbrisati iz spomina?“ — Gré nekolikrat gori in doli po sobi, „ali izbrišem si jo, čaki, ti ošabni paša! Z mojo pomočjó si zmogel in kaznil Albance, zdaj pa jaz s tvojo zmorem in uničim tebe in tvoje Muzulmane!“ — Že je hotel v mesto, zato da bi se porazumel z Mihajlakijem in z izmajlovskimi Valahi, kar nenadno v sobo stopi nenavadni gost, stari Hakim. Kirdžali se začudi in odpré usta, kakor bi hotel vskrikniti na ves glas, ali skopljenec dene perst čez usta, naj molčí; približa se agi in šepne mu na uho: „Moja hosudarka, krasna Selima ti vošči zmago in

rada bi, da se kmalo verneš. Pošilja ti tá-le darek; imej perstan na vrati, varoval te bode, da ne onesrečiš; ruto nosi pa na persih, da ne pozabiš néžne roke, ki jo je stokala. Ali če ti je življenje kaj drago, če hočeš še dalje gledati dnevno luč, mólči, če ne, gorjé meni, gorjé tebi.“ — Ko pové, dá agi v roke spomin, zavít v tenko platno in tako berž odide, da Kirdžali ni utegnil spregovoriti, ne roke stegniti, da bi ga bil prideržal. Kakor okamenél, tako stojí, sam ne vé, ali je to rés Hakim, ali se mu le senjá, da je to le fantazija. Razvije platno: odvije zlat perstan na zlatej verizi, okrašen z bagdaškim safirjem in s čerkeskimi amuleti. Bela ruta je iz delijskega mušlina in krasno pisano pretkana, zarés mojstersko delo. Kirdžali ogleda to tkanino: pote, posute s cveticami, na koncéh zlati slavčki, miljenci vzhodne rože; na sredi dvě sklenjeni serci, spodej pa armenske čerke: S. M. K., prav spodej pak so vtkane té-le besede: „Bog je ljubezen vstvaril za ljudi“, pravi slavni pesnik Sadi. — „Serce išče serca; ko se pa najdete, sklenete se terdno, kakor demant. Smertni ogenj jima ne more nič, še v éden se preselita z ljubeznijo, kajti ljubezen je najkrasnejši božji dar.“ Strastno poljubi Kirdžali ta napis, poljubi tkanino, poljubi mušlin, saj vse to je bilo v Seliminih rokah. Obesi zdaj perstan na vrat, dene ruto na serce in ni šel iskat Mihajlakija. Še je kipel v njem sklep, ki je bil pognal v njegovej duši, ali premislil se je. „Jutri bodem videl, kaj in kako.“

Tako vse odlašamo le na jutri, vse reči, katerih nečemo izveršiti, ali pa če nismo za dosti serčni, da bi je. Ko mladi aga vteši očitajočo vést, da je na „jutri“ odložil svoj sklep, potlej je bil srečen, kakor slavček, rožni milček, kedar sedí na cvetji in diše njegovo vonjavo; srečen je bil in dušo in serce je imel zamaknjeno v cvétje sladke ljubezni. Vso noč se mu je senjalo o temnih očéh, o krasno-ličnej Selimi.

Priplulo je izpod zemlje solnce, kervavo solnce, in ognjive žarke vsiplje na svét. Med oblaki mesec sveti; ali sramožljivo bledí in skriva svoja rožička, rad bi sterpel blesk solnčnega obličja, ali ne more ga; sram ga je in pripravlja se na vtek. Na dvoru v haremu stoji cela truma albanskih jezdicev, mladi aga pa na črnem arabcu v divnem skoku jezdari gori in doli med verstami. Besni konj mu zdaj v tla koplje z zadnjimi nogami, kmalo kviško plane kakor ščuka izpod vode, kmalo zopet pleše v skočnem diru kakor devica na plesišču in igra z nogami v vetru. Pa vstavi se, začne grebsti s kopiti, veter mu na drobne nitke razpihuje svilno grivo, potlej repne in dvigne rep, da je kakor nojev čop, in iz nozder in očí mu serši ogenj. Nerađ je na konji Kirdžali, ali vendar tako sedí na njem, kakor bi bil prikovan k sedlu, ne za palec ne odskoči, še ne premakne se ne. Nerađ derži uzdo, ali vendar jo z mojstersko rokó. Bogato ima konja osedlanega, bogato oblečen je sam, ali še stokrat strastnejše njegovo obličje. Albanje,

janičarji, skopljenci, vsi imajo oči vperle v mladega ago, ali Kirdžali, da-si dirja med verstami, še ne pogleda na-nje, neprenehoma z očesom strelja na okna haremovih čumnat. Sokolje ima oko: skozi močne šipe zagleda Selimino obličje za odgernjeno zavéso. Naglo se pogovorita z očmi, in z ognjivim pogledom si prisežeta večno zvestobo. Zdaj ponosni Mehemed pride na mostovž; s preskušnim očesom pogleda versto za versto, jezdicica za jezdicem, napósled pa ukaže, naj odjezdijo. Aga kmalo dirja, kmalo v skok jézdi okoli bojnih verst, zdaj na desno zdaj na levo, in 500 jezdicev se na enkrat premakne z mesta, tako naglo, kakor bi oreh sterl kdo. Temni paša sam se nasmeje ta pot in zakričí: „Kirdžali! prvič se ti slavno polje odpre ta krat; varuj, da ne skališ bojne slave mojemu vojaštvu!“ Aga dvigne meč, na znamenje, da ali zmore ali pa pogine, skloni čelo h konjevej grivi, ali pred pašo ali pred devo, ki je gledala iz harema skozi okno — kdo vé? oberne konja na zadnjih nogah na tako majhnem prostoru, kakor je plošček velik, zdirja pred trumo, še enkrat pogleda nazaj in Albanje odjezdijo skozi vrata, aga pa na čelu jim.

Kako razkošje vre v Kirdžalijevem sercu! Mladi aga vé, da serce gorí za-nj, in nad to srečo je ni nobene druge na svetu. Jezdijo skozi Izmajlov. Tatar naprej dirja, k Donavi kaže pot. Kirdžaliju duša kipí od same nepoterpežljivosti; v trenutji bi rad zgrabil in zmogel sovražnika, da bi se berže vernil in zmagovavna znamenja položil Selimi k nogam.

Veter veje od séverja k jugu; po temno-sinjej Donavi se podé gosti valovi, — po Donavi, ki s penami svoje jeze peni svoji skalnati obali. Po širokej strugi na šajkah se pelje albanska truma, sami jezdici, pelje napit se kristijanske kerví in vgasít slovansko svobodo; slovanski in daški veslarji pa veslajo, stara Donava nese polne šajke na svojem herbtu, ali ne vtopí jih! Očito, da je zapisano v osodnej knjizi: „Ni še vdarila ura svete zmage svobodi in svetej Kriščevej veri.“

Šajke priplujejo k obali, jezdici poskačejo na suho, vstopijo se v verste in zdirjajo ob Donavi po silistrijskej cesti. Pred njimi se kadí prah in za njimi se vzdiguje dolg oblak. Tretji dan zaslišijo topeve, kmalo potem zagledajo dim in mesto Silistrio v ognji. Grad še stoji, zastopi besnih Bolgarjev se zaletujejo va-nj, v njem pa se Mohamedanje branijo. Kirdžali se zmisli na svoje rodišče in serce se mu začne kerčiti. Tatarski kažipot pokaže na grad, rekoč: „Aga, tukaj sovražnik divjá, tam pa se naši branijo!“ — Kirdžali se začne tresti, vstavi se, že mu je na jeziku: „Za bolgarsko svobodo, za Kriščevo véro!“ kar se vznemiri konj pod njim, in Kirdžali začuti pretkano ruto na levej strani na persih, zlato verižico na vratu, in Selima se mu v duhu prikaže v bliščavi vse svoje krasote. Zavihtí sabljo nad glavo in zakriči: „Allah, Allah! Za menoj!“ in zdirja naprej proti Bolgarjem. Albanski jezdici zarijové, kakor čreda samih hudičev: „Allah, Allah!“ Začnó

sukati svítle meče in drezati konje, da kar v skok deró za ago. Vse je temno in zavito v prah, zemlja doní od konjskih kopit, sapa žvižga. Bolgarjem je ta naskok nenaden: zmešajo se in začnó bežati, osvo-bojena posadka priverší iz gradú in zedini se s Kirdžalijevimi Albani: gonili in tolkli so se do terdne noči. Vsak Alban si je po deset bolgarskih glav navezal na pas in na jermenje na sedlu, paša silistrijski je dobro plačal odsekane glave. Kirdžaliju je podaril dva arabska hata (žrebca) in bogato opravo za-nju, 2.000 zlatih lev, verižico iz samih dragih kamenov in zeleno-žametov kožuh, našit s soboljo kožo.

Deset dní so plenili po bolgarskih vaséh in požigali, in Kirdžali je povsod sam ukazoval in požigal in plenil. Namen je bil gotov, sto vasí je bilo sam pepel, do tal požganih, deset vreč bolgarskih ušes so poslali v Stambul sultanu za dar. Izmajlovski paša je za pomoč dobil dvajset voz, polnih dragega plena in 2.000 obrokov raznega blaga. Albanje so si napolnili zlata in družih rečí, Kirdžali pa obilo darov, priplenil si razsežno mohamedansko slavo, med kristijani pa zaslužil novo sramoto.

Na poti nazaj v Izmajlov ga sreča nek raztergan človek. Vstavi ga, pelje na stran in omeni: „Stari Kordaki je resnico prorokoval, dvakrat si bil izdajica in odcepljenec, tretjič bodeš pa morivec. Le zapomni — zmisli se ná-me!“ in šel je svoj pot naprej. Kirdžali zmaje z glavo, zgane z ramami: „Kaj bi nek rad od mene ta prokleti Mihajlaki?“ Jezdil in prijezdil je

v palačo. Mehemed ga sprejme kakor svojega sina in povabi na gostijo; rekel je dati mu svoj čibuk*) in pustil k sebi vsesti se mu in kaditi. To je velika milost ponosnega paše, velika čast ponosnemu agi. Kak drug Turek bi svoje življenje dal zato, ali Kirdžali? ... kaj njemu mar vse to, ker ne vidi Selime.

IV.

V izmajlovskem gradu imajo goste. Stari Hadži Ahmet, vidinski paša, je prišel obiskat kiaje Mehameda. Nekdaj se je Mehemed učil vojskovati na njegovem dvoru pod njegovim krilom; zdaj bi pa sam rad učiti dal Mehemedu svojega sedmega sina, dvajsetletnega Hussejna. Spodobi se, da roka roko umije. Častitljivo je paša sprejel svojega starega varuha, pošteno obljubil varstvo Ahmetovemu sinu, obljubil svojo edino hčer za ženo in neizmerno imovino za doto. Čeravno je pa to samo vpričo štirih sten obljubil paši, vendar ni ušlo Kirdžalijevemu ušesu; resnična je stara prislovica: da mož poslednji izvé, kaj misli in namerja njegova žena, ljubimec pa prvi, kaj kuje ljubimka in kaj drugi mislijo o njej.

Ali kaj se godi v Kirdžalijevem sercu? — Peklo razsaja v njem. Sam ne vé, kaj bi; pustil je uzdo obupu osamljen. Nesrečnež se muči in vjeda, kar mu možgani ne zavró. Preklinja, kolne pašo, pašino

*) Čibuk = turška lula.

slavo, vero, njegovo domovino, njegovega Boga in celó Selimo; le to mu še serce hladí to trenutje. Vpričo ljudi mora tajiti svojo boleost, ali ta tajnost še huje draži njegovo obupljivost. Ljubimcu, ki méni, da je nad grobom svoje nade, takemu je smeh drugih ljudi ali pa njegov posiljeni smeh bridek meč v ranjeno serce. Tega ne more več preživeti aga: iskat gré Hakima. Na srečo ali nesrečo, v mraku ga najde na vertu pri haremu. Prime skopljenca za ramo in premakne ga: „Starče! še danes moram videti Selimo, če ne —“ in z desnico pokaže na jatan. Hakim se stresne in plane na kolena: „To ni mogoče!“

„Mogoče! Če mi odbiješ prošnjo, z mečem v roci si izklestim pot k njej!“

„Derznež! pogúbi sebe, njo in mene.“

„Kaj zató, da se le zgodi, kar hočem!“

„Aga, rotim te pri Seliminem imenu, bodi pameten!“

„Nič! Čuj, starče, do polnoči te bodem še čakal, po polnoči pa se zanesem le na svojo roko in na svoj meč.“ — Naglo vzame roko s skopljenca in urno odide. Hakim pa se podpre na zid in začne premišljevati.

Jutri bode ramazan, mohamedanski postni dan, jutri noben véрни prorokovec ne vzame nič v usta o belem dnevi; zató se danes do sitega navečerjajo vsi, po večerji pa polukajo vsak svoj precejšni, sreberno oviti obrok opija, da napojé dušo, in telo

vterdé za lakoto. Kirdžali pa neče ne večerjati, niti opija; nič se ne gane iz svoje sobe, nemiren šteje minote do polnoči, in že je pokojnejši, kajti sklenil je, kaj učini. Ne zanaša se na skopljenčevo pomoč, zato ima jatagan dobro nabrušen in čaka. Da bi se pripravil na smert, da bi utešil svojo vest, tega njemu ni treba: živí ne rad, smerti se ne bojí; kar pa vest, za-njo se ne zméni več — kar je derl v Silistrijo, poslovil se je od nje za vse večne čase. — Ravno ko mu je na misel šinil Mihajlaki in sklenil njega vprašati za svét in pomoč, odpró se na lahko duri in v sobo stopi nek skopljenec z zavitkom pod pazduho. Zapré duri, pogleda po izbi in spregovori: „Hakim me je poslal, preobleci se aga, ná, in idi z menoj;“ s tem razvije mu skopljenško obleko. Kar bi trenil, tako hitro se preobleče Kirdžali. Skopljenec je stal kakor na ternji in vlekel na ušesa. Aga je bil oblečen, ali jatagan je imel pod kaftanom. Skopljenec poprosi: „Le tiho, le oprezno,“ in odideta. Šla sta skozi dvor; ne žive duše ni bilo nikjer, vsi so večerjali. Pred vrati pri haremu je eden izmed janičarjev hodil gori in doli, pogledal ji, videl, da sta skopljenca in pustil noter, še zmenil se ni za-nju. Na dvoru v haremu je bilo tudi vse prazno. Skopljenec je na vse strani obračal očí, ali ji kdo vidi ali ne, odpré vertna vrata in reče: „Čaki me tù-le, ali tiho,“ — porine Kirdžalija na vert, zaklene vrata in odide v harem.

Svitloba miglja Kirdžalijevim očém skozi haremová okna; za belimi závésami se gibljejo človeške

postave kakor sence; ali moški ali ženske, tega ni mogoče spoznati. Morebiti je tudi Selima že večkrat šla mimo, ali ta vražji mušlin zakriva prezerne šipe v oknih. Noč je hladna, veter oster; ali Kirdžalija nič ne zebe, samo čas mu je predolg. Veter strese list z drevesa, trava zašuští v vetru, mraz mu prešine žile in stisne serce, kajti kakor želva, tako počasi se vleče čas človeku, ktereга muči, če mora čakati. Vendar začne napósled pojematí živost v haremu, luči gasné zaporedoma. Kirdžali je pripravljen: „Kar obesim se Selimi okoli vratú, pritisnem svoje ustne na njene, vdihnem svojo ljubezen vá-njo, izsesam njeno iz nje. Umerjem pa od samega razkošja, pa tudi Selima umerje v razkošji, in potlej . . . naj se zgodi, karkoli. Kri mu vré in hoče skozi kožo, in serce hitrejše bije. Tiho se zaberne ključ, tiho zamergodé neke duri, nekdo pride vên in zakašlja. To trenutje je Kirdžali stal pri njem. Bil je skopljenec, ki prime ago za roko, na znamenje, naj molči, in tiho sta šla v harem. Duri so odperte: ali je izba to ali mostovž ali sobana, tega ne pozna mladi aga, ker je sama tema vse okoli. Skopljenec zná pot, pelje ga po temi. Kirdžalija spreletí nekak neznan strah: ne mara ga pa utegne izdati skopljenec, ne mara ga pelje v mrežo, paši v pest ali celó srečnemu Hussejnu pod meč? Seže pod kaftan in potiplje, da ima jatagan. V tem zasliši moške glasove in hojo v papučah. Kirdžali se vstavi in prime za jatagan; skopljenec se pritisne k njemu in šepne: „Nič se ne boj, to je za

steno, v pašinej izbi; duri v harem so že zaklenjene,“ in peljal ga je dalje. Šla sta kviško po stopnicah in prišla zopet na ravna tla. Časi se je luč zablisnila skozi kako razpoko, časi mu je mermranje — muzulmanska molitva prikrilila na uho. Agi se zdí, da hodi že cel vek in vendar mu je tako čudno v sercu: kmalo tako tesno, kmalo zopet tako milo, da bi rad in ne rad skoro prišel, kamor gré. Vstavita se pred nekimi durmi, kjer je zlatosijajna luč bliščala skozi razpoko in vonjava dragega kadila dušo napajala z razkošjem. Skopljenec trikrat varno zacepetá z nogo, duri se odterznejo, prikaže se neka starka, prime Kirdžalija za roko, potegne ga v sobo, zapre duri za seboj in zapahne.

Sméli Kirdžali stoji pred Selimo, in stoji kakor bi do sedem ne znal šteti: nem, kakor kamen. Selima zarudí, pobési oči in ne spregovori nobene besede. Stara Zulma, dojnica Mehemedove hčere, ta se zlostno smeje, gleda Kirdžalija in Selimo, zgiblje z ramami in misli: ali smo jima zato pomagli skup, da se gledata zdaj, potlej pa ločita berž? Že je hotéla ziniti, kar se oglasi Selima: „Kirdžali, kaj bi rad?“ — Ženska, če prav še mlada, če prav ni izkušena, vendar je smela, precej ima na jeziku besedo, smeh precej domá, in oko, da oserči ž njim moškega, da mu razveže jezik in iz serca odpré njegovim čutom. Kirdžali pade na koléna pred mohamedanko, poljublja jej noge in roke, in navdušeno vsikrikne: „Selima, jaz te imam rad, raji nego svoje življenje, raji nego svet, nad vse rad!“

Sladke so bile Selimi te beséde, sladki bili poljubci; kakor potoček, šepne: „Kirdžali vstani, vsedi se k meni.“ — Kirdžali vstane, hoče na pol objeti Selimo in z ognjem svojih ust vneti jej obličje. Omamljena vstane dekle: „Kirdžali, kaj to? Pri živem Bogu, upokoji se!“ Divje se zasmije aga: „Upokoji se, izpametovaj se! Prav hči pašina! Jaz sem sužnik, sluga tvojega očeta, pa sem se derznil tebe, snubljenko Hussejnovu, pašinega sina. Upokoji se! saj se bodem, upokojim se po svojej smerti, in seže pod kaftan. Selima se zamisli, zarudí in dvigne ponosno čelo. „Kirdžali, jaz te ljubim, nič ne skrivam! ali nikoli ne bodem niti tvoja, niti Hussejnova!“ Aga jej pade pred noge: „Angelj moje utehe! ti si moja, moja na veke!“

„Zasliši, Kirdžali! Selima sem le očetu, Selima paši Mehemedu; ali tebi in svojemu Bogu pa sem Sara Mihaela, kristijanka. Po svojem rojstvu, vpričo matere sem sprejela sv. kerst in dobila njeno ime. Po materinej smerti me je Zulma učila Kriščevo vero; zdaj pa premisli, ali morem biti tvoja, če ne prelomim svoje prisege Bogu.“

Kirdžali jo pogleda, naglo razpne kaftan in prinese obraz matere Božje izpod njega: „Sara Mihaela, jaz sem tudi kristijan! Zarad tebe bi skalil svojo prisego, zaslužil si večno pogubo; otmi me zdaj ti!“

Selima vskrikne: „Zulma, Kirdžali je kristijan!“ in omahne mu v naročje.

Mladenič poljubi devico na usta, na oči, na lice

in čelo, in njeno néžno postavo stisne k sebi tako, kakor bi hotel vso vtisniti v svoje serce. Zulma sklene roke: „Bog vama daj blagoslov! Blagoslovi vaji Gospod Bog!“ V tem se odpró duri in skopljenec stopi noter: „Selima! Kirdžali, véliki dan je že.“ — Dekle se izterga mladenču iz naročja in skoči na stran: „Hiti vèn, dragi moj!“

„Sara Mihaela! ali mi prisežeš zvésto serce?“

„Prisegam,“ odgovori Sara Mihaela tiho in Kirdžali odide s skopljencem. Šla sta na vert; dan je bil že velik; skopljenec vstavi Kirdžalija v gostem germovji in reče: „Vsedi se sèm-le noter in dobro skrij, ne pokaži se nič vèn, kajti paša se zjutraj rad spreha po vertu, ali pa njegovi gostje, dokler ni tiste ure, ko smejo ženske na sprehod na vert, jaz grem zdaj po ključe.“ — Skopljenec odide, čez pol ure se pa verne, poišče ago v germovji, odpre vrata in srečno ga odpelje skozi haremov dvor. Aga je šel v svojo sobo, skopljenec pa delat na vert.

Muezin že kliče k poldanskej molitvi; Mehemet in stari Ahmet poklekneti, migata z ustnami, šepečeta molitev in sklanjata čelo proroku na čast in Allahu na slavo. Ali čudno, Hussejna ni od nikoder. Ali je morebiti šel na sprehod? Ali ga nemara bolezen mudi v sobi? Stari oča gré v izbo: postelja je prazna že od kdaj menda, ker je čisto merzla. Mehemed pošlje iskat svojega bodočega zeta, ali nihče ga ni videl nikjer. Stari Hakim stiče po goščavi in zakotjih na haremovem vertu, ali nikjer ni Hussejna.

Dolga je bila očetu in gospodarju ura britke nepokojnosti, predno stari Hakim stopi v sobo. Groza serši iz njegovih oči in tresó se mu ustne. — „Nesreča, gorjé nam, Mehemed, mogočni gospodar! Tvoj gost ne živi več, umorjen leži tam na haremovem vertu in poleg njega tudi umorjen — skopljenec in vertnar Hopur.“ — To žalostno oznanilo je bilo strela iz jasnega Ahmetu in Mehemedu. Oba planeta po koncu in vskrikneta: „Pelji naji na vert!“ — Gresta, ali ne, dereta; to trenotje sta pozabila svoje muzulmanske časti. Nad potočkom med jazminovjem Hussejn vznak leži mertev. Ahmet skoči k njemu, dvigne ga, začne obračati in presunljivo jekne. Starček vije in lomi z rokami, puli si z glave sive lase, puli brado, in komaj se mu solza vterne iz očesa, od same starosti vsušenega. Zeló je sicer zadélo to Mehameda, ali vendar pokojno premišlja umor in ogleduje truplo. Zagledal je na Hussejnu globoko rano na levej strani, ali ne z bodalom zadane, kajti kaftan in pas sta navprek pretergana; to ga je s krivo sabljo umoril ali z jataganom; kaka skušena, vajena roka mu je zadala rano. Pervikrat ga je zadel v sercé, zató ni dolgo časa terpel Hussejn. Roke so se mu pobésile, usta na pol odperla, kakor bi bil umerl precej o prvem vskriku. Čelo ima že merzlo, in kri v rani je sesedena. Tri stopinje od njega leži skopljenec Hopur, v tla obrnjen z obrazom in vès skerčen. Zemljo je razdrapal s persti, šest ran ima na persih in na strani, kri teče iz njih in telo ima še nekoliko gorko. Zravno

leži okervavljeno bodalo — Hussejnovo. Mehemed pre-mišlja, uganjeva, ali nič ne more uganiti. Hopur, drug ni imel nihče vertnih ključev; nihče ni mogel noter, zid je visok, vrata imajo tri ključavnice. Zločinec menda je umoril Hussejna, potlej pa še samega sebe iz obupnosti, iz samega strahu. Ali kje je jatagan? Iščejo, ali ne morejo najti nikakoršnega orožja. Ne mara je kam daleč zagnal ga, ali zakopal v zemljo. Kar je, to je! — Tako je v osodnej knjizi. — Obupnega Ahmeta odtergajo od mertvega sina, truplo pa zanesó v mertvašnico in ga mertvaški preobléčejo.

Ta strašna novica se je izvédela v harem, izve-dela jo je Selima. Uboga deva joče in udeluje; ob-dolží se varuhi: „Jaz sem kriva njegove smerti. Go-tovo je Hussejn videl Kirdžalija, da je šel noter, ali pa samo sumil kaj takega; Hopur si je s smertjo kupil večno zamolčljivost, umoril je sam sebe. — Jaz sem nesrečna.“ Zulma jo teší: „Ne žaluj, serce moje! saj nisi tí kriva; božjih sklepov mi ne moremo soditi. To se je menda moralo zgoditi tako. Izmolive vsak en očenaš in pomiri se ti serce.“ — Pokleknete torej, sklenete roke in začnete moliti in prositi kerščanskega Boga za mohamedanski duši.

Ko Kirdžaliju sporočé Hussejnovo in Hopurjevo smert, ni mladi Bolgar zinil ne besede; ostril in čistil je le svoje orožje, kakor je navada dobremu vojščaku. Po dnevi enkrat sreča Hakima in hotel je govoriti ž njim, ali Hakim se ga je zbal kakor hudiča in zbe-žal. Aga si je mislil: Bog vedi, kaj je starcu.

Zakopljejo mervta Mohamedana. Tri dni po ramazani odjezdi paša Ahmet v Vidin. O slovesu je djal Mehemedu: „Bog ni hotel, da bi Hussein bil tvoj zet, pošljem ti pa svojega šestega sina Abdalo, morebiti je še vendar v osodnej knjizi, da bode moja sinaha tvoja Selima.“ Mehemed prikimlje z glavo in na serce položi roko, rekoč: „Hadži Ahmet, kar le želiš, vse ti storim.“

Mehemed sam spremi vèn iz mesta na konju vidinskega pašo, aga Kirdžali pa jezdi ž njim prav do Donave. Na poti suče po starej navadi svojega konja. Ahmed ga gleda, serce mu kervavi, ko pomisli: „Moj Hussein se je tudi tako skazoval na konju. Samo on bi se bil mogel z ago poskusiti v gibčnosti in moči.“ Približa se Kirdžaliju: „Mladi jezdic! jaz te ljubim; ti me spominjaš na mojega sina. Čuj, ti bi ga bil gotovo rad imel, ko bi ga bil le poznal, — pa tudi Hussein bi bil tebe ljubil Ali osoda je drugače hotéla! Na, sprejmi od mene za dar njegovega belca, to je prav dober perzijan iz Kurdistana, samo cekino daj za njegovo opravo, zato da ti sreče ne skalí ta dar.“ Čudno se Kirdžaliju spreminja obličje: kmalo je rudeč, kmalo bléd. Zahvali se paši in dá cekino, paša pa dodá: „Aga! prosim te zvéstega prijateljstva svojemu sinu Abdali; kmalo bode med vami. Aga, bodi mu prijatelj.“

„Bodem, paša, ná mojo besedo,“ — in to trenotje mu žarek blagega čutja razjasni obličje. Kmalo prideta do prodke Donave, aga se posloví od paše in verne z oddelkom albanske straže.

Neki Alban pelje v Izmajlov Hussejnovega belega hata s pozlačenim orožjem mertvega jezdic a vred. Kirdžali nič ne pogleda na dar; popravi si turban, pošegače svojega vranca in v skok odjezdi v mesto, kakor bi se z vetrom kòsal. Albanje se pa spogledajo, rekoč: „To je zlodjev človek, ta naš mladi aga!“

V.

Dva dneva po Ahmetovem odhodu gré Kirdžali k starej Arnavtki. Stara Arnavtka je bila znana vsem jezdicem albanske straže. Imela je slastne jedi, močne pijače, ktere „kora“ prepoveduje vernim Mohamedovim sinovom; starka je vedela vsakoršne skrivnosti in velikrat je bila sodnica albanskim jezdicem, če so se razperli. Vse je vedela, kje je kateri in kaj, če je pustil pašino službo. Vsak Alban je prinesel jej kakih darov, naplenjenih v vojski, ali stara je vse stotero povernila potlej. Sleherni kupec: ali Armenec ali Žid, ali Fanarijot ali Dak — vsak se je tej starki priporočil — za varnost na poti. Arnavtka je pa slednjemu odgovorila: „Bodem že molila,“ pa je tudi res molila potlej, ker je obljubila. Pa ni bila niti čaravnica niti vražarica; zmerom je terdila, da nima nič z vragom, zmerom le pravila, da je z molitvijo od Boga izprosila velike milosti. Nesreča, gorjé ni nikoli zastonj poterkalo na njene duri: stara je bila na videz uboga in neprijaznega obraza, pa je vendar vsakoga rada potešila, vsakomu nasvetovala, kaj in kako, potlej

pa še kako miloščino dala. Zavistni sosedje so jo obrekovali, kar je že navada na tem Božjem svetu, očitali jej, da samopašnost pase v svojej hiši in potuho daje zločincem. Bodi-si karkoli, to obrekovanje je bilo do čela nevspešno, kajti nekteri so se bali starke, nekteri celó častili jo, vsi pa so jo imeli za častitljivo starko in jo imenovali mater albanske straže.

Že davno temna noč krije zemljo, ne zvezd ne lune ni na nebu. Luna kraljica se menda veseli in mudi kje med gospémi zvézdami: njim je dobro, veselo, ljudém na zemlji pa žalostno, pusto brez njih. Tam pa tam gleda kaka zvédava lučica iz hiše skozi ozka okna. Tudi te lučice so zdaj lepe, mile. Resnična je stara prislovica: „kjer ni rib, tam je tudi rak riba.“ — Kirdžali gré mimo šent-janske cerkve, mimo svetišča svete vere, kamor so nekdam kristijanje hodili sklanjat svoja čela in darovat svoje duše Bogu, Kristu, Materi Devici in svetnikom, a zdaj Mohamedanje ječmen in slamo skladajo vá-njo za bojne konje. Pred leti bi se bil Kirdžali od same jeze spenil zaradi takove krivice, zadane svetej Kriščevej veri; zdaj pa še ne pomisli na to. Zavije jo v tesno ulico in kmalo se vstavi pred borno hišico, pred bivališčem stare Farike. Potolče s pestjo na vrata, enkrat, dvakrat, tretjič z nogo tako silno sune vá-nje, da zaškripljejo nasajala. Že hoče zlomiti v kočó, kar začuje korake v veži in skozi razpoko mu bliže in bliže sveti luč. Odpre vrata znana stara, zgerbljena Arnavtka s svetilnico v roci: „Ali si ti, mladi aga? Kaj je taka sila?“

„Stara mati, to ni prav, ker svoje otroke puščaš pred vrati, kakor pse, da čakajo.“

„Stopi noter, aga,“ in zamomljala je starka pod nosom: „ko bi ti bil moj sin,“ in stopi v izbo. Revno je notri, nikakoršne lepšave ni nikjer na stenah. Za divane je cvilih pogernjen po tleh, gorko je pa gorko. Na ognjišču plapolá velik ogenj. „Nuj, vsedi se in grej, gospod aga,“ reče starka in sede k ognjišču po otomanskej navadi. — „Káj káj novega v pašinej palači, kak umor, ali drugega kaj posebnega?“ in z vdertimi očmi tako pogleda ago, tako presunljivo, kakor bi hotéla z očmi predreti njegove misli in izvedeti največe skrivnosti njegovega serca. Potem jej nekak zaničljiv smeh spreletí zgerbančeni obraz. „Kaj te je prignalo in prineslo čez moj prag? Ti si redek gost v mojej hiši. S čem ti postrežem, ali z jedjó ali s kako pijačo?“

Kirdžali je zvedavi Arnavtkin pogled na uzdi vzderžal s ponosom lastnega pogleda, ni se dal zmotiti, ni pobesil mladega čela, temuč ozre se po izbi: „Fariki! ali nimaš nikogar domá?“

„Gospod aga! ali te je ne mara paša poslal koga iskat k meni?“

„Ne, sam sem prišel.“

„No, če je rés to, povém ti, da ni živega kersta v mojej hiši, samo ciganka Dženga, pa še ta spí, tako, kakor bi jo bil ubil kdo, ker se je napresljala po dnevi.“

„Ali véš, kje je Mihajlaki?“

„Ali vém, ali ne vém!“

„Mihajlaki mi je djal, da mi ti povéš, kje bode — ta ali ta čas.“

„Če je tako, povej, kaj bi rad?“

„Govoril bi rad ž njim, ali berž ko berž.“

„To ni mogoče, ker je dlè od tù nego je do vašega gradu.“

„Mihajlaki je obljubil, da precej pride na moj klic.“

„A pride.“

„Kedaj?“

„Čaki,“ in zdaj začne vpogibati perste, nekaj momljati in mežkati, kakor bi jej bilo treba tega, zató da si olajša svoj dušni posel — „dva, . . . tri . . . čez sedem dni, od zdaj-le, takrat ga najdeš tukaj-le, pri meni.“

„Čez sedem dní, še dosti časa. Hvalo ti, mati Fariki!“ Stara ga zvedavo pogleda: „Ali ne bi nič drugega rad?“

„Nič. Lahko noč, mati,“ odgovorí in odpré duri, stara pa vstane, vzame svetilnico, posveti mu na ulico, zaprè vežena vrata in misli: „Stopil je korak naprej, nazaj pa ne more več, ne utegne. Ta človek je eden izmed tistih, ki deró zmerom naprej. — Ošaben je rés, ali mi ga ukrotímo. Saj je tatarski konj tudi divij, pa ga Tatar vendar navadi na uzdo in na sedlo. Čem teže je kaj, tem prijetnejša in veselejša zmaga ali konec.“

V pašinej palači je žalostno, pusto, enolično. Mehemed je še sitnejši nego je bil prej: ljudi sovraži,

celó za Selimo se ne zmeni več. Služabnikom, komaj da ukaže, še le migne z rokó, ali že hoče, da se izverší njegova beseda. Kako ne, turški meč ima dobro nabrušen, nepokornikov vrat na plečih. — Še stari Hakim se je pooblačil, tako je nepriljuden; kedar zagleda Kirdžalija, od njega oberne očí! Kedar ga sreča, vselej se oberne, ali se mu pa umakne kam na stran, kakor steklemu psu ali hudobcu. — Kaj se godí s Selimo, kdo vé? To se ne dá lahko izvedeti. Po Hussejnovi smerti so vrata na vert zmerom zabita, haremova okna na dvor zmerom zadéšana z opekami. Mehemed nič ne osumi z nobeno besedo niti svoje hčere niti ktere izmed odalisek, temuč tako je ukazal, tako se mora zgoditi, gotovo bi prešlo mnogo stoletij, svet bi se poderl, ali nihče bi ne smel vprašati paše, zakaj je tako oprezen. — Mladi aga zmerom le jezdari, kakor zató, da bi mu čas berže pretekkel, in zató, da bi si utešil nepoterpežljivo dušo. Albanski jezdici so zapazili, da se aga vselej stresne, da vselej zarudí, kedar zavsede svojega belca, Ahmetov dar, predno vtakne nogo v stremena, in da ga potlej zmerom šegače z ostrogama, čeravno je bojni žrebec že od natore isker, kakor bi ga s kropom polival; derží ga za uzdo tako terdo, kakor bi mu hotel pretergati gobec, da-si je tako mehek, da bi se dal voditi ob svilnatej niti; nobenkrat ga prej ne razsede, dokler nista oba vsa mokra in trudna, kar se ne zverneta. Nekteri terdé: Ljubil je Hussejna, svojega bodočega tovarša, zató mu kervaví serce, kedar se spomni na-nj,

in kervaveče serce ga vžiga, da se konju osveti, ker se drugemu nima nikomur. Nekteri pak menijo: Kirdžali je sovražil Hussejna, svojega tekmeča, zaradi Mehemedove ljubezni, zaradi bojne slave, v njegovem razgorelem sercu strast ni na uzdi, in ker je čertil Hussejna, čertí tudi njegovega konja. Zakaj tako muči belca, to je Kirdžaliju najbolj znano, ali mladi Bolgar nikomur ne razodene nič. Stari Hakim nemara tudi kaj vé, ker ga vselej zgrabi, kedar vidi, kako aga goni konja; da-si je skopljenec, vselej ga tako prime, da se mu kar svetijo oči, da zmajuje z glavó in zgiblje z ramami, besede pa nobenkrat ne zine nobene, nič ne pokaže, da vé kako skrivnost.

Napósled preteče tistih sedem dní. Prišel je temni večer; Kirdžali gré nemudoma k starej Fariki. Ta pot ni tako dolgo časa stal pred vrati, ni dolgo terkal. Ni mu odperla stara, ampak Mihajlaki ga z razprostertimi rokami objame in pelje v izbo. Pa nikogar ni bilo notri. „No, Kirdžali! ali znam biti mož-beseda? Ali se je že popolnoma vresničilo Kordakijevo proročanje? to je bil zlodjev človek, ta stari!“

Kirdžali zarudí in pojecljá: „Arnavt! jaz nisem nikogar umoril!“

„Saj zatožim te ne; to sem le tebi vzel v misel. Ali vendar, kaj bi rad, povej, čas je drag.“

„Mihajlaki! serce mi gorí, rad imam Mehemedovo hčer, Selimo.“

„Tedaj poprosi paše, naj ti jo dá za ženo.“

„Saj je ne bi dal; obljubil jo je že Abdali, šestemu Ahmetovemu sinu.“

„Saj z Abdalo se tista lahko zgodi, ktera se je s Hussejnom, naj se kratkočasita s huriskami, ti imej pa Selimo.“

„Saj Ahmetu ostane še pet sinov potlej.“

„Ko bi bilo ravno treba, saj se tudi lahko preselé v éden ali pa v gehenno,*) kamor že, saj se bomo vsi morali kdaj. Človeško živetje ne velja dosti, samo en mahljej ali zbadek. Ali ni rés, Kirdžali?“

„Kaj pa da,“ odgovorí in zamisli se aga. „Ali drugi paše imajo tudi sinove, to je spak.“

„Mi pa jatagane, kindžale in roke; in ko bi bilo treba, tudi janičarke, samokrese, ki svinec pljujejo v oči.“

„Mihajlaki! ti se šališ z menoj, to bi bi bilo prekesno.“

„No, pa ti povej kàj boljšega.“

„Jaz našuntam albansko stražo, tí se porazumiš pa z ljudmi: in vdarimo na grad, umorimo pašo, potem pa“

„Dosti, gospod aga, enkrat gré na led lisica, drugoč pa ne več; star vrabec neče drugoč v zanjko. Mí bi lepo zopet vstali, paša bi tebe nekolikrat sladko ogovoril, Selima se ti še slajše nasmejala, tí bi se pa zopet spravil, da bi nas naklestil. Pa saj poznam tvoje Albance. V bitko gredó s teboj, da bi pa vstali, na to se tebi ne dade: saj je znano, da nimaš niti vere, niti častí. — Toda ne zameri zató, jaz sem vse eno tvoj prijatelj in rad ti postrežem.“

*) Gehenna = pekel.

Kirdžali zaškriplje z zobmi: „Izmisli si kaj, da do bom Selimo.“

„Čaki, vprašam naše stare za svèt; starka je razumnejša nego sem jaz.“

„Če tudi hudiča vprašaš za-nj, saj rad storim vse, kar hočeš.“

„Rad verjamem, da,“ nasmeje se zaničljivo Mihajlaki in odide v sosednjo izbo. Kirdžali stoji pred ognjiščem in gleda v plamen, misli se mu vtrinjajo in švigajo v glavo, kakor plamen v dimnik.

Mihajlaki se verne: „Upokóji se, Fariki je že obljubila pomoč, toda do polnoči moraš tù ostati; idi z menoj v to-le sobico, saj dolg čas nama ne bode.“

— Pelje ga v neko sobo, nasproti tistej, ki ste bili v njej stara Fariki in ciganka, njena dekla, in predno usta odpre Kirdžali, postavi Mihajlaki mizo na sredo, pokrije jo s pertom, prinese pečenko v lončenej skledi izza peči, iz kota pa steklenico valaškega vina in dve kupici: to so najlepše priče vsakej skrivnosti, ker niso izvedave, ne jezične. Nali je kupici: „Na tvoje zdravje, Kirdžali, slava Kordakijevemu spominu in njegovim besedam!“ — Kirdžali prime, vzame kupico: „Na tvoje zdravje, Mihajlaki! povej, ta stara Fariki — ali je čaravnica, ali satan sam, ali kaj?“

Ženska iz mesa in kostí, iz česar tí in jaz, samo da ima glavo na pravem koncu: Boga hvali, pa se tudi živega vruga ne bojí, pa saj se kmalo prepričaš sam, le čaki.“ — Ali nobene besede o starej ni bilo več moč izvabiti iz Arnavtovih ust. Kirdžali vzame

kupico, potegne in vznemiri se. Ko zaškripljejo duri v unej sobi, Mihajlaki pokaže: „Poglej tukaj-le skozi, tam vidiš lahko več, nego bi ti jaz povedal.“ — Kirdžali vpre oko skozi odterznjene duri, ali kako se začudi, ko zagleda pri peči staro Arnavtko in skopljenea Hakima. Nastavi berž uho za oko, pa ni mogel nič slišati, le nerazumljive besede, vendar je razložil imena: Hussejn, Hopur, Kirdžali, Selima. Pol ure sta se menila pri peči, potlej odide skopljenec, Arnavtka mu posveti, verne se v sobo, gré nekolikrat gori in doli po sobi, napósled pak odpre duri v to izbo: „Gospod aga! le imej Selimo, ali idi ž njo kàm daleč, Mehemedovej jezi jaz ne morem nič, Mihajlaki ti lahko pové kako zavetje.“

„Mati! kako bi mogel v naročje tej sreči!“ in hoče objeti starko.

„Ne tako hitro ne, dragi gospod aga! le pusti vse nama, o mraku bodi pripravljen z dvema konjema unkraj našega velikega otoka; samo varno bodi orožen in konja imej dobra, ker pojdejo za vama. Drugo preskerbiva midva, Mihajlaki in jaz.“

„Jaz se nič ne bojim te nevarnosti.“

„Saj ne bode brez nje, v nevarnosti bosta v precejšnji oba: tí in Selima; ali znaj, kdor bi rad moje pomoči, ta se mora do céla meni vdati in slušati, sicer mu ne pomorem.“ — Kirdžali si grize ustne: jaz bi te že naučil, stara hudica, ko bi mi ne bilo za Selimo, misli sam natihoma, ali reče nič ne; starka na dalje govori: „Zdaj, aga, pa idi domú,

ker nečem, da bi kdo videl, da si prišel iz moje hiše. Do svita le pokojno spi, večernega mraka pa varuj da ne zamudiš.“

Ponosno dvigne čelo Kirdžali: „Z zlatom ti plačam ta posel.“

„Le zá-se hrani zlato, jaz si že preskerbim plačilo, — kako, to moja skerb; tí le idi zdaj domú, petelin je že davno odpel polnoč.“

Kirdžali nevoljen pokima z glavo za odhod in odide. Starka se nasmeje: „Glej, Mihajlaki! stresa kakor bik, ko mu jarem natičejo na vrat; precej vode še preteče, predno se dá pod noge ta samoglavec.“

„Mati! zeló dvomim, da se kdaj dá, ni rojen tujčevej peti za podlago.“

„Ali vam ukazuje, ali vas sluša, to meni vse eno; da bi bil le z nama, da bi se le vresničile Ivo-nijeve*) besede! Zdaj pa lahko noč, Mihajlaki! počijva prej, o svitu morava že na posel,“ in šla sta spat.

Kirdžali noter do jutranjega žarú hodi gori in doli pred palačo, o svitu pa gré skozi vrata, ali nihče se ne upa vprašati, od kod je prišel aga. — Kako bi mu mogel počitek na misel! Ne stati, niti sedeti ne more na miru; zmerom prehaja sèm ter tjè. Sreča

*) Valašk gospodar konci 16. stoletja, poljskega rodu, kakor Gwagnin piše v svojej kroniki. Vojskoval se je velikrat s Turci, napósled so ga pa vjeli in s konji raztergali. Ko je umiral, nagrozil je Mohamedanom: „Poljska kri otme daško svobodo!“ Valahi ga imajo v častitem spominu.

Hakima, rad bi govoril ž njim, ali skopljenec se zaničljivo oberne od njega in zgine v harem. Aga spregovori natihoma: „Meni ne more v glavo ta človek, ti ljudjé. Ali, naj se godí, kakor osoda hoče; mirujmo, dokler ni še tistega časa, ko porečemo: dosti!“ — Paša dá k sebi poklicati ago. Mehemed mu temno ali mehko naročí: „Kirdžali, popoldne albansko stražo pošlji štiri milje daleč po cesti v Vidin. Jutri rano naj z vso čestjó sprejmó Abdalo, Ahmetovega sina, mojega bodočega zeta.“ — Kirdžali se prikloni in odide. Ko bi to trenutje bil paša pogledal ago, aga ne bi bil živ prišel čez haremov prag, kajti ko je Mehemed govoril o zetu Abdali, stepala se je jeza po Kirdžalijevem obličji, obrazilo se je na njem sovraštvo in maščevalnost, iz očí pa plamíkal mu blisek slavohlepne ponosnosti. Sreča ljubimcu, nesreča očetu, Mehemed je po starej navadi v tla vperte imel očí, Kirdžali pa odšel iz gorke hvaležnosti dar pripraviti svojemu mohamedanskemu dobrotniku.

VI.

Čaki — grenka beseda ljubečemu sercu! Kedar vse vemo in če smo preverjeni, takrat je sterpljivost težka in žalna, vzlasti če je trenotek željne izpolnitve že blizo, kajti takrat je čas najpočasnejši in želja najhujša. Ali če moramo čakati, pa nič ne vemo, kaj in kako, da je vse le na drugih ljudéh, vse na primerljeji, le na slepej osodi; in če mora človek le na

to misliti, kako bode čez nekoliko ur, kak nenaden spremin porodí osoda: ali srečo ali nesrečo, to je muka, taka, da ne vem, ali je na svetu ktera hujša ali ne.

Kirdžali ukazuje albanskim jezdicem: ukazal je, naj mu osedlajo oba konja, kakor bi se bal, da bi prezeló ne utrudil svojih konj, ko bi vse straže na enem prejezdil enkrat — dvakrat. Pogleda na solnce, ali visoko je še! Gré berž v sobo, ogleda orožje, obleče se in dene ná-se vse, kar ima najdražega, pobere zlatino v pas, zbaše smodnik in kroglo v žepe v hlačah, verže plašč čez pleča in odide. Dušni nepokoj se mu kakor svinec vleže na serce, misli tepó s strahom in upom, ali z visokega čela mu ne za trenotje ne zgine prejšnji ponos; kakor orel pogleduje okoli, in njegova lepa postava se vznáša vpričo ljudi in vpričo mogočnega solnca. Ni še mnogo let preživel mladi aga, ali v svojih letih ni hladen podučne skušnje serkal iz drage čaše krilatega časa: dobro zna, kdor hoče vresničiti svoj namen in ukazovati sodergi, da mora mnogokrat premoči svoje obličje in svoj glas, da skriva prava čutja svojega serca. — Pogleda zopet na solnce: poldne že kaže. Tedaj skliče albanske jezdice na konje, sam pa zavsede svojega vranca. Eden izmed arnavških sužnikov vsega osedlanega pelje za njim belega perzijana na uzdi. Čudno! ta pot aga s svojim konjem ni zaplesal niti na dvoru, niti med vrati. Počasi jezdi skozi mesto, in ko prijezdi četert milje daleč, vstavi

vranca pri nekej ribškej koči blizo jezera Kuludjerja, reče Arnavtu v versto in vdere jo v skok z oddelkom ob Donavi po cesti v Galac, razstavi straže noter do Kisliča, sam se pa verne.

Solnce se je že skrilo, le z eno plamenico svojega žarnega obličja zlatí še na zahodu sivo-sinje robove na nebu. Kirdžali prime za uzdo lehnega konja in zdirja na njem ob Donavi. Nad mestom se razprostira večerni mrak, kakor pomladanja megla, in po zraku krilijo zopet izanove pesmi. Kirdžali se vstavi prav pri vodi, otoku nasproti, za verbovo goščavo skrije konja, zavije se v plašč, dene roko na jataganov deržaj in oberne oči v mesto. Še se vidi nekoliko, ribiči se vračajo s saki z reke, nek Tatar divje kriči in celo čredo konj žene z vode, Moldavci pa kakor mravlje mergolé z lova in z bogatim plenom na plečih hité v mesto. Ko bi mogel, z mečem bi aga sklestil te množne gromade nepotrebnih prič. Rotí človeški rod, zakaj se ni še vlegel spat; rotí nebo, zakaj tako kasní mrakoto, ali zastonj je njegova jeza, ne zmeni se za-nj niti nebo niti ljudje, ker ne hoté s časnega tirú. Napósled se vendar začne mračiti: kuplje na minaretih, strehe po mestu in njegovi okopi se jamejo zavijati v temo. Kirdžaliju hitrejše tolče serce v persih in kri se mu kakor od mraza terdí v žilah. To trenotje začuti in prebolí vso sterpnostno grenkost. Že misli, nič ne bode iz vsega tega, kar zagleda kup ljudi. Mudí se jim od mestnega zidovja in nekaj nesó — á, to so! — Skoči po koncu,

žvižgne natihoma, oni pa odžvižgnejo: to so, o so že! to je Mihajlaki! — Približajo se, odložijo breme na tla in stekó k Donavi; eden pa ostane: to je Mihajlaki. — „Kirdžali, ná jo, berž na konja, bežimo!“

Kirdžali prime, vzame Selimo v naročje in pritisne k sercu: „Angelj moj, upokoji se!“ Ali Selima je oslabela, v omedlevici je, le na pol spregleda: „Otmí me!“ in vnovič zapre oči. Kirdžali pritisne svoja usta na devičina, rad bi z neprenehljivim poljubom strah izgnal iz njenega serca. Ali Mihajlaki ga potegne za plašč: „Kje imaš konja? Bežimo, kmalo, pa ne bode več časa.“

Aga se zdrami. Planeta za germovje, in ko bi trenil, zavsedeta vsak svojega konja. Kirdžali derži Selimo pred seboj na sedlu: desnico ovije okoli pasú vitkej devici, zavije jo v plašč, obličje pritisne k sebi, greje ga s poljubki in z levico derži uzdo: „Mihajlaki! kaži nama pot,“ in zginejo z mesta. Mihajlaki dere naprej, Kirdžali pa tik za njim v skok. — „Sara Mihaela! moje nebo, moje vse, odpusti mi!“ — Izpámetuje se devica, ali trese in pritiska se k odneščevim persim. Pozna ga po glasu in po obličji, poznajo ga njene oči in pozna serce: „Kirdžali, otmi me; hotéli so moj život!“

„Upokoji se, predraga! svojega Kirdžalija imaš pri sebi; ne lasú ti ne zmanjka z glave. Sara Mihaela, ljubim te nad svoje življenje.“

„Kirdžali! tudi jaz tebe ljubim, daj me očetu nazaj.“ — Kirdžali jej odgovorí z gorečimi poljubki

in začne vranca drezati s stremenom, kajti Mihajlaki je precej odjezdil naprej, beli perzijan čilo in na daleč skače. Temno je, mesec in zvezde — kakor bi bile zmenjene s Kirdžalijem, nobena se ne prikaže na nebu. Po šumečem bičku se pozna, da niso na poti, in po ostrem vzhodnem vetru, da bežé po zahodnej obali ob jezeru. Preplašene gosí krakajo po močvirji in volkovi tulijo in bežé po stepi, kajti zmerzla zemlja močno doní od konjskih kopit, in šumen, divij odmev se razlega po zraku. Veter žvižga jezdicema okoli ušes, stepno bilje se lomi in poka pod konjskimi kopiti. Devici je tesno in milo. Kam beží? tega ne vé. V čegavem naročji? — v ljubljencevem. Nič ne govori, in sama ne vé, kaj misli: čili beg, konjski peket, ljubimčevi objemki — to vse je tako zamotalo njene misli, da se jej po glavi in v sercu kar vse križem vertí. Ognjiva žrebea dirjata tako neznansko, kakor bi jima peklenšček sam mlatil po herbtih. Iz Kirdžalijeve duše tako goré žarki ognjene ljubezni, kakor bi mu v ognji bilo vse serce: vés srečen je in vse svoje življenje bi tako letel naprej, vsaj to mu ni na misli, kaj bode nekdej, ali kaj se še danes utegne zgoditi. Mihajlaki ima skerb za-nj in za oba, vranec ju pa nese; ali ni zadosti ta nenadna sreča agi? — Neprestano bežé, kre-nejo na levo in nekoliko časa deró po stepi, jezdijo v skok čez ceste in čez prerove, prideró na obdelano polje in napósled zginejo v les. Tù se Mihajlaki vije po raznih stezah vedno v skok. V daljini se zablisne

lučica, ščekne pes, Arnavt vskrikne: „Tù počijemo,“ — pridirja na mesto, skoči s konja, odpre vrata in prijezdijo na dvor. Na dvoru vdari po vratih in neka stara Besarabka pride vèn.

„A kje je bojar?“ vpraša Mihajlaki.

„Ni ga še nazaj, gospod Arnavt!“

„Glej, tù imaš dva gosta; daj nam ognja in kaj, da si privežemo duše, drugo moja skerb.“

„Vse je pripravljeno, le idite v izbo.“

„Kirdžali! le idi noter, konja jaz odpeljem in preskerbim.“ — Kirdžali zanese Saro Mihaelo v izbo in položi jo na slabo, ali snažno posteljo. Ljubeznjivo gleda devica ljubimca: „Kirdžali! daj me očetu nazaj, samo me je imel na svetu.“

„Saj imam tudi jaz edino tebe na svetu. Tebe mi vzemó le s životom vred. Sara Mihaela, ne tirjaj moje smerti: saj te imam rad, da ni še nikoli nihče tako rad imel nikogar,“ in poklekne k postelji, začne poljubovati jej noge, roke in obleko, obličja se pa ne derzne dotakniti jej. Devici pa je žalno, tesno in razkošno, vse troje kmalo, ker vidi tako ljubezen in tako bolest.

„Kirdžali! vstani, ne boj se; jaz poklekнем pred očeta, saj naji zedini.“

Divje se zasmeye aga: „Tebe z Abdalo, mene pa s smertjo. Ali ti je všeč? Če ti je, precej se verneva v Izmajlov, precej dám glavo rabeljnu pod meč, na tvoj prvi migljej. Kaj mi glava brez tvojega serca, kaj brez tebe?“ Vstane, in besna obupljivost ljubimki še bolj vzviša njegovo krasoto.

„Ne, Kirdžali! ne obupaj, saj te ljubim, saj grem s teboj, če prav na konec sveta.“ Svítla solza jej prirosí v černo oko. Kirdžali jej otare solzo s svojimi ustnami in začne poljubovati ljubimko, kakor mati svoje dete. Tudi Sara ga poljubljuje: serci dveh ljubimcev kramljate, šepečete, ali ne z besedami, temuč s poljubki in z očmi tako dolgo časa, da napósled nemoč in čutje trudno devico zazibljejo v sladek, čist angeljski spanec. Kirdžali poklekne k postelji, nagnjen nad devino obličje: še ganiti se ne upa, celó sapo derží v sebi. Besarabka stopi iz izbe, Mihajlaki pa ostane, sedí pri ognjišču in pogleduje zdaj na Kirdžalija, zdaj na ogenj, zmajuje z glavo in skomizga z ramami: ali bi spanec rad pregnal si, ali le ago miluje, ker ga je tako zmoglo, tako obabilo to trenotje, kakor bi se bil odaliskam vklanjal in v haremu preživel vés čas; kakor ne bi na konju bil mojstroval in sukal bojnega orožja.

V Izmajlovu v palači vlada nemir, zmotnjava, groza. Pašo lomi zdaj obup, zdaj serd, in cela versta služabnikov in sužnikov se trese, da jim kri zastaja v petah. O mraku je Selima šla v kopelj, nesli so jo v nosilnici; šest služabnikov in dvanajst oroženih skopljencev je šlo ž njo. Nočí se že, pa je ni še nazaj. Paša pošlje starega Hakima v kopelj, ali v kopelji ni niti sluha niti duha Mehemedovi hčeri. — Berž se janičarji razgubé po mestu, sam paša zavsede konja in spahom*) na čelu bega

*) Spahi == vojščaki.

po ulicah. Pri šent-janskem svetišču najdejo nosilnico prazno, in v kratkem po stranskih ulicah za hišami dobé skopljenje — od samega strahú na pol mertve, in služabnice — nevoljne, ker ni nihče odpeljal tudi njih. Vsi enoglasno pripovedajo: „Nekovi orožnici so nas napadli, namahali, razpodili in odnesli Selimo, našo hosudarko. Kaj so učinili ž njo, kam odpeljali jo, tega ne vemo.“ Mehemed o prvem vskipu svoje serdí ukaže glave posekati vsem skopljencom, služabnice pa zašiti v vreče in potopiti je v velikej reci. Ukazal je — in zgodilo se je — ali kmalo se je kesal: kdo vé, ko bi jih bil minil strah, morebiti bi bili povedali, kod in kako naj iščejo ugrabljene Selime, ali zdaj se nič ne vé, kdo in kam jo je odpeljal. — Hakim teče k starej Arnavtki. Obéta jej pašino milost, novce, ponuja darove, naj samo pové, ali vé kaj o lupežu. Prosi jo, naj moli, da bi našli Mehemedovo hčer. Starka se rotí, da nič ne vé, da ne more vedeti, le to obljubi, da bode molila. Žalosten se verne Hakim in Mehemed reče jezen: „Mojega age ni, ta bi še iz pekla otel mojo hčer.“ Ukaže še iskati po mestu in na vse pote zunej mesta razpošlje spahe. Urno se berzglasniki razidó k sosednjim pašam z nesrečnim oznanilom in s prošnjo za pomoč.

Drugi dan se razveže torba polna raznih vestí. Nekteri terdé, da so videli ljudi, ki so se čez Donavo na desno obalo peljali v čolnih. Paša precej trumo janičarjev pošlje tje z ukazom, naj tulški po-

veljnik bej berž po bolgarskih cestah spahe razpošlje za hčerjo. Nekteri so videli jezdice, da so se gnali proti Tobaku. Tudi tje morajo berž spahi. Nekteri pa celó terdé, da so slišali konjski topot proti Kiliji in videli neko ladijo, da je kakor strela proti iztoku letela po Donavi. Paša pošlje naglo tri Tatarje v Kilijo, naj z vetrom vred leté tje doli: kateri bode prej tam, tisti dobó sto zlatih lev in dva najiskrejša tatarska konja iz Mehemedovega konjaka, kateri pa najde ugrabljeno hčer, dobó vse, kar le poželi od paše, ko bi tudi hotel vseh Mehemedovih zakladov. Pred poldnevom pride Abdala in oddelek albanske straže ž njim. Abdala ni nikjer videl age, in nobeden albanskih vojščakov ne more povedati, kam je zginil. Ko je stari Hakim sam pri Mehemedu, oméni mu: „Gospod! saj sem ti povedal, da neguješ kačo v svojem nedriju.“ — Mehemed odkima z glavó: „Ljubil sem ga kakor sina. Hakim! saj si ga tudi ti ljubil poprej, po Hussejnovej smerti si pa skregal se s človeškim rodom.“ Zdaj se zamisli Mehemed. Ponosni človek tudi v najhujšej stiski z bolestjo spozna, da je napečno njegovo mnénje. — „Hakim! ne sodiva prenaglo, ne obsodiva, dokler ne véva zakaj. Imel sem samo eno hčer, edino srečo in veselje na svetu, pa še to so mi odpeljali.“ — Zdaj ponosni Mehemed pokaže, da je oča in začne jokati. Tudi starega Hakima posili jok, ker spomnil se je ta hip, da je pestoval Mehameda še dečka: „Vsemogoči Allah! Véliki prorok! daj, da bode lupežnika, ki nas je

osirotil, toliko let pekla vest, kolikor solz se ta hip nama obéma uterne iz očí.“ — Mehemed se vspne: „Hakim! ne kolni: lupežnikova nesreča bi bila nesreča moje hčere.“ Otare si solze, ukaže osedlati konja in z Abdalo vred na čelu množnemu vojaštvu jezdi iz Izmajlova: Mehemed iskat svoje hčere, Abdala za svojo nevesto; oča za merklo srečo, zasnubljenec za merklo nado.

VII.

Komaj kaki dve uri spí Sara Mihaela, pa je že napočil dan, že vstalo rano solnce in v izbo lije svoj svit, da zlati žarki živo-svetlo migljajo in igrajo v zmerzlih šipah, kakor na obrušenih brilijantovih oglih. Devica se zbudi, pogleda po izbi — nič ne vé, kje je, začne misliti in menčá si očí. — Zopet pogleda okoli sebe: Kirdžali je na kolenih, ne za trenotek ni zadremal, ves čas je čul pri njej.

„Kje sem?“

„Tù, pri svojem ljubimcu, pri svojem sužniku, pri svojem služabniku.“ — Vstane in hoče jo poljubiti.

„Kirdžali! kje je moj oče?“ in temne očí se jej tako néžno-čutno zablisnejo, da se je Kirdžali zbal objeti jo in pobesil roke.

„Živí — zdrav.“

„Daj me nazaj mu.“

Mladenič zarudí. — „Prisegel sem včeraj, ako hočeš, peljem te nazaj v Izmajlov in dám rabeljnu

pod meč svojo glavo. Ali ne! tù, na tem-le mestu umerjem!“ in zgrabi za jatagan.

„Kirdžali, upokoji se! Moliva.“ — Sara vstane s postelje, poklekne in začne na glas moliti za očeta, za Zulmo, za starega Hakima. Tudi Kirdžali poklekne, prekriža se in terka na persi. Po triletnj zanemarjenosti svete vere vès odkritoserčen kristijanski moli svojega Boga, kajti deva mu je rešnji angelj — in njena ljubezen vodnica na pravo pot. — Ta miljena, ljubimčema sladka trenotja Mihajlaki spí za pečjó kakor zavdan: ali ima vest tako čisto, ali je pa njegova hudobija ušla čez mero, — pa to vé le Bog, ker na tem svetu ne otroška nedolžnost, ne ubojništvo ne pozna grenke skerbí, niti terpke žalosti: obé mirno spite in terdno.

Po molitvi vstaneta. Sara Mihaela spregovori: „Zdaj sem tvoja,“ in spustí se mu v naročje, Kirdžali jo pa objame: „Moja, na veke moja!“ V tem ščekne pes na dvoru. Kirdžali zgrabi za orožje, Mihajlaki se zbudi, plane po koncu, spregleda in zgrabi za jatagan, kakor da ne bi bil spal. O, to ni zbudjena nedolžnost! Tako naglo se zbudi le mlad vojščak ali kak ubijavec. — Čujni pes že od daleč čuti. „Kirdžali! morebiti so iskači, skrijta se s Selimo.“ Silno udari na plošo za pečjo: širok pokrov odskoči, in odpor zazije in pokažejo se stopnice. — „Saj precej spoznam,“ in šine skozi duri venkaj. Kirdžalijevo obličje spreletí zaničljiv smeh, sune z ного in zaloputne pokrov. „Arnavt, zá-te je skrivališče, za

Kirdžalija ne!“ — Objame Saro Mihaelo, poljubi in izdere jatagan: „Naj le pridejo!“

Sara Mihaela pogleda ljubimca, ženska bojezen jej izgine iz serca, ponosno se jej zablisne oko in serčnost posije z obličja: „Braniva se,“ in prime s svojo néžno roko za kindžal, ki vedno spremlja orientalke.

Mihajlaki se verne: „Naši gredó,“ — pogleda na zaloputnjeni pokrov in stresne z glavo: „Aga, ti si zmerom sam svoj, čas je že, da rečeš sam sebi: Kjer ne moremo preskočiti, tam moramo izpodlesti.“ Kirdžali vtakne meč nazaj: „Tega ne porečem nikoli, in nikoli ne učinim.“

V tem se pripelje samotež voz; dve ženski stopite ž njega in greste naravnost v izbo, voz se pa zopet odpelje. Perva je stara Fariki. Kirdžali se jej prijazno prikloni, Mihajlaki pa poljubi roko; druga stopi noter, in Sara Mihaela jej pade v naročje in vskrikne: „Zulma, draga moja Zulma!“ — Varuha jo pritisne k sercu: „Dragi moj angelj, dragi moj biser, vendar sem te še našla!“

„Idimo, Mihajlaki!“ krikne Kirdžali, čas ne čaka.“ — Arnavt se skrivaj posmehne: „Dobro, gospod aga, precej; ali konja se morata poprej najesti, ker nimamo drugih, pot je pa dolg, Bog vé, kdaj pridemo do kakega počivališča.“ —

Kirdžali nagerbanči čelo, ali nič ne reče; stara Fariki pa glasno pripoveda, kaj se je godílo po noči: „Precej, ko so odnesli krasno Mehemedovo hčer, pride

ta ženska pred mojo hišo, rada bi bila varnega zavetja, razodela mi je vès dogodek in povedala, da je Selimina varuha. Berž jo skrijem torej. Precej potem janičarji začno stikati po hišah, spahi švigati po ulicah. Našli so služabnice in skopljenje, ker niso imeli za kaj verniti se v harem: paša je dal s smertjo kazniti vse, rabeljni jih pa niso prešteli, da so umorili samo pet ženskih, pa ne šestih. Hakim je trikrat prisopel k meni, pa nismo ne na najmanjšem sumu. Po njegovih besedah sodim, da paša nič ne vé, da so Škipetarji (Arnavtje) potegnili s straže izpred benderskih vrat. Miralaj se je zbal smerti, odredil drugo stražo in še čmerhnil ni o uteku. Zmotnjava je pomogla in noč, da sve se tudi me umeknili iz mesta in z božjo pomočjó prišli le-sem.“

Kirdžali se približa: „Mati Fariki! povej, kaj ne, da je Hakim vedel vse?“

„Bog mi priča, nič ni vedel; ko bi bil vedel, vse bi bil izdal Mehemedu.“

„Pa sem ga videl pri tebi, mati?“

„Aha, takrat mi je bil prišel povedat, da pride Abdala in da pojde Selima v četrtek večer v kopelj. Tudor, Mihajlaki in naši so bili v Izmajlovu, zatorej sem ti lahko obljubila srečo. Pa govoril je Hakim tudi o Hussejnovej smerti in o Hopurjevej, to je njegov navadni pogovor zdaj.“

Kirdžali nič več ne vpraša, oberne se v ogenj in zamisli. V tem stopi noter služabnica Besarabka: „Bojar gré, v skok podí konja, gotovo se

mu kaj mudí.“ — Mihajlaki gré pred kočó, bojar prijezdi, vstavi konja in skoči na tla: „Kako, Mihajlaki, ali se je dobro izšlo?“

„Dobro, gospod bojar! tukaj smo varnejši nego na cesti, še vrag bi nas ne izvohal tù; ali kako ste ušli iskačem, gotovo so jo precej vderli za vami.“

„Saj véš, če Tudor zavsede svojo valaško merho, nihče ga ne doide, tudi na arabcu ne. Ali mohamedanska deva in vaš junak, kaj pa ta dva?“

„Ljubita se in poljubujeta. Ali tudi mati Fariki je tù.“

Vesel stopi bojar v hišo; verže se v naročje starej Fariki, ta pa ga objame, kakor mati. Sara Mihaela si hoče zagerniti obličje, ali nesreča nima zavoja. Kri jej šine v lice, šine na čelo in v ušesa, polije jo krasna barva deviške sramožljivosti namesto belega mušlina. Bojar zapazi to; prikloni se, rekoč: „Ne rudi, krasna devica, saj nima baziliskovega pogleda Valah; Rumun zna častiti, zna ceniti krasoto,“ in tako se zablisne Valahovo oko, da je potemnilo svít njegovih vranjih lâs. Kirdžali zarudí, ali ne sramožljivo, razžalilo mu je to ponos, ker se je tujec derznil čuditi se krasoti, ktereje se sam uklanja, ker je samo njegova. Mihajlaki precej sprevidi, kaj se godí v aginem sercu in spregovori: „Kirdžali! bojarju Tudorju se zahvali za svojo srečo; brez njega in brez njegovih ljudi mi ne bi bili nič mogli sami.“ — Aga hladno skloni glavo. „Hvalim, in rad vernem vse.“ — Tudor vtakne roke za pas: „O tem pozneje,

zdaj raji pomislimo, kako izveršimo začetek, kajti niso zastonj rekali prednamci Rimljanje: „Če je konec dober, hvalno je vse delo.“ — Oberne se k starej Fariki: „Solnce se je zgodaj pokalilo, podoba, da bode burno vreme, začel je že sneg naletavati. Ko bi Bog poslal nevihto, kar precej bi se lahko dvignili na pot, zdaj moramo pa počakati do noči: povsod mergolé Mohamedanje, sem jih pa ne bode, in ko bi tudi utegnili priti, saj se lahko skrijemo. Da pridemo le čez Prut in Pudno, potlej naj nas pa lové; naj le jezi se Mehemed, mí se mu bodemo pa smejali.“

Kirdžali dvigne čelo: „Bojar! jaz ti nečem biti nadležen, imam krilonoga konja, lahko pridem na rusko mejo ž njima; imam dobro orožje, bistro oko in krepke roke; ali zmlatim gonjače, ali pa sam poginem. Zdaj vas zapustim s svojo nevesto; hvalo vam za dozdanjo pomoč, sprejmite tá-le dar iz moje gorke hvaležnosti,“ in seže za pas po mošnjo.

Bojarja zgrabi jeza, ali stara Fariki s prosečim očesom zaderží njen vskip. Mihajlaki stopi naspred: „Ni samo za tvoje otetje, ampak tudi za naše. Zarad tebe smo se derznili v nevarnost, zdaj nas hočeš pa zapustiti v njej; ali bi rad ponovil tisti dan v Izmajlovu? Spomni se na Kordakija!“ — Arnavt je vedel, kako je treba vdariti na strune aginega serca. Kirdžali zaškriplje z zobmi in spusti roko izza pasa: „Ostanem! O, le povejte mi nevarnost, pa boste videli, ali vas zapustim!“

Sara Mihaela je zmogla svojo žensko bojezen;

vpričo moških se obesi Kirdžaliju okoli vratú: „O dragi, ne išči nevarnosti. Kaj začnem jaz potlej, tí si mi vse na svetu zdaj.“ Kirdžali jo poljubi na čelo: „Angelj moj! tudi ti bi nehala ljubiti Kirdžalija, ko bi zatajil svojo serčnost. O, tega ne tega, nikoli! Sreča, bogastvo, slava, celó tvoja ljubezen — vse to me lahko mine, junakost pa nikoli ne, bojezljiv in nezvest ne bodem nikoli.“ — Deva pobesi oči in šepne prav tiho: „Kirdžali, kaj govoriš! jaz te bodem zmerom ljubila.“

Rada bi bila začela objemati in poljubovati ljubimca, ker ženska, izrejena v sužnosti, vsa razvnetá, vsa razkošna letí za strastnim srcem, ko jej zasije svoboda; kajti mladenič, ki je še le spoznal ljubezen, ne more berzdati svojih čutov, pustí jim uzdo in klikne: „Letíte in činite, kamor vas žene in kar vam velí serce!“ Ali na enkrat zakrili Mihajlakijev glas: „Bojar, povej nam, kako si ušel iz Izmajlova?“

„Saj véš, kako so se skopljenci po svojej navadi vedli, zbali in utekli; orožja ni bilo nič potreba. Arnavtje na straži pri benderskih vratih so bili možbeseda: vas so spustili naprej, nam pa prestregli konje in z nami ušli potlej. S polovico trume sem jo mahnil k Tobaku, polovica jo vlije pa v staro Kilijo; od tod pridejo ali k nam, ali je pa kje na ruskej zemlji ustavi gostoljubje. Svojim ljudém sem ukazal skozi Batimir k Berlatu; če paša ni vjel nobenega izmed tvojih, ne staknejo tako berž tirú za nami.“

„Tudi moji tovarši so zvite glave. Donava vspešno

beži v Černo morje, v balgarskih krajinah se ne manjka skrivnih potov, ne boj se zá-nje, bojar.“

Bojar pogleda skozi okno: „Hvala Bogu, mesti je začelo, Mihajlaki! zdaj pa le berž na pot, Turčin si ne umiva rad s snegom obraza.“ Mihajlaki odide vèn.

Pogovarjajo se, odpravljajo na pot; ali Tudorju in Kirdžaliju ne veje v sercih sladki mir, sveta edinost, ta nebeška hči, ta čaravna nit, ki veže človeška sočutja. Nekaj čudnega, nerazumljivega je v človeškem čutu: če se dva človeka prvič snideta in spogledata, da se precej ali rada imata ali pa sovražita. Pervi vtisek se pa ne dá rad premeniti, dostikrat celó ne. Kirdžali je mlad, Tudor mlad, obá sta hrabra, obá slavljuba. Tudor bi zadnjo kapljo kerví dal za očevino, za svobodo, najstrašnejšim mukam bi žertvoval dušo; tudi Kirdžali je bil tak, predno se je vnel za Saro Mihaelo. Imata ali imela sta obá čisto enake čute, tedaj bi se morala ljubiti. Ali Tudorju preseda Kirdžalijev ponos. Po sili se smeje, nerad gostu besede cedí skozi zobe: težka dolžnost gospodarju. Kirdžaliju pa bojarjeva derznost ne dopada, ker neprenehoma gleda Saro Mihaelo. Radovoljno je žarljivosti odperl pot v svoje serce, nič si ne prizadel na obličji vgasíti vsplamenelih čutov. Mehemedova hči umiče čelo Tudorjevemu pogledu, na stran obrača oči in milostno igra ž njimi po Kirdžalijevem obličji. Kedar se na Kirdžalijevem obličji pokaže divji ponos, vselej se stresne bojezljiva devica

in berž bi rada ali s pogledom ali z besedo umorila nemilo znamenje, in kedar ga, misli, kako vsevladna sem! — Ljubljena deva se kakor dete ponaša s svojo vlado, in uživa jo, kakor otrok.

Stara Fariki s svojim pogledom lovi njih čute, na obrazu se jej vidi, kako misli, da bi izmodrila, kako bi vladala vse. Migne Tudorju, odide ž njim v sosednjo izbo in reče mu natihoma: „Sin! zdaj že imamo, česar smo hotéli. Kirdžali je z nami, vse pojde dobro!“

Bojarju se razvedrí čelo: Bog daj, da bi resnične bile tvoje besede, mati! Ali temu Kirdžaliju gleda bolj razbojnik iz oči nego brambovec svete svobode in Kriščeve vere.“

„Zasliši, ljubi sin! to je že staro prorokovanje, še gospodarja Ivonija, Bog mu daj dobro tam, kjer je. Ko je mučeniški umiral, napovedal je nevérnikom: „Psi Mohamedovi! konec bode vaše vlade nekdanj na svetu, poljska kri otme daško svobodo!“ Kirdžaliju se poljska kri pretaka po žilah, jaz vém da. Svoje življenje sem zastavila nevarnosti, nič se nisem tresla za zlato, z gnjusnimi razžalitvami sem pustila oskruniti svojo čisto čast, da bi bila ustregla domovini, da bi bila Kirdžalija dobila za nas, zdaj mi pa tí pomози.“

„Saj veš, mati, še po hudičevega perja bi šel v pekel, ko bi ti hotéla; ali povém ti, Kirdžalija ne more moj želodec, ko bi ne vém kaj ...; moja duša in njegova se ne morete.“

„Če ga ne moreš videti živega, vsaj sterpi ga, zdaj gré za svobodo daške krajine.“

„Sterpim ga, naj se pès obesi! Zdaj, mati, moramo pa na pot. Bog daj, da bi srečno prišli v Kampo-lungo; *) tam na gorah se pokaže, kaj in kako.“ — Bojar ukaže Besarabki, starej služabnici svojega očeta, naj molčí o tem, kar je videla in slišala. Pa saj Besarabka je že od kdaj navajena na take ukaze in na zamolčljivost.

Sneg gré; kakor z belim perjem potresena, taka je zemlja. Veter vleče in čudno suče snežnice v zraku. Dvorišče bojarjeve hiše ni veliko, tik za plotom je drevje, ali vendar nima ne drevje, niti plot prave prejšnje podobe. Huje in huje mete s snegom, že se ne vidi več niti zemlja, niti nebo. Senice so začele letati na okna, prijemljejo se s krempeljci okvirjev in kljujejo po šipah, kakor bi prosile ljudi gostoljubega sprejetja. Jerebice in sternadje silijo pod streho; celó vrana, ki ima rada gerdo, burno vreme, še ta hoče kám pod pristrešek. Neusmiljeno bi bilo psa izpoditi na dvorišče, pred vrati pa vendar trije konji stojé osedlani. Kirdžali zavsede vranca, derží Saro Mihaelo pred seboj, pritisne jo k sebi in brani snegu, kakor dojnica dojenčka. Bojar skoči na belega perzijana, in kakor kako nepotrebno breme — derží od sebe Zulmo. Odjezdijo skozi vrata v les, stara Be-

*) Kampo-lunga — valaško mesto, blizo Karpatov, na erdeljskej meji.

sarabka jim pa vošči srečno ježo, in s trikratnim znamenjem svetega križa dá jim blagoslov na pot.

Ko ljubimca tako bežita k erdeljskim goram, v tem se paša Mehemed divje obupnega serca, grozno žalostnega obličja verne v Izmajlov v grad. Pohaja po praznih sobah in neprenehoma jaduje: „Zdaj sem pa sam na svetu“! — Solze mu druga za drugo kapljejo iz pobešenih oči. Abdala ni poznal svoje neveste, ali vendar ga skerbí, vendar žaluje. Odloči ga paša za ago albanskej straži, rekoč: „Naj se poteši.“

Zdaj pride arnavški miralaj: „Mogočni paša, vladar našega živetja! štirje Arnavtje na poti za lupožniki tvoje hčere so vtonili v valovitej Dónavi!“ — Paša še ne pogleda miralaja: „Naj dobodo njihove žene in otroci — vsak po tri sto zlatih lev, z zlatom naj se potešijo,“ in oberne se zaničljivo, miralaj pa odide.

Ponosni paša, saj imaš zlato, zakaj se ne utešiš? Ali misliš, da imajo serce le čestitaki in bogatinje? da le dostojni in premožni ljudje smejo žalovati in obupati, ubogemu da je serce pa prepovedano? da celó terpeti ne smé? Ali naj za kos rude prodá najsvetejšo obupljivost, najbolestnejše gorje? Čudnež, znaj, da se nesreča greje beraču pod capami in pod vladarjevim plaščem, da oba enako terpita, da oba mori obupljivost, in človek ne more utešiti njunih serc, da more to le Bog! — Njemu je vse mogoče!

VIII.

Na meji erdeljske dežele, kjer više in više kipé Karpatje, kjer so velikanski in kjer se jih dolga versta razteza proti ogerskim in poljskim krajinam, tam nad reko Ardžisom na visokej gori stojí terdno zidovje kraljevega gradu. Ljudjé ga imenujejo ardžiski dvor. Nad vrati v kamen vsekani napis s slovanskimi in rimskimi pismeni priča, da je bil ta grad 1518. leta sezidan na povelje tačasnega vladarja Niagula Bassaraba, multanskega gospodarja. Dve sto let je bil stolni grad multanskih vladarjev, dve sto let središče slave in svobode daških in slovanskih plemen, razseljenih po multanski zemlji. Od tû je donela bojna tromba, od tû so čile trume hitele na boj z Mohamedani, ki so plenili kakor kobilice. Napósled si vendar polumesec lažnjivega proroka za nekoliko časa prilastí zemsko vlado nad križem Sina božjega. Postali so Bisurmanje sami svoji gospodje daškega vladarstva. Gospodar Brankovan, njegovi štirje sinovi in hrabri bojar Vakareskulo, poslednji brambovec multanske svobode osemnajstega stoletja, dali so glave pod rabeljnov meč v Stambul. Od takrat so sultanje Fanariote za gospodarje pošiljali multanskim krajinam. Podkupljivi Gerçi, zanikerni sužniki, pozabivši, od kako velikega naroda imajo svoj početek, in v ničemnosti vtopivši serce in dušo, niso več derznili se, stopiti v ardžiski dvor; dali so ga menihom za samostan. Menihi, služabniki prave cer-

kve, pa tako skerbno varujejo to podertijo stare slave, kakor ostanjke svetnikov in sejejo med božje ljudstvo besede o svobodi s tako gorečnostjo, s kakoršno besede svete vere, kajti Kriščev nauk je nauk premile svobode, svoboda pa ne izvira in ne plava iz nikakoršnega drugega studenca po svetu, če ne iz studenca kerščanske vere. Samostan ardžiskega dvora je postal božji pot. Kar trumama vró tje ljudje različnega jezika, raznega rodú, le po Kriščevem kerstu edini vsi. Vés dan je cerkev natlačena pobožnih duš: nekteri znašajo darove, kakoršne in kolikor jih uterpé; nekteri pridejo rok stezat po miloščini; nekteri svoje duše okrepčat ali vestí očistit; nekteri pa napast duše in telesa. Menihi, božji namestniki na tem svetu, z roditeljsko ljubeznijo pravovérne miré z uteho svete vere, odpuščajo jim grehe, veličavno svaré je, pasó in vbogajme dajó. Na sto ubogih in zaničevanih razne starosti, obojega spola ima pribežališče in zavetje v obširnih stanicah nekdej veličastnega gradú. *) Le iz daleč se Muzulman plazi okoli samostana v ardžiskem dvoru, zató ker se bojí, da bi se kamen odkrušil iz starega poslopja kerščanskega Boga, padel na-nj in razbil mu neversko glavo. Fanariot se nikoli ne upa blizo, ker bi mu zidovje s svojimi grobljami, in bivavci s svojimi krepostmi neprestano oči-

*) Ta samostan je tako velik, da ima nekoliko tisoč ljudi dosti prostora v njem. Nekdej je bil najmočnejša multanska terdnjava.

tali ničemnost, kajti neprijetno je takemu človeku, ki je zadušil zadnje iskre svoje sramožljivosti, če mu vsak korak kaže zvest obraz njegove ničemnosti.

Ravno je sobota — dan Matere božje. Sedem dni je snežilo in oblačno bilo nebo. Svítlega obličja se blišči na čistem oboku bledega neba solnce, oko božje, in z jasnimi žarki plamika na belo-snežnem poveršji. Gore, doline, lesovi, vasí in vertje — vse je preoblečeno v zimsko obleko. Na polji ne vidiš nikjer srebrnih vodnih pasov, nikjer jasnih jezer: vse je enolično — vse belo. Samostansko poslopje, zvonovi in kuplje gotiške zidave, zidovje in nasipi so otožno zagernjeni v sneg. Hripavo pojó zvonovi, razlegajo se po poljih in lesovih; ali čem delj jih slišiš, tem čudnejša se ti zdí harmonija te zvonovne godbe. Ljudstvo se gnjete v cerkev, ravno se je začela sv. maša. Duhoven slovanski poje hvalo Bogu, menihi pojó sveto slovansko himno, ljudstvo pa slovanski odpéva v glasnem zboru. Duhoven je odmaševal, kristijansko ljudstvo pa okrepčalo svoje duše z molitvijo in razšlo se telesu streč z jedjó in s pijačo. Ko samostanski pervostojnik, velečastiti Evgenij, odmoli litanije in šestdeset češčena Marij na molek, vstane pogledat, ali ne manjka česa gostém v samostanu, kajti menihi gerško-slovanske vére strinjajo s kristijanskimi krepostmi sveto neizkaljeno slovansko gostoljubje. V obednici mu oznanijo, da je nekdo prijezdil na konju, in da bi rad na samem govoril ž njim. Precej se verne v svojo sobico in ukaže, naj

mu pripeljejo prijezdnika. Sluga, ki je odpiral popotnemu, povedal je, da je tujec večkrat roko poljubil očetu Evgeniju, Evgenij pa, da je objemal ga, kakor sina, da so se solze v očéh svetile obema o radostnem snidku, in potlej — da sta se umaknila v sosednjo sobo. K durim je radovednost zvabila slugo: zmerom nastavlja — zdaj oko, zdaj uho na režo. Oba stojita pri peči; tujec na dolgo nekaj pripoveda, ali s tihim glasom; le enkrat se mu je ognjeno zaiskrilo oko, in beseda se čisto ujemlje z obličjem. Radovedni sluga zasliši te-le besede: „To je angelj, to ni devica: néžna, krepostna, pokorna, čista kakor Kriščeva vera; krasna kakor nebo sámo, kristijanka gotovo, v takem krasnem telesu ne more nekristijanska duša živeti. On...“ glas mu oslabí in obervi zlezejo na oči. Nagerbanči se mu čelo, divje pomrači obličje. Pervostojnik posluša, zgiblje z ramami, napósled pa spregovori, ali sluga je le te-le besede vjel z ušesom: „Mati Evdoksija hoče to, jaz pa učinim. Tej krepostnej, pobožnej ženski ne morem odbiti ničesar Ivonijevo prorokovanje, to je njena najljubša pesem . . . Neka druga roka nam ponuja pomoč danes, neka mogočnejša, ne skrivaj, temuč očito . . . Ali sin, pusti materi veselje: to je njej na dar zarad gorke daritve, zarad čistih zaslug: jaz vse učinim.“ Po dogovoru se pomakneta za peč, tako da sluga ne more nič videti, da-si tako na stran obrača in napenja oči; zatorej nastavi še uho, ali tudi zastonj: le šepet mu veje na-nj, besede pa ne

more razumeti nobene. Nesterpljivo postojí še nekaj časa, potlej pa odide. Iz maščevavnosti, ker je radovednost samo razdražil, ne napasel je, začne razodevati, kaj je videl, kaj slišal.

Divno se versté čudne zмене na svetu. Tisoč lét je minilo, kar je Bog ustvaril svet, ali ljudjé rés niso še zatajili, da njih rod izhaja materi Evi iz naročja; radovednost zmerom in povsod zapeljuje njih duše, in v kakoršnih znamenjih se pokaže, vselej ima tisti namen: vedeti, kaj se je zgodilo; sklepati, kaj se zgodi. Nekteri se hudujejo: Prokleta kača, ki nam je radovednost vcepila v serca, kolikrat nas zapelje zvedavost! Nekteri pa kričé: Blagoslovljena — kača, ker nas je z radovédnostjo nadarila, kako blagodarna nam je zvedavost! Ali oboji so pokorni kači, ker so radovedni. —

Samostancem ne more v glavo, kaj njih prvo-stojnik in tujec, gredó torej v konjišnico gledat konja, ki je prijezdil na njem neznanec, ne mara konj ustreže njihovej radovednosti. V konjišnici so Valahi in Erdeljci, ki poznajo vse jezdice, vse konje v okolici in daljne. Karpatei gredó radi pogledat časi pa časi, kako je kaj po svetu; ali na teh potih nimajo preradi sestre kreposti s seboj. Oko imajo bistro, pamet dobro in to dvoje je mnogokrat otimek tem klatežem. Ogledujejo konja, ali nobeden ga ne more spoznati; to vidijo, da je bel; da je vzhodnega rodú in plemenite kerví; da ima zobčasta znamenja vžgana na prednjih in zadnjih stegnih — gerb in diplom konjske pleme-

nitosti; da je multanski osedlan in opravljen, ali na čilo. Le to poznajo, to opazujejo, ugibljejo in sklep-ljejo, kdo je ta jezdec, od kod in kak posel ima. V tem pride pervostojnikov sluga, nauzda konja in odpelje pred samostanska vrata: radovedno ljudstvo se zgerne v korušelj in preži. Iz samostana pride človek besarabski oblečen, s peresnim čopom na čapki in zakritega obličja; skoči na sedlo, vzame uzdo, stisne konja z nogami in v skok odjezdi z mesta. Zunaj pred vrati jo zavije na séverno vzhodno stran, zdirja v dolino in jezdi po znožji dalje. Pogosto se v sneg zagrezne konj s kopiti, napósled zavijeta na stransko pot, še nekoliko časa se je nad zemsko po-veršje kadil sneg, potlej pa tudi to zgine izpred oči. — Ljudjé skomizgajo z ramami, bulijo oči, odpirajo usta in vsak opazi sam sebi in drugim: „Nisem ga videl še nikoli, ne poznam ga.“ — Le nek star, mnogo popoten Valah pomerda z nosom in opomni Erdeljeu poleg sebe: „Saj poznam tega jezdeca, če se ne motim; če ni to naš mladi bojar? Nekaj bode . . .“ — To trenotje letí od ust do ust ta skrivnost in kmalo jo izvedó vsi, in „nekaj bode,“ to je zdaj klopčič rado-vednemu zastopu nepokojnih misli.

Večer je, davno se je že vlegla črna tema, zvonovi zvoné molit in počivat; menihi in gostje v samostanu se zahvalijo Bogu, ker so zopet en dan preživeli, in po prošnji za srečno noč poležejo spat. Pervostojnik ne spi, posvetuje se o nečem z dvema menihoma, z najvérnejšima zaupnikoma svojih misli,

in dva služabnika stojita na straži pred samostanskimi vrati. Petelini so že drugoč odpeli polnoč, pastirski psi začno cviliti in naščekovati, kakor bi volka čutili, sneg zaškriplje na cesti, temno zadoné konjska kopita, često se sliši persk, dvouprežne saní in dva jezdeca se prikažeta pred vrati. Straža je imela ukaz, da je noter pusti in nič povpraša. Da-si služabna meniha, vendar sta lepo izpolnila povelje, prav vojaški. Vereja mergodne, vrata se odpró, in saní sversé in jezdeca jezdita naravnost k cerkvi. V cerkev so vrata na stežaj odperta, na oltarji goríte dve sveči in sreberni krožniki bliščé se; v spovednicah sedita dva meniha, vsak v enej, pervostojnik pa stojí pri oltarji v bleščečem, zlato zarobljenem, zlato-tkanem ornatu. Cerkvenec pelje v cerkev prišle goste. Stara Fariki se opira na ramo Mehemedovej hčeri, Zulma gré za njima, Kirdžali, Tudor *) in Mihajlaki gredó pa skupaj, vsi trije moldavski oblečeni. Vsi se vsak trikrat prekrižajo z znamenjem svetega križa in trikrat priklonijo pred oltarjem. Mati Fariki spregovori: „Oče Evgenij, daj nam blagoslov!“ in pervostojnik je blagosloví s svetim križem in pokropí z blagoslovljeno vodo: „Blagoslov ná-te, Evdoksija, blagoslov vam, spoznovavci prave Kriščeve vére!“ — Zdaj Evdoksija prime Saro Mihaelo in pelje k enej spovednici, Kirdžali poklekne pa k drugej — in začneta razodevati

*) Tudor (Teodor, Bogdan) Vladimiresko, znani valaški bojar. Kar je v tej povesti o njem, vse je historiško.

vsak svoje grehe, tožiti vest, da bi zadostila dolgo zanemarjeni veri. Sarina spoved je kratka, gotovo je njena vest čista kakor otroška: največa njena pregreha je to, ker je zapustila očeta, ali kar vero zadeva, to je še častito, ker se je izvila Izlamu iz klešč in vernila pravej cerkvi v naročje.

Kirdžali se dolgo časa spoveduje, ali nobene besede ni slišati — niti tožabne niti svarivne; nič ni videti grešniku na obrazu, da bi žaloval ali kesal se, niti spovedniku, da bi bil serdit; težko je torej uganiti, še teže pa vedeti, koliko ima grehov, in ali velike ali ne. Kirdžali vstane, po obrazu potegne z roko, kakor bi iz spomina hotel izbrisati vse, in ponosno pogleda, kakor je imel navado. Približa se nevesti, prime jo za roko in sam pelje pred oltar, kljub navadi, ki zahteva, da kak drug svoboden mladencič nevesto pelje k poroki, da bi pokazal, da ni nihče vreden dotakniti se device, ki je njegova, ki je sam izbral si jo za ženo. Tudor dene roke na persi in zamišljen stoji. Nihče se ne upa opomniti Kirdžalija, da je pokalil običaj, kajti krepka gospodarska volja mu sije iz oči. Poklekneti pred oltar. Kirdžali sam s svojo roko srebro-pretkani zavoj odgerne z obličja Sari Mihaeli: krasno obličje in lesk njenih temnih oči zatemni goreči sveči, cerkveno srebro, pozlačeno lepotičje na oltarnih vratih in drago kamenje, všito v svatebni pert. Oča Evgenij umolkne na časek, misli, da sveta Devica stoji pred njim. Kirdžali se slavohlepno ozre okoli, kakor bi hotel reči:

„Sklonite se v prah in čudite — moja je!“ Tudor na stran oberne oči, prvič menda še le ta pot zavidala svojevencu v bogomolji, ne mara ga tudi kolne ta hip; mati Evdoksija moli z vso ognjenostjo svoje duše, drugi pričujoči pa, kakor navadno radovedni ljudje, gledajo in poslušajo na vse oči in ušesa obrede poročne slavnosti. Že je po polnoči: oča Evgenij jima dá užiti telo in kri Gospodovo v podobah kruha in vina in bere zakonsko prisego, zaročnika pa odgovarjata z razločnim glasom. Po prisegi duhoven perstana sname novozaročenima s perstov, trikrat zamení in trikrat natakne zopet nazaj: „V imenu Boga očeta, in Sina in svetega Duha vaji vežem z zakonsko vezjó!“ Potem vzame dva venca s srebernega ploščka, trikrat zamení ju in dene zaročnikoma na glavo: „V imenu Boga očeta, in Sina in svetega Duha vama venčam glavi z zakonskim vencem, Bog daj, da bi do pozne smerti ne usahnil.“ Potlej ju prime za roci in trikrat pelje okoli oltarja: „V imenu Boga očeta, in Sina in svetega Duha živita na tem svetu mirno in složno, Božja milost naj rosi na vaju in ljubezen pihlja vama med brati in sestrami v Bogu.“ — Ko se napósled vstavijo pred oltarjem, vzame duhoven iz sklede medeno testo, pritakne ga zaročenima k ustnam in naglo zopet vzame nazaj: „To je sladkost zakonskega stanú, to životno razkošje; kmalo se zaleskeče, kmalo merkne, uživajta ga, dokler bode čas, ker gine in mine.“ Kirdžali je hotel berž z zobmi prijeti za testo, ali zlomi se mu in ni si

osladil ust ž njim, odlomljeni kosec je padel na tla. Duhoven se dotakne s testom Sarinih ust, Mihaela se hoče na láhko dotakniti ga, lahno se z ustnami zadene ob-enj, testo pade na tla in ni pokusila pečene sladkosti. Vsi, sam Tudor ne, prekrižajo se in natihoma molijo, da bi se to slabo znamenje ne vresničilo v osodi zaročenima. Tudorju se olajša serce, celó smeje se in misli: ne pokusita, kaj je sladka ljubezen. Duhoven vzame drugoč testo in dá obema pokusiti njene sladkosti; ali Saro Mihaelo boli serce, in da bi se utešila, milostno pogleda ljubimca. Tudi Kirdžalija je v serce zbodlo to zlo znamenje, ali vendar ponosno razvedrí čelo, seže trikrat v žep, in trikrat vspe — vselej polno pest cekinov na ploščec: „Oče, to za cerkvene potrebe,“ in oba poljubita roko duhovnu in poklekneti, menih jima dá pa blagoslov. Poklekneti tudi pred mater Evdoksijo, in Evdoksija ji poljubi, in potlej se poljubita z vsemi. Ko Sara Mihaela pritisne lica Tudorju k ustnam, zdelo se je mlademu bojarju, da je v nebesih, in poljubi angeljska lica: sladko mu je in razkošno; ali ko ga Kirdžali poljubi, zdelo se mu je, da je satan objel ga, toliko da ni odskočil; ali pogleda mater Evdoksijo, razbistrí se in poljubi ga za poljubek. — Evgenij bi rad pogostil zaročenika, mater Evdoksijo in druge, ali strah brani gostijo, da bi Muzulmanje utegnili izvedeti, da je s kristijansko poroko hčer mogočnega paše zedinil s kristijanom. Poslové se od dobrih menihov in odpravijo na saní. Kirdžali priveže vranca zad za saní,

sam se vsede pa ná-nje in v plašč zavije svojo mlado soprogo. Evdoksija omeni: „Tudor, kaj nisi na konju?“

„Ne, mati! Mihajlaki vé pot, le s seboj vzemite mojega konja, meni dá oča Evgenij drugega. Jutro, pojutrašnjem ali pa potlej tisti dan pridem že za vami. Zdravi!“

Saní se premaknejo z mesta, že so skozi vrata, in vrata se zapró, ali še zmerom stojí Tudor in gleda. Oča Evgenij ga prime za roko, rekoč: „Idi, sin!“ in bojar gré za njim, kakor poslušen dečák, ali nobene besede ne zine!“

Drugi dan menihi in gostje v samostanu veselo, s serčno radostjo pozdravijo bojarja. Že dolgo časa jim je znan mladi bojar, ljubimec menihom, nada multanskim gorjancem, zató ker ni hotel Fanariotov za gospode; nikoli ni svojega čela sklonil Muzulmanom. V otroških letih je z materjo zapustil podonavske ravnine, ker se je bolj in bolj sužnjost šopirila tam; živel je na gorah, in na gorah je s starostjo in telesom v njegovej duši rasla neugasljiva želja po svobodi. Mati Evdoksija, to je bila njegova mati; ljudjé so jo imeli za sveto ženo, ali neka čaravna tajnost je meglila njena dela; vladike, samostanski pervostojniki, menihi — vsi so jo častili, kakor sveto, častilo jo je tudi ljudstvo in balo se je, ker — menili so, da vse vé, vse more. Pet let niso vedeli, kam je zginila, in to je še bolj čaralo njeno tajnost. Kar matere ni bilo več, potlej je mladi bojar zmerom na gorah bival, ali velikrat se je kam daleč odpravil na

pot, ne mara na korist svetej veri, kajti pervostojniki gerške cerkve so se zmerom posvetovali ž njim in kaj snovali; ali ne mara na korist samosvojnosti multanske zemlje, ker bil je z vsemi načelniki daških in slovanskih gorskih plemen, bivajočih po pred- in zadonavskih krajinah, in živel ž njimi v bratovskeji ednosti in slogi; ali kar še več, terdili so, da slavjanski vladarji podpirajo njegove namere. Tudor je sedel v zlatu in bogastvu, pa je bil dobrih rok in usmiljenega serca: kjer je mogel, kjer je bilo treba, povsod je obile dobrote sejal med božje ljudstvo. Zastonj so Muzulmanje in Fanariotje zalezovali njegovo življenje, zastonj prežali na njegovo premoženje, niso pripravili ne njegovega imetka, ne življenja ugasili mu; če se je pa kak derznejši kapudži ali Fanariot upal s spremniki na gore, iskat Tudorja, saj se je kaka roka usmilila jih, roka, ki je naglo in gotovo vzela ž njih nepotrebno živотно breme. Nihče jih ni več videl na tem svetu, in če jih je kdo iskat prišel, gotovo so se njegove kosti na višinah belile na vetru potlej, ali so pa očernele in zgnjile v karpaških prepadih, in duša je odromala v večnost: bodi-si v nadzračne ali podzemske kraje. V Jašu in Bukrešu je smert podpisana Tudorju. Fanariotje, Muzulmanje in ničemni bojarji ga pitajo z razbojnikom, z lupežnim načelnikom. Prosto, ne vsuženo, niti onemoglo ljudstvo po gorah ga ima pa za multanskega bana, za gospodarja, celó za daškega carja.*)

*) Car pravijo Jugoslovanje tudi znamenitim načelnikom.

Tudor se pokaže, in v samostanu je vse vnovič oživel in prerodilo se. Stari in mladi hité pozdravit bana, gospodarja, carja. Bojar je bil zmerom vesel, jasnega obličja, danes je pa teman, otožen. Serčno sicer pozdravlja serčno ljudstvo, ali nima na smeh obličja, niti čela jasnega. Izkušeni ljudjé se pogledujejo, šepečejo drug drugemu: „To je kazno na vojsko, saj se nebo tudi oblači pred burjo.“ Da-si jim nihče ni nič povedal o tem, vendar je vsak šel domú, in ogledal in nabrusil svoje orožje. Čudno se to zdí vsem v samostanu ardžiskega dvora: berači in gostje so precej pripravljeni v orožje, in menihi, služabniki svete vere, možjé svetega mirú, oživljajo dušo in telo ljudstvu, da bi nesli smert med zaničevavce božje vere, med izpodkopovavce zlate svobode.

Tiha radost vsplamení vsem v sercih, kedar se spomnijo: bíli se bomo! Ubogi ljudjé, ali goljufa vas ta pot veselje; videli ste sicer bojarjevo obličje, pa mu niste prederli v serce, kaj se godí v njem.

IX.

Kako sladek je zakon iz prava. Životna čaša je prepolna sladkosti, gladko in urno se snuje životna nit, čas letí kakor blisk, ali srečna zarócnika ne pomislita, kaj je bilo, ne skrbita, kaj bode, temuč vidita in uživata le to, kar je! Če jima pa v minolost uide časi beseda, zamislita se vá-njo le zató, da bi s spominom okrasila si zakonstvo; ali če se jima misli

slučajno zamotajo v negotovo bodočnost, to le zato, da bi jima fantazija plodila novo razkošje. Tako življenje je rajsko, nebeško življenje. Ljudstvo ga imenuje „medeni mesec“ zakonstva: o, ko bi poprov mesec ne nastopil po njem! Ali kaj rado je to na svetu.

Ne daleč od soteske, rudeča Brana (vrata) po imenu, čepí med ertastimi gorami in nedostopnimi prepadi, v vencu tisoč potokov in bistrice, v bukovem gaju bojarjevo bivališče. Turci pravijo temu mestu „eblessin berlog,“ gorjanci pa „hospodarjev grob.“ Neka stara pripovedka terdi, da je eden Brankovanovih slug z zlatom in s prošnjo od janičarjev dobil kosti svojega gospoda in njegovih štirih sinov, skrivaj prinesel je sém med gore in zakopal; in mogila, sveto mesto bivavcem multanske zemlje, priča resnico te pripovedke. — Ozka steza se vije, divno vije med skalami. Če hočeš na to pot, treba ti je vajene noge, da se ne izpodtakneš, treba smélega očesa, zato da se ti ne zvertí v glavi. — Bojarjev dvor ni mičen očesu po vnanjosti: reven je in star, streha vderta, dvorišče tesno, neprimerno, okoli in okoli za verstjó skala na skali — vse ogromne, tam pa tam zijajo razpoke, kakor strelnice v terdnjavi; v dvoru je pa vse polno bogastva, lepotíne, zakladov — po vseh sobah. Čudno, to bivališče ne kipí visoko, temuč zidano je v zemljo, ali čem globejše greš v tla, tem krasnejše so stanice, tem večje je bogastvo. Skrivaj svetloba sili skozi ozke, v skalne zijavke vsekane od-

pertine; ali kakor hitro se vkrade skozi, kakor bi se hotela osvetiti za tesni prehod, objemlje se z barvami pisanih šarenic, in z rumenimi žarki igra po zlatu, po srebru in po dragem lepotičji. Shodi in luknje podzemskega bivališča deržé na mnogo strani in sezajo Bog vedi kako daleč. Ljudstvo pravi, da se na Erdeljsko lahko pride po njih, da so tû skladišča raznega orožja, celó podzemski konjaki, polni čilih konj, ljudjé pak različnega rodú in različne vére: noč in dan se gnjetó vên pa noter, in varujejo, kakor oči v glavi, da bi se ne prikradel kdo, ne izvohal skrivnega vhoda, ki so ga sebi preskerbeli; gorjé tistemu, kateri bi se derznil skusiti njih čujnost, s kratka: bojarjevo bivališče je podobno kakej terdnjavi — gradu kakega paše, ki se ustavlja sultanovej vladi; podobno berlogu kakega harambaše, ki se je skregal s človeškim rodom.

Stara Fariki, uboga Arnavtka, kakor bi se bila iz čaravne moči spremenila v mogočno valaško bojarko, zaménila je svoje stare cape z drago obleko, s častitljivim ponosom zaménila prejšnjo ponižnost. Ni ga dné, da bi ne prišel kak pervostojnik gerške cerkve k njej, ali da bi se jej kateri multanskih bojarjev skrivaj ne oglasil za svét, ali za kak ukaz; in če se množnim bivavcem gospodarjevega groba prikaže kak hraber Multan, kak krepak Erdeljec, kak plemenit Serb, divij Arnavt ali besen Bolgar, enoglasno kričé: „Mnogo let našej materi, naj živi in kraljuje naša bojarka!“ — Kirdžali in Sara Mihaela sta jej

kakor lastna sin in hči; ljubi ju tako, kakor svojega Tudorja. Sladka je ta ljubezen sercu Sare Mihaele, kajti njena angeljska duša, vsa razvnetá do moža, z ljubeznijo čistega čútja ljubi vsakoga, in rada bi od vseh tudi ljubezen na zahvalo. Tudi Kirdžalija je ta prijaznost privadila starej bojarki, često jej reče: „dobra mati“ in časi se kakor z materjo laska ž njo. Tudor — kedar prijezdi v svoj gradiček k materi, k svojim ljudém, prijaha vselej kakor po ogenj: malo časa se pomudí in zopet odjezdi. Kedar mu Sara Mihaela reče brat, kedar mu spregovori kako sladko besedo, naglo mu radost razjasni obličje, kakor bi razkošne pijače serknila njegova duša; ali precej se zopet černo pooblači, oberne od mlade žene, in na čelu se mu beró misli: „Zá-me ni sreča, ni blagi pokoj tega sveta.“ Če se s Kirdžalijem snideta, merzlo se pozdravita, merzlo poslovita. Žarka skerb navadno kalí pogled materi, ne more izpaziti, kaj se godí v sinovem sercu; bojarka méni: „Moj sin hrepení po slavi, rad bi v boj za domovino, za svobodo. Opominja ga torej večkrat: „Tudor! bliža se čas, bodi sterpljiv, saj se bodeš nabojeval in oslavlil, imeli bomo svobodo in domovino.“ — Tudor jej poljublja roke, in smeje se vselej, ali žalnejše nego bi plakal, in nič ne odgovori nobenkrat.

Ali kaj Kirdžali? Pomehkužil se je. Ljubezen ga je objela, očaral njen duh s pogledom svoje vse-mogoče vlade. Drage trenutke mudí pri svojej ženi, po dva, po tri, celó po več dni se nič ne zméni za

svojega vranca. Ne more ga na lov izvabiti Mihajlaki, vselej se izgovori: „Jutro pojdeva,“ ali vedigabog, kdaj bode tisto jutro. Toda ni čudno, da se je tako spremenil divji, ponosni aga, — on ljubi. Sara Mihaela se razcvita, razcvita njena krasota in ljubeznjivost. Prej je ponos krasote žaril z njenega obličja, iz njenih oči, in velel: „Čudite se mi!“ zdaj pa razkošna ljubezen plamení v njenih temnih očéh, na njenem orientalskem obličji in veje: „Ljubite me!“ Krasna je devica, če tajno ljubezen razodevlje njeno obličje; ali stokrat krasnejša je žena, kterej sije iz oči, da je njena duša že pila razkošno ljubezen. Taka devica je solnce za rahlim oblačkom nekoliko kalnega leska; žena pa solnce na čistem nebu v vsej svetlobi svoje veličasti. Devici se čudimo, in motrimo, ali ima razkošnosti v svojem sercu; ženo pa ljubimo — prepričani, da jej velik zaklad razkošnosti živí serce. Sara Mihaela ljubi svojega moža; sladko, ljubo jima krili življenje in sleherna ura porodí novo razkošje v sercih; čudni, zli ljudjé pa hoté, da bi na boj mislil Kirdžali, ko mu ljubezen polno čašo razkošja pritiče k ustnam in velí: „Pij! pij! dokler je čas.“

Vélíki četrtek po Gospodovej večerji, na večer je gospôda z družino vred po starej slovanskej navadi sedela v prostornej sobi. Za verstjo, po starosti pripovedajo povesti o junacih, o strahovih, o razbojnicah, in časi zapojó vmés kako bojno pesem — slavnim prednikom na čast, ali pa kako otožno dumko po svobodi, ali žalostnico o sužnjeh očetnjavi. Tudor je

zapel tačasno pesem o Črnem Jurju,*) o serbskej bitvi pri Sabaću.***) Prišla je versta na Kirdžalija. Mihajlaki ga zlostno pogleda: „Aga nam pa o ljubezni zapoje kako pesem: pozabil je v Izmajlovu šezdaro in vojne bolgarske dumke.“ — Kirdžali se berž oglaší: „Arnavt! pozabil sem šezdaro, jatagan imam pa še.“ — Samo prierjavel mi je že k nožnici.“ — „Čaki!“ in ta hip se zablisne goli meč. Sara Mihaela ga prime za roko: „Pri svojej ljubezni te rotim, króti jezo!“ Bojarka vstane s svojega sedeža in Tudor zaslóni Mihajlakija s svojim telesom. Pokojno zaverne Mihajlaki: „Gospod aga, vtekni nazaj svoj jatagan, po nevercih bodeš mahal ž njim. Vém, da ga znaš sukati, in vidim, da imaš serce. Saj sem tvoj sluga, tvoj najvérnejši prijatelj.“

Kirdžali vtakne jatagan v nožnico, še predno je to omenil Mihajlaki, in zarudí zbog svoje naglosti. Sara Mihaela se pritisne k možu in igrá mu z ustnami po obličji, Kirdžali je pa ne poljubi za poljubek, — prvič ta pot ne, in temen obsedí do konca na svojem mestu.

Po noči ga objema, poljublja, gladi žena. — „Dragi moj, moj ljubljeneec, kaj ti grení dušo? Ti me nimaš rad, očarali so te z nečem zli ljudjé.“ — Kirdžali jo poljubi: „Ljubim te, kakor sem te zme-

*) Črni Juri je bil iz prava hajduk, načelnik, 1804. l. pa je osvobodil Serbsko.

**) Pri Sabaću so serbski ustajniki Turke zmogli 1804. l. Črni Juri je bil vodnik v tej bitvi.

rom,“ — in zamisli se, — „ali bledó, da sem se pobabil, da mi je ugasnil pogum. Naj se derznejo, naj le poskusijo!“ — Vspne se in sede na posteljo. Sara Mihaela boža temno čelo možu in rada bi mu iz ust izsesala vročnico, ki mu pali dušo. Dá mu sorbeta, Kirdžali se upokojí, vleže, ali ne more zaspati. Povesti in pesmi so razburile blagi pokoj njegove duše in silno burijo po strunah njegovega zarés zaspalega ponosa; Mihajlakijeve besede so mu strupeno pregrele serce; zmerom ponavlja: „Ménijo, da sem obabel, le čakite!“ — Priserčno objame ženo: „Jaz te ljubim, Sara Mihaela, ali ljubim tudi slavo. Brez tebe bi ne bil srečen na svetu, ali brez poguma bi me ne imeli na dobrem imenu ljudjé.“ Tako o pravem času beseda, ki ni sicer nič do nje, vname in razplamení strast človeku, kakor olje, vlito na polumertvo oglje. Rado se vname, da je silen ogenj tam, kjer je prej le tlelo pod pepelom; kar je dremalo v človeškej strasti, to se rado izbudí z vso svojo živostjo. Sara Mihaela ima solze v očéh, ali bojí se sanjarije pretergati možu, da bi ga vročnica ne dobila zopet v last. Natihoma, v mislih prosi Boga, da bi se usmilil njega in nje: to je najlepša uteha čistej vesti, pobožnej duši.

Zjutraj zgodaj vstane Kirdžali, poljubi ženo in odide. Kam? — k vrancu. Gladi ga, kakor ga je nekdaj, in kakor nekdaj, ogleda tudi zdaj in nabrusi orožje, kakor da je izmajlovski aga, vodnik albanske straže Mehemedove. Pred južino gré k bojarki; pri-

kloni se jej, rekoč: „Mati! dosti dolgo časa že jém kruh tvoje gostoljubosti; zadnji čas je, da začnem sam skrbeti zá-se. Imam serce, imam sabljo; grem v službo ruskemu carju, ali pa rudniškemu knezu. Slišal sem, da se car pogosto vojskuje, in na vojsko pripravlja Miloš Obrenović. Še en vojščak ne mara ne bode nobenemu preveč.“

Bojarka mu reče, naj se vsede: „Orel naj nikar ne služi jastrebo in kreguljem, saj mora svoje gnjezdo braniti, svoje orličke voditi. Kirdžali! to ni, da bi carju služil, če je prav mogočen v primerji z drugimi vladarji; tudi knezu Milošu ne, da-si je najhrabrejši med hrabrimi. Ne dolgo časa, pa bodeš vodnik velikej vojski; ne dolgo, pa bodeš otimec daške in slovanske svobode.“

Kirdžaliju raste dušni ponos, prvič ta pot sliši tako sladke besede; ali njemu niso zadosti prorokovanja, ne zadosti obljube: „Mati! Bog vé, ali se to kdaj vresniči ali ne; ali leta me lové, čas mi beží; kedar se postaram, potlej mi onemore duša, omahnejo roke.“

„Ne boj se, blizo je čas, ki hrepeniš po njem; ali zdaj poslušaj: razodenem ti najblaže skrivnosti svoje duše. Ne zameri, ker jih nisem že prej, kajti ni bil še čas: čakala sem, kdaj poprašáš za to. To je bila moja lisičnost, da je sinoči Mihajlaki poskusil pošegetatí tvoj ponos: pokazal si mojemu sercu na uteho, da-si ravno ljubiš angelja — svojo ženo, da ti je slava nad vse draga.“

„Bojarka! ti me ne poznaš prav; Kirdžali ni bil še nikoli baba. Dokler bodem živ, to je rés, da ne neham ljubiti Sare Mihaele; ali tudi ne pozabim, da sem vojniki.“

„Ne zameri, sin, kar je, to je, in zdaj poslušaj.“ — Vzame v roke veliko knjigo, vezano v pergament, in začne prebirati jo: „To je zlat zaklad, shranjen v ardžiskem dvoru, to je multanska kronika.“ Na pòsled najde svoje najljubše berilo, prorokovanje hospodarja Ivonija, pové životopis tega nesrečnega kneza, in potem začne brati: „Poljska kri otme daško svobodo.“ — Kirdžali se zaplete v misli, ne vé, kaj to znači, ali mu vganjko daje bojarka, ali je oblaznela, ali kaj? Pogleda jo v oči: pravica in vera žarí starki obličje. — „Kirdžali, ti si potomec slovanskega rodú, po tebi se pretaka poljska kri!“ —

Kirdžali se pooblači: „Mati! ali tí ne veš, jaz sem zaverženec brez rodú. To pomnim, da je Bolgarka bila moja mati.“

„Oča je bil pa Poljak. Ali imaš na persih obrazek Matere Device?“

„Imam. Ali, kako pa, da veš tí to?“ in pokaže podobo. Bojarka poljubi obraz in prebere napis: „Iz Počajeva. — To je svet kraj Matere božje na Poljskej. Ni me ogoljufal stari Kordaki. Kordaki je poznal tvojo mater, tvojega očeta, poznal tvoj rod; ali nikomur ni nič čerhnil o tem. Pa zdaj izvédi vse: Huda nesreča je stiskala multansko zemljo; ali serca niso še vsem bojarjem nehala utripati za svobodo. Jaz,

bojarka Brankovanom iz rodú, rekla sem sama sebi: „Tudi slaba ženska more koristiti domovini; od nje imamo vse, darujmo jej vse. Po miru v Kučuk-Kajnardži*) sem na tujem vzrastla, šla za možem in prišla le - sem. Mož mi pa umerje, imela sem in redila samo enega otroka, dečkota, bila jako bogata, imela množno družino, prijatelje in znance naše rodovine. V ardžiskem dvoru so menihi živili mnogo sovražnikov nevérnim Muzulmanom. Moskovski car je obetal zdatno pomoč, ko hitro vojska vstane pri nas. Besarabija je najbliža Rusiji, hoteli smo tam začeti boj. Odpravim se v Izmajlov in preoblečem za Arnavtko. Sin je kupil les in dom ne daleč od jezera Kaludjerja, novcev se nama ni zdelo žal, pustila sem se pogerčiti s sramoto, izdala za vražarico. Moja najljubša pesem je bila in je še Ivonijevo prorokovanje. Enkrat mi je o tebi govoril Kordaki, kako si ošaben, kako strastnega serca, in napósled je pristavil: „To bode še lupežnik ali pa slaven junak.“ Vprašala sem ga za tvoj rod, in odgovoril mi je; drugo pa véš. Zdaj so se premenile okolnosti, tù začnemo vojsko, tí si pa z nami.“

„Mati, jaz sem zmerom z vami! Ali za Bóga ljubega, povej, kje je moj oča, kaj se je zgodilo ž njim?“

„Tega mi Kordaki ni hotel povedati nobenkrat. Obetala, ponujala sem mu zlata, prosila, rotila ga,

*) V Kučuk-Kajnardži ste se pomirili Porta (turška vlada) in Ruska 1775. l.

ali nič, še z napojem nisem mogla izvabiti iz njega te skrivnosti. Vselej je odvernili: „Dosti vam to, da je bil Leh njegov oča, da se leška kri pretaka po njem; več ne izveste, ko bi drob, kosce za koscem terkali iz mene; dal bi življenje, te skrivnosti pa ne izdal — to je zdaj moja last. Prisegel sem na meč nekemu prijatelju, da zamolčim njegovo ime in kje je; noben Alban še ni pokalil svoje prisege,“ — in nobene besede ni bilo moč izžeti več iz njega.“

„Mati, morebiti kaj slutiš? Povej, na konec sveta pojdem za njim. Če je mogočen in vzvišen, jaz ga ne osramotim; če je pa ubog, nesrečen, bodem mu pa podpora, uteha.“

Bojarka je močno ginjena: „Prisegam ti na Boga, na ljubezen do domovine, prisegam na Tudorjevo srečo, da sem vse povedala, da ti ne besede nisem zamolčala.“

Žalost obide Kirdžalija, ali vidi se, da ne verjame bojarki, na drugi strani hoče torej načeti skrivnost: „A Hakim, kaj pa ta, ali ni nič vedel?“

„Hakim je bil skopljenec, Mehemedov sluga, njegov največi milostenec, nič več ne.“

„Mati, kaj si imela ž njim, kák pogovor?“

„Pod solncem ni lakotnejše stvari na zlato, nego je skopljenec; za zlató bi prijateljstvo kupila od njega in marsikako skrivnost. Imel me je za prorokinjo, zató mi je vse zaupal. Vedela sem za tvojo ljubezen do Sare Mihaele, vedela . . . ,“ ta hip se odpró duri in Tudor stopi noter. Hotel je oditi, ali bojarka reče: „Le govôri, saj Kirdžali vse vé.“

Bojarju ni kaj vseč to, kajti otare si oblačno čelo z roko: „Oča Evgenij bi rad govoril s teboj, ima ti nekaj važnega povedati.“

Kirdžali vstane, poznal je bojarjeve misli, s ponosnim pogledom odgovori njegovej nevšečnosti: „Zdaj grem!“ — Bojarka mu migne z roko: „Ostani, Kirdžali, tebi zdaj ne smé biti nič skrivnega več; Tudor, pripelji očeta Evgenija noter.“

Bojar odide, pa kmalo se verne s prvostojnikom ardžiskega samostana. Bojarka mu poljubi roko, tudi Kirdžali mu jo poljubi, če prav ne posebno ponižno. Evgenij jima dá blagoslov: „Blagoslóvi vaji Bog!“ in oberne se k bojarki: „Mati Evdoksija, nekaj važnega ti imam zaupati.“

„Govôri, oče! po danes bode z mojim sinom vred vladal Kirdžali, vzela sem ga za svojega sina; ali pustiš tí to?“

Če si ženska s svojo krepostjo in z žertvami prižertvuje moško spoštljivost, potlej vse sama vlada: nihče se ne vpré njenej vladi, nihče ne protivi njenim ukazom. Niti Tudor niti menih — nobeden ni čerhnil nobene nasprotne; menih je djál: „Mati, blizo je že tisti trenotek, ko zgrabimo za orožje; na pomlad mogočni car Aleksander vojsko napové našemu vragu. Podvojimo trud, da nahujskamo tem več ljudi, samo varujmo, da nas ne izdá kdo; čeravno gnjijó Turci, in kakor derva spé, ker so se namučili, vendar moramo oprezni biti, da jih prevred ne izbudimo.“

Bojarka pogleda kviško: „Hvala Bogu! blizo je

že tisti čas, ki ga tako željno čakamo; ali zdaj, draga sina, prosim vaju nekove ljubezni: sezita si v roke in prisezita, da bosta složno vojevala za vero in svobodo, da ne zapeljeta drug drugega, da se ne zapustita; bodita bojna brata!“ — Na to vstane, prime oba, vsakega za eno roko in sklene njuni dlani, menih pa v imenu Boga blagoslovi to braterstvo; ali onadva si nista stisnila rok, nobene besede ne spregovorila. Tudor temen oberne oči na stran, Kirdžali ga ponosno pogleda.

Kirdžaliju je napočilo novo življenje: ima rod, ima ime; smeje se mu slava, smeje znamenitost tam od daleč. Rés da je tajnost vse to kakor pajek, kakor svilod oprela z neko čudno, nerazpletljivo tkanino, ali ravno ta skrivnost še bolj čara vse, še bolj neti fantazijo in razvnema čute v sercu. Senjá se mu: „Jaz sem rojen Poljak; to so hraber narod, ti Poljaci! Često sem slišal povesti o njegovej slavi, sam sem že tolikrat pel pesmi na čast poljskim vojnikom. Ne mara je moj oča kak mogočen gospodar v tamošnjih krajinah kje, ali slaven hetman bojnih kerdel, ki so sem prišla iskat vojske? Jaz moram zadušiti sužnjost, ki tlači daška in slovanska plemena. Kdo zná, kaj še bodem: ne mara vojskovod, gospodar, morebiti celó car podonavskih krajin. Če se opija napije Turčin, ne koplje se njegova duša tako sladko v nevsahljivem studencu bogastva, ne v preobilnem bogastvu, niti v razkošji; če si divji Arab omami glavo s hašiš-hindom, ne kipí mu duša in ne pleše

po širocih planotah životne strasti tako, kakor Kir-
džali po planih sladkih sanj o bodočej slavi, kajti
ponos dosti hujše vpijani dušo nego opij ali hašiš-
hindi, če ga tudi satan sam pripravi in nataka. — Kaj
mu je zdaj Sara Mihaela — razkošje ljubezni, časa
blagega pokoja, životna sreča? — Ljubi jo, ali ne
več tako; kakor jo je prej. Poprej je igral ž njo ka-
kor deček, poljubljal jo, oklepal se je; rad je opo-
našal jo, kako lehno, boječe jecljá, ko govori; ne-
prenehoma je z ustnami gladil jej gladko čelo in
svilne krasne obervi, kakor dve ribici; blesk njenih
oči je bil zerkalo njegovemu hlepnemu očesu; živel
je le v njej in zá-njo. Ali zdaj, redko jo poljubi, ma-
lokraj govori ž njo, skor nikoli je ne objame, zmerom
je zamišljen; nikjer ne posedí, neprestano ongavi: ali
jezdi na lov ali pa na sprehod, z Mihajlakijem ima
zmerom nekaj natihoma, in v eno mér se razgovarja
z vojščaki; ali vendar bi moral še enkrat rajše imeti
Saro, kajti blagoslovljena je, sad ljubezni nosi pod
svojim srcem.

Uboga Sara Mihaela, v solzah se jej koplje skri-
vaj oko, z bridkimi zdihljeji si lajša serce, možu se
pa bojí pokazati tožno obličje; po sili si vedrí čelo,
z velikim trudom na smeh sili oblačno obličje. Kir-
džali ne zapazi tega, ker misli čisto na kaj drugega;
celó nada na potomstvo, mila nada očetovskemu sercu,
še ta ga ne miče zdaj, kajti milica njegovih ponosnih
misli je bodoča mogočnost in slava. — Tudi bojarka
ne vé za to, kaj terpí Sara Mihaela, zamišljena je

Arnavtka v vero, v svobodo; Tudor pa vé. Kedar vidi krasno ženo, da jej žalost mračí čelo, vselej se mu serce kerčí od same bolesti; teši prisvojeno sestro, žaluje ž njo vred, pri njej in ž njo vred duší zdi-hljeje, pri njej in ž njo vred zaderžuje solze. Sara ga rada posluša, ko jo teši, ali nobenkrat mu ne po-toži nič. Ima ga rada kakor brata, kakor prijatelja, in tudi on jo ljubi kakor sestro, ne mara še drugače; ali nobenkrat ne pokaže tega in ne pové, nobenkrat nobene besede ne zine Kirdžaliju, in kar še več, po-zabil je prejšnjega sovraštva, bratovsko, serčno ga po-zdravlja, zaderžuje domá, kakor nalašč zató, da bi ga privadil Sari Mihaeli, da bi rad izbudil v njem prejšnjo ljubezen; dal bi življenje, dal pokoj in srečo, da bi le prejšnjo srečo prižgal Sari Mihaeli. Dokler je Kirdžali ljubil in srečna bila Sara Mihaela, zavidal jima je srečo in čertil ljubečega ljubimca; ali ko hitro je neka druga strast prevzela Kirdžalijevo serce, in terpljenje začelo vjedati Saro Mihaelo, merkne žar-ljivost in sovraštvo v njem, videl je le grenkost in gorjé dragega bitja, za katero mu je gorelo serce, ki ga častí njegova duša. Strastnež zatají nebesa, zaročí se s peklom, uklanja zločinstvu in divjá zoper kre-post, da bi le ustregel razburjenim hotévam svojega serca, tak le samega sebe ljubi. Krepostni človek pa ni samoljub, rad žertvuje srečo, rad samega sebe, da bi le osrečil bitje, ki ga ljubi, ker ga sreči blagost dragega bitja.

X.

O mlaju je veter potegnil z juga in veje neprenehoma. Taja se sneg, taja led, zemlja kakor za ljubimca — za pomlad oblači prazno obleko. Pomlad je svetu na dar porodila veselje in radostno življenje. Češče zapustí Muzulman čumnate svojega harema, češče zasede iskrega begca, in — sam čil in ognjen — ali dirja, ali pa kopje meče za stavo. Kristijanje ženó črede na gore, sami pa s svojim imetkom gredó za njimi, bodi-si zató, da se muzulmanskim nadlegam uma-knejo s pomladjo, ali se jim pa kake posebne misli snujejo po glavi.

Od polnoči, izza Volge in Dona, so prišla velika kerdela belega carja, prebredla Prut in raztaborila se po multanskej krajini. Geslo, s katerim so pozdravila to zemljo, to je: „Za vero najčistejše cerkve, za svobodo kerščanskega ljudstva začnemo vojsko z Bisurmani.“ — Daška in slovanska plemena verjemó carjevim besedam, kajti car je božji maziljenec, plemena so pa prosto ljudstvo, ki ne misli, da bi laž mogla čez maziljenčeve ustne. Ubogi ljudjé! vse zapuščajo: domove, žene, otroke, imetek in hité zaslanjat vojsko mogočnega carja in pot nadelavat mu do zmage. Muzulmanje se stepljejo za Donavo, stari Hadži-Ahmet, vidinski paša, ta je posled sultanovega hatti-šerifa*) vladar multanskih krajin, hrabri kiaja Mehemed, ne-

*) Hatti-šerif — sultanov ukaz.

utešljivo žalosten zaradi ugrabljene hčere, svoje edinke, dobil je pa načelništvo nad preddonavsko vojsko. Na drinopoljskih planotah se zbira sto tisoč otomanskih vojščakov različne telesne, različne nošne barve, različnih jezikov, le vsi verujejo v enega Allaha, v enega proroka Mohameda. V Babadadži, starovekem mestu, zbira se trumica kristijanskih vitezov, ali čemu? Na brambo Muzulmanom zoper kristijanskega carja! Kdo so ti vojščaki? Postave so čverste, ali še sto-krat hrabrejši — to je poljski rod, to so izselniki Zaporožci. Oni, ali prav za prav prednjimci, ti so pred leti z Nekraso na čelu s sabljami vernili in zadrevili Moskvičane; bridko jokaje so zapustili domovino in tešili se: „Boljše je križem-svet nego sužnjost, boljša nesreča, boljše gorje nego sužnjiška pokornost, nesreča se vsaj razkadí, sužnjost pa še z življenjem ne ugasne, pokaljena čast ostane vekomaj v spominu.“ — Ne verjemó carjevim besedam, njegovej prijaznosti, in v slehernej vojski mislijo: „S sabljo si privojskujemo očetnjava in svobodo.“ — Na daleč in na široko se vojne trombe razlegajo po carograškej carjevini, tisoč in tisoč glasov, na tisoče krikov se topí v velik jek, in zrak hučí od preglasnega vriska: „Vojska! vojska!“

Vojna želja je prevladala tudi bojarjev dvor. Na Brankovanovem grobu stoji vtaknjen valaški prapor: na zlatem polji, na holmu, ima krokar sv. križ — rešnje znamenje — v kljunu. Nad krokarjevo glavo se spreminja bliščeče solnce in srebroleskeče sveti polna

luna. — Tič, ti sediš na mogili, na spominku multanske slave! Ti lahko vzletiš, kamor ne predere človeško oko, kamor ne more človeška noga! Bog daj, da bi se na vse strani zasejal nauk Kriščeve vere, ki njeno znamenje deržiš ti v kljunu. Kar je tičev, najdlé živiš ti; o, ko bi tudi multanska svoboda najdlé mogla živeti! Nad teboj se leskeče solnce in mesec. Solnce in mesec naj svetita nad multansko zemljo, svetita in jasnega obličja budita kristijansko ljudstvo v orožje za svobodo, za sveto vero. — Vojska ni več skrivnost. Žene in otroci že vedó zá-njo: kar kupoma se orožniki zgrinjajo po Karpatih in hité v bojarjev dvor. Stara bojarka goreče prosi Boga, da bi svobodo izprosila domovini; veselega je obličja in radostnih misli. Tudi Sara Mihaela moli, ali ne za domovino, ne za svobodo, ampak da bi jej Bog varoval moža v nevarnostih; misli je oblačnih, obličja žalostnega. Kirdžalija hladí vesel ponos, ne more pričakati boja, rad bi že užival napovedano vzvišenost. Morebiti zarad svoje žene, zarad angelja svojega življenja, ali ne mara zarad svojega bodočega otroka, sadú svoje kerví, mogoče pa, da samo zarad samega sebe. Celó Tudor je vesel, vojskoval se bode za očetnjava — sladka misel, ki je iz materinih persi vsesal jo. Kolikrat pogleda Saro Mihaelo in misli: „Drugega nič ne, življenje zatratim, ki mi že preseda, ona bode pa jokala po meni, kakor po bratu. Ali morebiti“ — in zdaj mu posveti nada v bridkostno serce: „Ne vémo, kaj bode jutro — ne mara se tudi meni raz-

jasni sreča.“ Satan ni še s skušnjavo zločinu odklenil v njegovo dušo, ali malo je takih, da bi na razvalinah tuje sreče ne zidali gradov svoje nade.

Gost mrak se je spustil na zemljo in objel jo na večer, o mraku pa tesen nepokoj, bridka otožnost vlegla se v duše ljudém. Nekaj neumljivega je v človeškej natori, da se nesrečni človek razveseli za nekoliko časa o belem dnevi, kakor zató, da bi vesel pozdravil božjo jasnost; ko je pa tema zvečer, celó veselemu človeku neka neznana skerb stiska serce, kakor na slovo od obličja božje svetlobe. V bojarkinej sobi se o vojski razgovarjajo: Sara Mihaela, Kirdžali, Tudor; menijo se o bodočih nadah; nepokoj se jim plete po mislih in hučí v njihovih besedah. Slehernó serce nečesa čaka, nečesa upa, ali samó ne vé, česa. Že pozno po noči prijaha pervostojnik ardžiskega dvora; komaj je stopil v sobo, vpraša ga bojarka: „Oče Evgenij! kaj novega? kake novice?“

„Vesele!“ — Verska ponižnost sije menihu iz očí, čista vest mu igra na obličji, besede razodevljejo svest, da zvesto izpolnjuje dolžnosti božjega služabnika na tem svetu. Ta pot se ne meni za pričujočo Saro Mihaelo, ker potreba prejšnje tajnosti je merknila: „Carska vojska je že gotovo vzela Jaš, zdaj se pomičejo k Ibrajlovu. Car je obljubil, da nas osvobodí, in da bode naš zavetnik; ali ni dosti na tem, treba da zaslužimo to brambo, treba djanski pokazati, da se ne zanašamo, da bi se kdo drug bojeval za nas, sami se moramo vojskovati. Vidinski paša se

vleče h Kampo-lungi, da se zedini z izmajlovskim serskérjem. — Sara Mihaela se stresne in zarudí, prikaže se jej oča pred očí, vsi očitki jej na enkrat oživé v sercu, in začnó jo mučiti. Ali sam Tudor je zapazil to, menih pa dalje govoril: „Hadži-Ahmetova vojska ni velika, da jo lahko zmoremo. Mi možjé blagega pokoja smo iz svojih dohodkov orožili 300 konjиков in 1000 pešcev; samostan imamo odpert na brambo ženam in otrokom: stopite na čelo oroženemu ljudstvu, kmalo bode tù.“ Ta žertva na oltar svete svobode je pokazala, kake dolžnosti ima služabnik Kriščeve vere.

Kirdžali pazno poslušá; kakor bi mu bila otimna misel prešinila glavo, tako se mu zablisnejo očí: „Bojar! ostani ti tukaj in zbiraj vojsko, jaz s konjiki pa zaskočim pot Ahmetu. Jaz poznam muzulmanske muhe. — Sara Mihaela prebledí, Tudor je uganil njene čute in reče: „Ostani ti domá, pojdem jaz, zá-me je nevarnost, ti varuj ženo, tvoje življenje je drago, ti postaneš oča.“ To je opomnil prav iz serca, ta pot bi bil gotovo s persi zaslonil Kirdžalija, in tudi umerl rad za-nj v boju, kajti prijazni, hvaležni pogled krasne žene mu je bil zadosten dar za žertvo. Ali česa bi ne bil storil vsega, samo za en smehljej, le za en néžen pogled njenih černih očí! Ko bi se stokrat porodil, vselej bi jej daroval življenje, da bi le samo eno trenotje blagosti kupil ž njim angelju svojega serca, svoje duše.

Kirdžali se divje nasmeje: „Ker imam ženo, ker

me s potomstvom nadarí Bog, ali naj zató slovo dam junaštvu, slavi, kaj? O ne! Pojdem!“

Proseče vpre oko va-nj Sara Mihaela, in proseče sklene roke: „Mož! ne zapuščaj me, ali me vzemi pa s seboj!“

Resno jo pogleda Kirdžali: „Ti ostaneš, jaz pojdem!“ Pervič je ta pot zaslišala ukaz iz moževih ust in resno gospodarsko voljo videla v njegovih očéh.

Ali je nagel strah zadel njeno serce, ali pokazljena ljubezen izbudila v njej ponos, dedšino Mehemedove kerví, eno gotovo, ktero že: vstane, oberne oči na stran in odide. Tudor je hotel za njo, ali Kirdžali ga priderži za roko: „Pusti jo, ženska se izjoka, pa je dobro vse. Bojar nič ne odgovorí, mislil si je: Človek kamenénega serca, nisi je vreden! Celó starej bojarki se čudno zdí to. Veselí jo pa, ker vidi, kako je Kirdžali bojaželjen, da hrepení po slavi; samo to jej ni všeč, ker dela s ženo kakor s sužnjico: to ni kristijanski, ni človeški. Tudi menih je teh misli, ali nobeden se ne derzne spregovoriti nobene besede, Kirdžali zná jezike zavezavati samo s pogledom! Pomenili so se o vojski, potem pa Kirdžali odide po orožje, preskerbet se za bitvo.

Vse je ogledal, vse pripravil. Mihajlakiju je ukazal, naj konjike zverstí v dolini, sam se verne pa poslovit od žene; ali ko pride do njene čumnate, začne mu utripati serce: ostro mu očita vest, zakaj je razžalil ženo z besedo, s pogledom. „Zdaj pa joče, ne mara celó obupa,“ misli si. Kirdžali odpre duri in

hoče pasti jej pred noge, poprositi, naj ne zameri, ali Sara Mihaela zasliši njegove stopinje — sama je bila, pa Zulma pri njej — otare si solze, oberne obličje k durim, ali obličje razžaljenega ponosa — to je Mehemedova hči! Kirdžali stopi noter, pogleda na ženo in spusti se jej pred noge: „Sara Mihaela, razžalil sem te!“

„Ne!“ ali vidi se, kako se sili, da bi na obličji in na očéh pokazala hladnost.

„Žena, ne zameri mi!“

„Saj nisem huda ná-te.“

„Ne boj se, varoval bodem življenje Mehemedu; če bode treba, zaslonim ga z lastnim životom.“

„Ugrabil si mu edino uteho, še umóri ga.“

Že se je oberniti hotel Kirdžali, kar zagleda, da se ženi solze zbirajo in igrajo v očéh; zmogla je čutljivost in ponos njegove divje duše; pade na kolena: „Sara Mihaela! jaz te ljubim. Če iščem slavo in mogočnost, to le zarad tebe, zarad svojega otroka, ne zá-se,“ in poljubi jej noge.

Sara Mihaela ga vzdigne, omahne v naročje možu, svojemu ljubljencu: „Dragi moj! vse sem pozabila. Ostani pri meni, jaz ne hlepim po slavi, ne po mogočnosti, le tebi živim. Kaj mi to, ti si moje vse! Ostani! ostani!“

Oslabí mu duša ljubezni v naročji, otaja se mu serce; zdaj Mihajlaki stopi v sobo: „Kirdžali! vse je pripravljeno, čas je, da odrinemo.“

Kakor grom božje jeze, tako so te besede za-

germele zaročenima v ušesih. Sara Mihaela vsklikne: „Ostani!“ in na pol omedlí. Mihajlaki brenkne z orožjem: „Kirdžali, kaj si v Izmajlovu pustil pogum?“ — Kirdžali položí ženo na vajšnico in odvijje roke s svojih ram. Sara Mihaela z bojezljivim, s tihim glasom reče: „Ostani!“ Kirdžali jo poljubi na čelo, na oči, na usta: „Z Bogom! z Bogom!“ in urno odide skozi duri. Snide se s Tudorjem in gorko mu stisne roko, kakor bi mu bil kosti hotel streti: „Če me ne bode več nazaj, skerbi ti za Saro Mihaelo in za mojega otroka.“ — Bojar obljudi: „Bodem,“ in Kirdžali in Mihajlaki zapustita dvor.

Zulma budí Saro Mihaelo; bojarka, Tudor stopita v njeno sobo. Sara Mihaela spregleda: „Ali me je zapustil? Ne ljubi me več.“ — Bojarka jo teši, Tudor poklekne k njej: „Sestra, saj pride nazaj Kirdžali.“ — Zulma jej vzdigne glavo: „Draga moja, krasna med najkrasnejšimi, dobra med najboljšimi, nič ne maraj! saj se verne jasnejše slave, mogočnejši, vse to tebi podarí na čast.“ Ali nevspešne so vse tešilne besede, nič se ne zmeni zá-nje: „Zapustil me je, ne ljubi me več!“ vije roke, kakor bi si polomiti hotela jih, joče, kakor bi si oči hotela izjokati. Uboga žena! Bolestna ločitev jej terga serce, bojí se nesreče, to jej muči misli.

Ob Aluti jezdi z vodnim begom tiha, jezdi zamišljena truma multanskih konjikov. Pred trumo jaha Kirdžali; ali nič ne govori, nič ne vpraša. Kam gredó? Tega ne vé Mihajlaki, ne vedó drugi vodje,

niti konjiki; vsi opazujejo: „Bog večni vé, kaj misli Kirdžali, kaj snuje. — Vso noč gredó zmerom naprej; pred dnem se skrijejo v neko borovje, počijejo, napasó konje, potlej pa odjezdijo in jahajo zopet dalje po stranskih potih proti jugu. — Razkošno vonjavo širi po zraku pomladanji vetrič, zemlja zelení, nebo je veselo, ali Kirdžali je temnega, divjega obraza. Konji cenkljajo z uzdami, topočejo s kopiti, jasno se leskeče jekleno orožje, in bojni ogenj šviga vojščakom iz očí. Kirdžali vidi in sliši vse, ali njegovo uho je gluho milim nekdam glasovom, okó se ne veselí prizora, ki mu je tako ljub bil kedaj. Iskro koraci vranec z njim na herbtu; Mihajlaki se neprenehoma o slavi poménja ž njim, da je vodnik kristijanskih vojščakov, da bode bojeval za svobodo. Kak ogenj to Kirdžalijevej mladej, vročej duši! Ali vendar je temen, zamišljen. Žalost, obupljivost drage žene, osoda bodočega potomca, to je okervavilo njegovo serce, to ogrenilo njegove misli. Na sercu, hrepenečem po slavi in mogočnosti, kakor bi mu velik kamen ležal na njem; prizadeva si, da bi ž njega zvalil to pezo, ki ga tlači, in kar najprej mogoče gospodstvo v sercu dobila zopet tista misel, ki je enkrat za zmerom zmogla si ga. — Že so blizo Slatine. Kirdžali pošlje na prežo nekoliko konjikov. Ogleduhi se vernejo in pripeljejo s seboj nekoliko prebivavcev te krajine. Kirdžali se natihoma poméni ž njimi na strani, izroči straži vsakega posebej in ukaže konjikom, naj jih nič ne vprašujejo, naj nič ne govoré ž njimi. Pokazal

je na meč; to je pomenilo, da morajo molčati, ali jim pa glav zmanjka z vratov. Naročil je vojnikom, naj molčé kakor skala, naj bodo čujni in oprezni kakor lisice. Ukaže jim na konje in pelje kerdelo dalje. Še precéj pred dnem je prišel čez Aluto na levo obalo in mahnil jo k Slatini.

Pri Slatini taborí Mehemedova vojska. V kraju, otomanskej Porti v oblasti, daleč od sovražnika, sredi sužnjih bivavcev, ne méni stari paša, da bi bila straža potrebna ali preža; ukazal je, naj postavijo šatore in uživajo počitek, kakor kedar je mir.

Na vzhodnej strani — kakor sreberno oko, rana zvezda zemlji miglja na dobro jutro. Multanski vojščaki zapojó z divjim „hura! hura!“ Muzulmanom jutranjo pesem. Muzulmanje se izbudé iz neskerbnega spanja, kolehajo po koncu, Multanje jim pa z bridkimi sabljami odpirajo oči. Strah, zmotnjava je v taborju. „Allah, Besiuallah!“ kričé in sami ne vedó, kje imajo orožje, kje konje. Kirdžali vse križem dirja s svojimi vojščaki po taborju; meči zvené in tleskajo po glavah, po vratovih Muzulmanom, in pokajo samokresi, žvižgajo kroglje. Besno kričé napastnici, grozno vreščé prestrašeni Muzulmanje, ječé ranjenci, in konji topočejo in kopitajo po truplih, po bojnem orožju in po zemlji. — Pri mestu, za prekopom, zbira stari Ahmet janičarje in spahe. Trije sinovi so mu poginili, pa nič ne vé za to. Kirdžali krikne svojim vojščakom: „Za menoj!“ in udere jo v skok proti ostanku Ahmetove vojske. Dan se je prismejal in vse razvidelo. Neredno dere

v skok multanska truma, Kirdžali pred njo in Mihajlaki poleg njega. Spahi hoté osvetiti sramoto turškega vojaštva, planejo izza okopov in zgrabijo se. Dva kmalo divjata na Kirdžalija — Izmael in Ali, pervorojenca Ahmetova. Kirdžali staršemu z mečem prekolje glavo, Mihajlaki pa mlajšega s samokresom, s kroglo podere s konja. Stari Ahmet vidi to, pozna sivega Hussejnovega konja in ne mara tudi nezvestega ago: „Dajte mi konja!“ vskrikne, ali spahi in janičarji že bežé. Zastonj jih osiročeni oča ustavlja z mečem in z besedo, s seboj ga nese ubežna povodenj. Že je Kirdžali poslednjo rano hotel zasekati Muzulmanom, kar jadernik pridirja po poti od aržiskega dvora in na vse gerlo vpije: „Kirdžali! Kirdžali!“ — Na mestu nekaj natihome pové Kirdžaliju, a ta svoje konjike vstavi pred prekopom, ni se naprej gnal za sovražnikom, pustil je bogati plen in ukazal berž nazaj. V taborju nek Arnavt multanskega oddelka zleze s svojega konja in začne slačiti bogato oblečene mertvece; Kirdžali se oberne, prime za samokres, nameri, sproži, ponvica se posveti, smodnik zahučí in Škipetar se zverne mertev: taka je prepoved na vzhodu. Čemú bi jezik brusil, če je dosti svinca in smodnika. Nihče ne stopi več s konja, še čerhne nihče ne, vsi imajo s plena obernjene oči, še to jim ni na misli, kam gredó in po kaj, saj Kirdžali misli namesto njih, pokazal je, da neče, da bi samovoljno bilo služabništvo. — Dolgo, zmerom naprej jezdijo proti Aluti, ali nič ni videti, nič slišati. Solnce je že

zašlo in mesec precej čez pol pota priplul na svojem nebem tiru, ali zmerom naprej gredó. Na poti krene Kirdžali na nek holm in gleda k goram na tistej strani, kjer je Brankovanov grob — tam sveti nek drug žar, ali se je nov mesec narodil, da hoče boj začeti s starim, ali kaj? Ali kako je boječ! Kmalo posveti, kmalo se zopet skrije, neprenehoma draži oko. Kirdžali je gotovo spoznal, kak mesec je to, kajti v skok jo vdere s holma in mahne z roko na znamenje: „Za menoj!“ in v skok žene konja. Kakor divja čreda konj za žrebcom, tako se žene truma tik za njim; veter žvižga, kopita topočejo, zemlja ječí. Mihajlaki zdirja k njemu: „Kirdžali! daleč imamo še, konji se nam upehajo, in še desetke vse trume ne pripelješ domú.“ — Kirdžali ga divje pogleda, in za odgovor zbode konja; Mihajlaki ostane zadej, kajti Kirdžali ima samokrese za pasom, Arnavt se pa ni še naveličal živeti. — Konjiki ostajajo na poti: temu se je konj izpodtaknil, temu skujal in stoji pod njim kakor nečutljiv — zmerom na tistem mestu. O belem dnevi je obledel mesec, novi pak za gorami čisto zginil, le črnkast dim se kadí na tistem mestu. Kaka nesterpljivost, kak nepokoj se bere Kirdžaliju na obličji! Vidi se, rad bi letel kakor tič, ali konju že pešajo moči, trudno skače in pobeša glavo k zemlji. Kirdžali vstavi konja in čaka svojih konjиков. Kupkoma, posamezni prihajajo za njim; vstavijo se in zversté, komaj jih je še polovica. Niso še počili konji, že se nekoliko jezdicev prikaže izza

gozda. Turbanje zabelé — Kirdžali pogleda ná-nje, pokima z glavo: „Mihajlaki! Mehemedovi Albanje!“ oberne se k svojim vojščakom: „Tu moramo ali zmoči, ali pa poginemo!“ — Vsem se svítle sablje zablislejo v zraku, in zaleskečejo nad glavami kakor smertni žarki. Kirdžali oméni natihoma: „Mihajlaki! zaslanjaj život paši, obljubil sem to Sari Mihaeli.“ — Albanje se premaknejo z mesta, zavije je gost oblak prahú, iz oblaka pa gromovito predira Allahovo ime. Kirdžali stojí, gleda: oblak letí, bolj in bolj se bliža, val gostega prahú plava k ustom, celó v očí se kadí že. Kirdžali se oberne: „Zdaj je čas, v imenu Boga!“ Zbode konja, in v skok se za njim spusté multanski konjiki. Konjiki se zmešajo s konjiki: s samokresi palijo, zvené s sabljami; vresk, krič, zmotnjava. Albanje so spoznali svojega nekdanjega ago in kričé: „Abdala! Kirdžali! Pobegnimo, njegovej roci ne more nihče nič!“ in začnó bežati. Kirdžali je slišal te besede ravno, ko se je Abdala zagnal proti njemu, odbije z robom svoje sablje meč Muzulmanu, zgrabi ga za kaftan in potegne s sedla: „Žívi, Abdala! povej svojemu očetu, da bi te bil lahko umoril, pa nisem hotel!“ in vdere jo za sovražnikom. Zmaga je ojačila konje, ognjeno vnela duše konjikom, ali malo časa je trajala ta bojna sreča, komaj so jo začeli okušati Multanje, začujejo zopet krič pred seboj: „Allah! Allah!“ nove turške jate se prikažejo — spahi, in Mehemed na čelu. Oduréli Mehemed na vse strani razganja smert, — Mehemed, samovladni gospod

zmage, že odmahuje s svojo krivo sabljo Multanom glave z vratov! Kirdžali kričí svojim vojščakom, hoče je zbrati, ali ne slišijo več njegovega glasú, in paša stoji pred njim: „Neverni pès! kača kristijanska! kje je moja hči?“ — in z vso silo svoje roke mahne z mečem proti Kirdžalijevej glavi. Vidi se, s kakim poljubom bi očetevo serce rado pozdravilo zeta. Kirdžali odbije mahljej, lahko bi bil z mečem hrustnil Mehemeda na vrat, ali naglo potegne roko nazaj, hoče na lévo oberniti konja, a ta hip Mehemed tako silno zamahne s sabljo, da je presekal uzdo ž njo kakor z britvo in zasekal konju jeklo v vrat. Vranec se oberne, plane kakor stekel med kup konjikov in udere jo po širem polji. Kirdžali dvigne uzdo, maha s sabljo kakor z bliskom na desno in na levo in dere naprej. Iz početka je slišal brenkoče meče za seboj, potem so mu kroglice žvižgale okoli ušes in Mehemedov glas germel: „Ne odneseš življenja, pès prekleti!“ — potlej je mnogo kônj peketalo za njim, napósled posamezni — in zmerom dalje — zmerom naprej, da ni nikogar več za seboj slišal na zadnje. Kirdžali bi se rad vstavil, derží se za grivo, vleče za oglavno jermenje, lovi žvalo z roko, udriha konja s plosko sabljo po glavi, ali zastonj! Splašeni konj stegne vrat in vdere jo in beží; kakor serna, skače čez germovje, vije se po zvutih stezah po lesu, skače čez prerove, dirja čez holme — zmerom v besnem skoku. Kirdžaliju se kar vertí v glavi, tema se mu dela pred očmi; ali pozna okolico, blizo Brankovanovega groba

je že. Prikaže se mu Sara Mihaela pred oči, in serce mu tako silno utriplje v persih, kakor bi za stavo hotelo kosati se s konjem. Zdaj ne zaderžuje več konja, ta skok bi rad bil v bojarjevem dvoru. Pribežal je že v poslednjo dolino: za skalami ni videti bojarjevega dvora; ali kaj se ta dim kadí nad skalami, vije okoli gore, kakor lahek oblaček, in razprostira nad lesove in po dolinah? Po dolini ležé trupla multanskih gorjancev, krokarji in orli krokajo in bratijo se ž njimi po svojej navadi — s kljuni in kremplji. Kirdžaliju se persi kerčijo, bolest mu reže serce. Tudi tukaj je bila vojska! Kaj se je zgodilo Sari Mihaeli? — Konj preskoči poslednji prerov, na drugem bregu se mu izpodtakne in pade na glavo. Kirdžali potegne berž nogo iz stremenov, ali ne vzdigne konja, na vso sapo steče gori po stezi. Zrak smerdí po palu, in trupla ležé po poti. Prihití na verh — tù žaluje groblja pogorelega dvora! Začne viti roke: „Sara Mihaela! žena, angelj moj, kje si?“ — Ali še odmev ne odgovorí bolestnemu glasu. Gré med razvalino, bega po shodéh, ječí kakor šakal, ki plače po vzhodnjih stepah, in kliče: „Sara Mihaela, Evdoksija, Zulma, Tudor!“ in Bog vedi, kaka imena še slugam, gorjancem; ali nihče se mu ne oglasi. Zemlja nima ušes, skale so gluhe. Povsod se pozna muzulmanska sled, vse je opustošeno. Že hoče dalje pod zemljo, kar zasliši nek glas. Približa se mu: „Kdo je tù?“ — Nek na pol zadušén glas mu odgovorí: Jaz, stari pandur*) Bukan.“

*) Pandurji — erdeljski gorjanci.

„Kje je bojar, kje moja žena, kaj se je zgodilo tukaj?“ — in približa se z ušesom ranjencu na tleh.

„Bisurmanje so vse pobili, vse opustošili. Bojarka, bojar — so v ardžiskem dvoru. — Daj mi vode!“

Kirdžali vzdigne pandurja v naročje in ga odnese na svitlo; otare mu sterjeno kri z roko, in ko hitro ga prinese na zrak, spregleda ranjenec: „V ardžiskem dvoru so vsi — meni zdaj ničesar ni več treba,“ — in zapre oči. Kirdžali ga spusti na zemljo, kajti duša je že izletela iz njega, telo bode pa čer-vom dobra paša. „V ardžiskem dvoru,“ povzame Kirdžali, „tamkaj so. Ne mara se je že opočil vranec.“ — Medel žarek nade mu posije v serce. Odide v do-lino: vranec leži pred prerovom; Kirdžali po starej navadi pokliče vranca, ali vranec ne vzdigne glave; prime ga za nogo, ali ne gane se; položi mu roko na nosnice, ali hladne so; hoče mu gobec odpreti, ali smert mu je stisnila zobe. Kirdžali vzdihne, gorka solza mu zarosí ponosno oko; misli si: „Poginil si, tovarš moje slave, in tovaršica moje sreče ne vém, kje je. Bog me je kaznil!“ Trud mu je prevzel telo, obupljivost prevzela dušo, zgrudi se na zemljo, dene roke križem nad glavo in vprè oči v zaspalega konja.

XI.

Noč je. — Kirdžali gré sam med skalami in razpoklinami po bukovem lesu. Zdí se mu, da nek glas kriči: „Kirdžali! Kirdžali!“ — Obstoji in na-

stavi uho pišu — to veter žvižga med skalnimi grebeni! Priveselí se sreberni mesec, radostno prikažejo zvezde in menijo, da bodo na veke vladale na nebu; ali v tem se pripodí črna množica oblakov, zašumi, razšopiri se in mesec zgine, zginejo zvezde, in mertvaška tema se razgerne po nebem oboku. Kirdžali! tako je tudi tebi zasijala sreča, posijala slava, močnosť; ménil si, da se ti bode zmerom bliščala. Ošabni človek! prignal se je nenadno oblak neprijazne osode in otemnil sladko nado, v mertvaško žalost zavíl tvoje življenje. Nebni oblaci se sopet razidejo in mesec in zvezde se začnó iz nova lesketati, kajti njih jasnost ima iz čistega studenca svoj početek, in čiste volje svetijo svetu na blagor. Ali v tebi, Kirdžali, ko bi se tudi razkadil osodni oblak in zopet razjasnilo nebo zlate nade okoli tebe, ali bi se tvoja duša mogla tako jasno, tako čisto svetiti pozne dni tvojega življenja? Tvoja nada serka jasnost iz kalnega studenca — iz oholosti; tvojej vesti ni mar za blagost tega sveta; kakor malikovavec zlatemu teletu, tako si ti besedno in djansko suženj oholosti, temu satanovemu sadu. Kirdžali gré svoj pot naprej in misli: Če le še najdem ženo, nikoli je ne zapustim več, ne stopinje se ne ganem nikdar od nje. Vzame pretkano ruto izpod kaftana in perstan z amuleti, dar Selime Muzulmanke; poljubi ruto in perstan in pritisne k ustnam, kakor perve dni svoje ljubezni, kajti najdraži nam je tak zaklad, kateri ménimo, da je izgubljen. O kako ljubi Kirdžali Saro Mihaelo to

trenotje! Nada, da jo najde, ta nada mu je sladko uteho prižgala v sercu; ali zakaj se delj časa ne hladí ž njo? — vsaj ne bi tako terpel. Satan, so-vražnik blagega čutja — šepeče mu obupljivost in osveto na uho: „Zakaj si pustil življenje Abdali? zakaj nisi persi prederl Mehemedu? Vse ne mara, Mehemed utegne pregovoriti hčer, in tvoja žena dá v kratkem serce in roko Abdali na pomirek z očetom. Tvoja kristijanska zveza ali pa nič Muzulmanu, in Sara Mihaela je ženska.“ — Bolestni čutje razvihrajo Kirdžaliju serce, in omočen od same obupljivosti se zatoči po stezi: „Saj našuntam ljudi! čaki Mehemed! čaki ti Abdala, osvetim se vama!“ — Kirdžali pospeši korake, osveta mu je razgrela kri.

V ardžiskem samostanu vlada strah. — Ni še Muzulmanov v gostje, ali vsako uro dobé kako novo grozno sporočilo; to že vedó, da je bojarjev dvor razkopen in zmagan Kirdžali. — To je gotovo kak ogleduh ali kukaven izdajica razodel Mehemedu, da se Multanje zbirajo po gorah; paša bi se bil moral udariti z belim carjem, pa je divjal naravnost k Brankovanovemu grobu, naskočil ga, zapalil, razril, vse razpodil in vernil se v Kampo-lungo. Ali hruje zdaj nad samostan, ali je na poti zoper sovražnika Rusa, to ni znano. Carskej vojski se ne mudí Multanom na pomoč, vstanovlja se na multanskej in besarabskej zemlji. Vzeli so staro Kilijo, Izmajlov, Galač, vgnjezdili se tû in sami gospodujejo zdaj; to so pa pozabili, da so nazaj obljubili čast svetej Kriščevej veri, obljubili

pomoč na svobodo daškim in slovanskim plemenom. — V samostanu je mnogo ljudi zbranih, pa še zmerom prihajajo drugi: to so ostali Tudorjevi gorjanci, to razpojeni Kirdžalijevi konjiki. Menihi skrivajo pribežnike v podzemske shode, ali neprenehoma oroževajo ljudstvo; radi bi se ognili boju, toda, če bode treba, pripravljeni so se poskusiti z muzulmanskimi jatami. Po dnevi molijo in himne pojó na čast vsemogočemu Bogu, kakor pristuje božjim namestnikom, vérnim služabnikom svete cerkve; po noči hodijo pa na prežo, kakor pristuje braniteljem drage domovine, vojščakom ljube svobode. Častiti Evgen ali pisma piše in razpošilja poslance, ali se pa posvetuje s starejšimi samostanci, ali pa tudi z bivavci karpaških gor. Samostan je zatišje svete vere in svete svobode — obéh kmalo.

Srečno pride Kirdžali na večer v samostan. Ali mu je serčna nepokojnost zaradi ženine osode ali pa ponos, osramočen posledí zgubljene bitve, divjo boleost razlil po mračnem obličji; nikogar ne pogleda, nikomur ne odgovorí, k pervostojniku gré naravnost. Ko ga zagleda Evgenij, serčno radosten ga objame in stisne v naročje: „Hvala Bogu, ker te je nam poslal!

Kirdžali se stresne, kajti prijazno sprejetje, besede očite zaupljivosti se njegovemu ponosu zdé očitke zaradi padlih konjikov, ali vendar, nič ne oméni tega, le oblačno pogleda: „Oče! kje je moja žena, kje bojarka, kje Tudor?“

„Sin! Bog skuša našo pokorščino, ne naspro-

tujmo njegovej previdnosti: Bog nas razžalostí, Bog uteši. Tisti dan po tvojem odhodu smo izvedeli, da se Mehemed iz Kampo-lunge vleče naravnost k Brankovanovemu grobu. — Berž oznanim to Tudorju. Bojar je nesterpljivo čakal, kdaj se zgrabi s sovražnikom, odredi en oddelek gorjancev, naj zasloné dvor, z enim pa je pot zaskočil Mehemedu unkraj soteske pri rudečej Brani, gotov, ali zmore ali onemore, da bode mogel nazaj k svojim ljudém. Ali drugače se je zgodilo. Mehemed je izvedel bojarjevo namero; privlekel se je čez Aluto s konjiki in z bolgarsko pehoto, in po dolinah k Brankovanovemu grobu; janičarjem je ukazal, naj udarijo na Tudorja. Bitva je bila kervava: naši so hotéli nazaj k svojim, pa niso imeli kod, Muzulmanje so bili zastopili vsa pota; Tudor je hotel skozi, ali gorjanci niso mogli predreti janičarskih čet; razzgubili so se tepeni na gore. Bojarja so ranjenega prinesli sem; nič ni vedel, kaj se je zgodilo z materjo, kaj s tvojo ženo; danes po noči je z enim menihom odjezdil v Jaš, v moskovski tabor. Gorjancev, kateri so branili Brankovanov grob, pa ni nobeden prišel sem; ali nekteri pravijo, da so videli tvojo ženo in bojarko, da je obé zajel Mehemed.“

Kirdžali je poslušal; napósled vzdihne in skrivi usta na peklensk smeh: „Dobrega zavetnika sem pustil ženi! Tak mož-beseda je bojar!“

„Sin! ne huduj se na bojarja; bojar je hotel vse izveršiti, kar najboljše mogoče, ali zgodilo se je

drugače. Ti si hrabro udaril na Mehemedovo vojsko, ali vendar se ni vresničilo, kar si obetal.“

Kirdžali ponosno vzdigne čelo, pogleda meniha in pokima z glavo: „Resnica, oče! Kje so gorjanci? Rad bi se pogovoril ž njimi.“

„Počivajo v grobnicah; idi z menoj.“ — Stopita v cerkev. V kapeli v blagoslovljeno vodo pomočita perste in zaznamovata se s svetim križem; ali nobeden ne pogleda na dve dolgi versti belih mramorjevih podbojev, ovenčanih z dragimi venci, izborna delo kiparskega dleta; nobeden ne pogleda na obok, okrašen z obrazi, z razodevki nebeških skrivnosti, na divni raj, ali na obraze kristijanskega mučeništva; ne ozreta se na svetnike, ki se leskečejo od samega zlata in srebra od mnogih barv in od pojemajočih žarkov zahodnega solnca; ne pogledata na zlato zapisana pismena na črnem mramorju, na napise grobov mul-tanskih gospodarjev, davnih gospodov ardžiskega dvora, ali samostanskih pervostojnikov, zdajnih gospodov tega velepomembnega mesta. Šla sta mimo oltarja, oča Evgen pritisne na neko plošo v zidu in sredi mramorjeve podloge odskoči nekak mramorjev pokrov. Gresta po shodéh navzdol: povsod goré luči, žalostno — kakor merličem, med okni so rakve in po kotéh se blišče skladje bojnega orožja, rakve na čast umerlim služabnikom svete vere in svobode, orožja za rabo živemu rodu. Dalje, okoli ognja kupoma sedé množni ljudje in jedó, razgovarjajo se in pijó. Temnih so obrazov, kakor volkodlaci, ubežniki z unega

sveta; divje in grobovo na obocih in po kotéh v tej grobnici odmeva hrum njihovih glasov. Komaj se Kirdžali in pervostojnik prikažeta iz teme, zavpijejo vsi: „Kirdžali! Kirdžali!“ in zabrenčé z orožjem, kakor za priklado svojemu pozdravu. Kirdžali odzravi; spozna gorjance, spozna svoje konjike, hrabre Arnavte, ali kar najčudnejšega, Mihajlakija zagleda med njimi. Černolasi Škipetar je vesel, ker vidi zopet svojega vodnika. Vreča zlatá bi ga ne bila tako razveselila; kakor pes, tako ga ima rad, tako je zvest možu, ki si ga je sam izbral za gospoda. „Kirdžali! pripeljal sem oddelek naših konjikov le-sem, drugi pak, kolikor jih še živí, ti se zberó sami, pobiti pa ne vstanejo več. Tvoja žena je v Mehemedovej oblasti, ali vendar, naj ti ne merkne nada zató, osvobodimo jo — hajdimo, dosti smo že spočiti!“

„Mihajlaki, kdo pa ti je povedal to o mojej ženi?“ — neizrečena radovednost se Kirdžaliju razodevlje na obličji in ob enem strah, da izvé kako kervavo nesrečo.

Mihajlaki s perstom pokaže na nekega gorjanca, in ta začne pripovedati, kaj je slišal, da je paša bojé pobral vse zaklade, vse zalóčene odpeljal iz bojarjevega dvora, med njimi pa da ste bili bojarka in Sara Mihaela; nek drug je slišal, da je paša zajete in plen peljal za Dónavo; in še nek drug je za gotovo izvedel, da je paša pokrit voz dal peljati za seboj, in da so tri ženske bile na njem, gotovo mati Evdoksija, Kirdžalijeva žena in njena strežajka Zulma,

okoli voza pa, da je bil oddelek anatolskih spahov, in ž njimi celó Nekrasovci Tevterdar-bejevi, zaporoškega atamana. Vse so slišali, ta to, ta to, videl pa ni nobeden nič; Kirdžalijevo serce pa, kakor ga je kerčila kruta negotovost, tako ga kerči še zmerom.

Nista bila še zapustila zatuhlega grobišča, ko eden izmed menihov stopi noter in nekaj natihoma pové pervostojniku. Razjasni se nekoliko obličje očetu Evgeniju, celó v očesu se mu zablisne žar nekake zadovoljnosti. Kirdžali, ki je imel zdaj še tanjša ušesa, oko še bistrejše, stopi berž bliže: „Kaj novega, oče?“

Dve veseli novici. Mehemed se proti Tergovici vleče k Donavi in bliža nam vojska vélikega carja.“

Dobri vesti — misli Kirdžali — vam, meni pa ne. „Ali o mojej ženi ni nič slišati?“

Pervostojnik in menih odkimata oba na enkrat, da ne. Kirdžali se zamisli za majhno časa.... izmisli se in migne z roko: „Oče, jaz vzamem svoje ljudi s seboj, dajte mi konje in orožje. Samostana vam ne zapletem v nesrečo, sovražniku se pa osvetim, ali pa poginem.“

„Bog naj te blagosloví; vse po tvojem ukazu. Ne bojimo se nikakoršne nesreče; naše življenje, naše zaklade, vse radi damo svetej veri in svobodi na brambo, to nam je sveta dolžnost.“

Kirdžali vzame Mihajlakija in gré na stran ž njim: „Čuj! paša pride v Tergovico jutri. Med Dragonestami in tem mestom je bolgarska vas Hrazgrada; marsiktero mošnjo novcev sva s Tudorjem razdala va-

ščanom; prisegli so, da nama pomorejo naklestiti Bisurmane. Na poti iz Hrazgrade v Tergovico so globelji in goščave, ugodna mesta zasedi. Jaz pojdem precej in pot zastopim z Bolgarji; ti vzemi pa konjike s seboj in glej, da bodeš pri tergoviškem brodu, ko se dan zazná; ali le po stranskih potih idi, zato da te nihče ne zasači. Ne mara vendar dá Bog, da izplévemo zalótence Turkom.“ — „In plen,“ dostavi Mihajlaki. — Še nikoli Kirdžali ni nobenemu svojemu služniku tako natanko zaupal svojih namer nego ta pot; ali goreča želja, da bi našel angelja svoje sreče, ta mu je razvezala jezik, in bojezen, da bi pretemni bili njegovi ukazi, nagnala ga, da se je jasnejše razodel nego navadno. Mihajlaki skliče konjike in zavsede konja, Kirdžali zapustí pa grobnico, zajaha o mraku konja in zapustí samostan.

Precěj pozno je že po noči. Kirdžali prijezdi v Hrazgrado in jaha naravnost k bolgarskemu starešini; hiša ni še zaklenjena, starešina še ne spí, mudi se s puško: ali ponvico čisti, ali kresilček nasekuje. Dobra nada. Kirdžali stopi v hišo: „Kako se imaš, starešina?“

Starešina se prestraši in prime za puško, toda odloži jo: „Ali ste vi, bojar Kirdžali? odkod vas je prineslo sèm?“

„Z unega sveta ne! Skličí svoje ljudi; utegnemo se spopasti, Bisurmanje pojdejo tukaj skozi.“

Starešina zgane z ramami: „Vémo, ali kje je vaša vojska, bojar? Ljudjé, ki ste jih zatratili, ne vstanejo več od smerti.“

Kirdžali zarudí od jeze in grozivno se mu za-
bliska oko; potegne jatagan iz nožnice: „Pès pod-
kupljivi! ne vstanejo od smerti pobiti ljudjé, ali tudi
ti ne vstaneš več. Zlató, ki si ga dobil, zvestoba, ki
si jo prisegel, kaj pa ta?“

Starešina pozabi svoje puške, obledí kakor zid,
pade na kolena in začne se tresti kakor merzličen:
„Bojar, odpústi, precej skličem ljudi, rad storim —
vse, kar zapovéš!“

Kirdžali ga zaničljivo pogleda in vtakne jatagan
nazaj: „Po koncu in idi!“ — Starešina odide, Kir-
džali pa gori in doli koraka po izbi in govori sam s
seboj: „Ničemni zárod! S smertnim strahom te je
treba nagnati, da gréš za smertjo. Pa vam bi govoril
v imenu svobode, v imenu svete vere! Vi ne spoznate
tako kmalo, ali pa nikoli, kaj je serčno čutje. Zasiplji
je z novci, grozi jim z železom — s tem lahko na
niti vodiš človeštvo, s tem ga bodeš vladal.“ — Šine
mu v misel žena: „Sara Mihaela! ti nisi bila podobna
človeškemu rodu; tvojega serca ni strah vladal, ne
želja po bogastvu, niti po imenitnosti. Angelj, ti si
imela nebeško dušo, v duši pa neizmeren zaklad bo-
gatih čutov. O ko bi te našel še enkrat!“ in solza
mu zarosí ponosno oko.

Bolgarji se začnó shajati; oroženi so s puškami
in z noži. Vsak se globoko prikloni Kirdžaliju, in
vsak ima pobešene oči, nobeden se ga ne upa po-
gledati na ponosno čelo. Gotovo jim je starešina zadal
strah svojega serca, ali pa kako misel zanetil v glavi.

Napósled pride starešina sam: „Kirdžali! še majhno časa, pa bodo vsi tù; kam pa pojdemo?“

Kirdžali oberne glavo va-nj: „Tje, kamor vas popeljem.“ — Nobeden ne čerhne nobene besede, vsi so tihi, kakor v cerkvi. V tem pride nekoliko mladih Bolgarjev in začnó nekaj šepetati starešini na uho. Kirdžali je pogleda: „Kaj je?“

Starešina pobesi čelo: „Poslal sem ogledat, ali je sovražnik kje blizo; ali hvala Bogu! vse je tiho, zdaj se lahko odpravimo.“

„Hajdimo!“ reče Kirdžali in stopi k durim. Četa se premakne, v tem starešina zažvižga, in Bolgarji z razprostertimi rokami planejo na Kirdžalija. Kirdžali vskrikne: „Nezvesti psi! jaz vas naučim!“ in stegne roko po jatagan, ali vzeli so mu bili že jatagan in samokrese; eden ga je zgrabil okoli pasa, eden se ga loti za roko, ta mu noge izpodvira, ta ga za lase vleče. Kirdžali se oteplje, napenja vse moči, zavalí se na tla, ruvači ž njim vred, in cel kùp se valja po tléh. Starešina prinese vezí in kričí: „Zvežite ga, zvežite ga!“ — Kirdžali onemore, kervavo se mu izbulijo oči, kri mu teče iz ust in iz nosa, silno kipé persi in glas zastane v gerlu. Bolgarji mu z vezmí zvežejo noge, roke, ali nič ne zine, še zaječí ne.

Starešina se oserči in razbistri: „Imeli bomo novce, paši ne bode žal rumenjakov (cekinov) za vstajnega načelnika. Tevterdar-bej ni daleč, kmalo bode tù, saj sem mu že poslal glas.“ — Kirdžali je zvezan; zavlečejo ga v kot v izbi, ali vsi molcé Bol-

garji, da-si jim veliko darilo obeta starešina; ne mara jih je sram sramotne izdaje, ali jim je strah do Kirdžalijeve osvete poparil vesele razgovore in zavezal jezike, ali pa morebiti ne verjemó starešininim obljubam, bisurmanskej darovitosti, — ker ne vedó, kaj in kako, ne vdajo se veselej nadi.

Kirdžali se zopet nekoliko izdrami in z na pol zadušnim glasom zavpije: „Kukavni ničemniki!“

Starešina stopi k njemu: „Konec je vaše vlade! Mar meniš, da ne vémo, kaj se je vama zgodilo — Tudorju in tebi? Dokler sta imela novce, tako dolgo časa so služili vama ljudjé, ali zdaj služimo gospodu, ki ima moč in rumenjake. Poprej sem se jaz vdal tvojemu jataganu, zdaj je pa na tebi versta!“

Kirdžaliju se pozna, da ne posluša teh pretečih besedi, neka druga misel terpinči njegovo dušo: „Sara Mihaela, nikdar te ne vidim več!“ Ali s tako bolestnim jekom je izgovoril te besede, da se je umililo Bolgarjem. Morebiti bi se bili premislili: osvobodili Kirdžalija, z lastno kervjó oteli ga te nesramne izdaje; celó starešina se je začel kesati, kar na dvorišču zapeketa mnogo konjskih kopit, zabrenkoče orožje v veži in orožniki stopijo noter. Na njih izpod sivih kaftanov gledajo beli župani;*) široke šaravare (hlače) velikih gub se jim stezajo doli na rudeče škornje, verhi kontušev imajo lite pasove, ob bedrih krive sablje in jatagane, za pasom samokrese in kindžale, glave poljski ostrižene, berke poljski pristrižene, ru-

*) Župan — dolga staropoljska verhna suknja.

deče turbane na glavah. — Zakaj nimajo zaporoških čapek z rudečim kalpakom? O kako bi se jim lepo podale! To so sinovi poljske zemlje, zaporoški izselniki od Dnjepra. Bolgarji se jim do tal priklonijo s čelom, na čast in znamenje svoje pokornosti; Zaporožci pa še ne pokimajo z glavami psom sužnjikom. Stari ataman, Tevterdar-bej turški, pogladi si z roko sive berke: „Čemu vraga ste nas poklicali le-sem?“

Starešina stopi pred-enj, pobesi oči in na persi pritisne roke, na znamenje, da je sužnjik in pokoren: „Veliki Tevterdar-bej, mogočni hospodar, mi zvesti Padišahovi sužnjiki smo vjeli načelnika vstajnih psov, Kirdžalija, izmajlovskega ubežnika,“ in pokaže na zvezanega zalótenca.

„Ali ste z orožjem v roci vjeli ga, in kje?“

„Skrit se je prišel k nam, in da bi nas bil našuntal na zaroto, mi smo ga pa zaderžali z zvijačnostjo; seraskér v Izmajlovu nam je darilo obljubil za-nj.“

Ataman nagerbanči čelo, spusti obervi na oči, potegne iz žepa veliko mošnjo cekinov in verže Bolgarjem: „To je plačilo za vašo gostoljubnost, poberite. Zdaj pa precej iz izbe, sužnji psi!“ — Sužnjiki poberó novce in odidejo vèn, ataman se pa približa Kirdžaliju: „Nesrečnež, kaj bode pa zdaj s teboj?“

Kirdžali oberne oči va-nj: „Umorite me, potlej bode konec!“ Rad bi si bil s ponosom ugasil boleost na obličji.

Ataman se oberne: „Razvežite ga!“ in kakor bi

mignil, prerežejo Zaporožci vezí s sabljami. Kirdžali vstane in otare si kri z obličja, in ko pogleda po vojščakih po izbi, videlo se je, da se je atamanu zmenilo obličje. Bistro gleda Kirdžalija; ali se je ne mara ustrašil njegovega divjega, ponosno otožnega pogleda? — ne: ni ga bilo še, ni ga in ne bode ga človeka na svetu, da bi se ataman bal ga; ali mu je ne mara obličje znano? — tudi to ne: nikoli še, kar živi, ni videl Kirdžalija; v zadnjem vojski je slišal o njem, kar so mu povedali Mehemed, Abdala, albanski konjiki — ali kakor je kazno, ta pogled ni vsečnih čutov zbudil v atamanovem sercu, kajti ataman je vskriknil: „Odpeljite ga k tatarskemu mirzu, naj ga jutro zjutraj o prvem svitu s svojimi nukirji (konjiki) pošlje v Tergovico. Ukazal je in zgodilo se je. Kirdžali se ni vpiral; odpeljejo ga skozi duri in Nečaj je ostal sam z nekim starim Zaporožcem: „Bogdan, ko bi tako mlad ne bil ta človek, saj bi menil, da je on,“ in stresne z glavo. — „Proklet tisti dan, ko sem svoje uho odperl Kordakijevej prošnji,“ in zaškrliplje z zobmi, — „ta pes brez časti in vere!“

Bogdan žalostno pogleda: „Oče ataman, vjel je plačilo za svoje početje!“

„Dà, Kordaki, on pa ne! Moj jatagan je žejen, treba mu je kerví. Tetera, bojni brate! ali sem pozabil ná-te? — Otare si čelo z dlanjo, in kakor bi bil preveč zinil, umolkne, Bogdan pa ne pokali njegovega molčanja.

Drugi dan o zori je prišel oddelek Tatarjev skozi

vas. Eden tatarskih nukirjev pelje Kirdžalija kakor psa na vervi; roke ima zalótenec na herbtu zvezane, na vratu verv, tudi čez pas je prevezan, konec vervi ima pa Tatar na sedlo privezan. Nukir dreza konja z nogami, za nukirjem ženó pa Kirdžalija s korobači in ploskimi sabljami. Moški, ženske, otroci — vsi hité pred hiše, psujejo Kirdžalija, lučajo kamenje za njim in pljujejo va-nj; ničemno ljudstvo, z ničemnostjo zakriva svojo slabost, z ničemnostjo prosi milosti silnega trinoga. — Kirdžali ne čuti telesnega terpljenja, zabil je za časek celó na obupljivost svoje duše in misli: „Ničemniki! pred nekoliko dnevi so mi padali pred noge, ker se mi je smejala sreča, zdaj pa še gerše počenjajo z menoj nego sovražniki, ker me je zadela nesreča. O, ljudjé! Nesramnejši ste nego neumna živina!“ — Ta misel mu je tako ranila serce, da je to trenutje večno sovraštvo prisegel človeškemu rodu. Uže so iz vasí, Kirdžali se oddahne nekoliko; pozna kraj, da gredó naravnost k tergovíškemu brodu. V zalotenčevem sercu vsplamení nada: „Ko bi tam bil Mihajlaki! ali, ker nikogar ni našel, gotovo se je vernil, saj je tudi človek, da-si je nedolžen.“

Že se vidi brod, ali žive duše ni nikjer; le tiči žvergolé in tam pa tam s perotnicami zašumí kateri med perjem. Prišli so na brod; konji čopočejo s kopiti po vodi, v daljini žuboré potočki, verv se zateza Kirdžaliju za vratom, noge mu vdirajo v žolti pesek, ali nikogar ni iz lesa. Že so unkraj broda, nada

je ugasnila; in da-si ravno se je že naživil Kirdžali, vendar mu je obupljivost izmaknila iz persi besede: „Sara Mihaela, nikoli več te ne vidim!“ — Nukir nategne verv; zadej jo pa eden obupljivcu posodi s koročcem na pleča. — V tem plane nekoliko jezdicev s strani zraven, udarijo na vseh stranéh na Tatarje in divje sekajo s sabljami. Tatarji se branijo, ali napadniki so zmogli, ker jih je bilo več, Tatarji perhajo na vse strani v les. Nukir, ki je imel Kirdžalija na vervi, že pesek zoblje. Mihajlaki, kajti on je bil to, prereže vezi vjetniku in dá berž konja: „Urno na konja! čas je drag!“ — Kirdžali skoči na konja, Mihajlaki trikrat berlizgne in vsi konjiki v skok zginejo na levo v les. Še nekolikrat topot konjskih kopit zahučí po lesu, napósled pa vse utihne, vse umolkne, le trupla in konji brez jezdicev so ostali, na znamenje, da so ljudje bili tù pred malim časom.

XII.

Kirdžalijeva duša merzi na človeški rod, ali še dve vezi ga vežete na-nj: ljubezen do Sare Mihaele in želja, da bi ponos nasitil z znamenitim imenom, z veliko slavo. Še živi v njegovem sercu obupljivost po ženi, misel na bodočega potomca, ostatek prejšnjega sočutja do ljudi; spomin, da je poljskega rodú, da mu je namenjena slava, imenitnost, ta spomin ga silo ognjeno veže na svet. — Preiskal je z Mihajlakijem podonavske vasi in mesta, življenje zastavil

nevarnosti, razseval novce, ali nič gotovega ni mogel izvedeti o Sari Mihaeli. Šel je v ruski tabor in vpraševal po Tudorju, pa nihče mu ni mogel nič povedati. Valaški bojar se je izgubil v neizmernej množini carskih vojščakov tako, kakor se mušica izgubi v neštevilnem mušičjem roju, kakor zerno peska na peščenej stepi, ali kaplja vode v jezeru; pač so nekje tù, ali vedi Bog, kje. Kirdžali bi bil rad službe v carskeji vojski, ali hladno so mu odbili željo; ponudil je v službo carju svoje krepke roke, svoje pogumno serce, in carski služabniki so ga vprašali za rod; ponos mu ni pustil, da bi se bil ponižal ter prosil; kakor je prišel, tako je odšel — nič ni opravil. Prestaknil je bojarske dvore, kmečke bajte, klical multansko ljudstvo v orožje; bojarjem so od strahu utripala serca, bali so se govoriti o svobodi, celó slišati kaj o njej, bali čelo očito sklanjati pravemu Bogu, čast dajati svetej Kriščevej veri; ljudstvo je bojarje posnemalo in vehrlo za njimi po poti nesrečne ničemnosti. Kirdžali se verne v ardžiski dvor. S serčnim veseljem so ga sprejeli menihi, zavetniki svete vere, véni varuhi svobode; ali ker so je slepile obljube belega carja, hiteli so zmerom: „Čakimo ugodnejših časov, krepimo si moči in skerbimo za zalogo. Žertvodarniku, merzljaku so besede: „Čakimo in pripravljajmo se!“ nada, časi zaklad bodoče blagosti; ali ponosnemu, ognjeno strastnemu človeku je beseda: „Čakimo!“ smertna sodba njegovej nadi, ker ne zná, ne umeje nič drugega, le: „Delajmo in ne vprašujmo, kaj se godí z

nami!“ sicer bi mu goreča duša ne ostala v telesu, in nesterpljivo serce moralo razpočiti se v persih, ali pa iz njih predreti; tak človek mora življenje živiti z nemirnim življenjem; mir, obotava, to je njemu smert.

Strašna je Kirdžalijeva obupljivost. Po dnevi je zamišljen, zmerom le sam; po noči ne spi, ne moli; časi pojoče malo, ali žarko: „Angelj moje sreče, Sara Mihaela, izgubljena si mi na veke. Pozabiš me, koga drugega bodeš...!“ — in omahne bolesten na posteljo kakor mertev; pa vstane zopet, vije roke: „Izdali so me, onečastili, izpehali povsod,“ in besno se zasmeje. „Nesramni, ničemni človeški rod!“ — vnovič mu žalost otemni ponosno čelo, težki vzdih vzdigajo persi: „Slava, mogočnost, kje ste?“ Pobesi oči v tla, urno koraka gori in doli po temnih meniških samotinah, in obupne misli mu blodijo po prostorih grobove žalosti.

Oča Evgen in menihi vidijo to, ali nobeden se mu ne derzne spregovoriti nobene hladilne besede; v njegovej obupljivosti tli ponos, ki vsem čara jezike, in divjost, ki precej zaduši vsplam sleherne želje vsakomu, ki bi rad potešil ga. Mihajlakija, neločljivega Kirdžalijevega tovarša, satansko veseli gospodova obupljivost, z besedo in djanjem jo razvnema in hoče popolnoma omerziti mu človeški rod; ali ko je videl, da je dosti vskipela obupljivost in da se hoče razkipeti v besnost, da se je sovraštvo do ljudi zverglo v maščevavnost, začne ga podpihovati: „Kirdžali! naj

mar zaerjavé naše sablje, ali naj mirujejo, dokler kak beli ali črni car ne dovoli, ne ukaže potegniti je iz nožnic? Kaj smo sužnji?“

Kirdžali nagerbanči čelo: „Ne!“ — vzdihne: „svoboda, to je sen, človeški rod je ni vreden.“

„Počasi, svobodni ljudje so na svetu, ali tū ne!“

„Kje? povej!“

„Po gorah, Arnavtje, pandurji; ti, ki je lupežnike imenujete vi.“

Kirdžali pomisli: „To so morivci.“

„Lupežniki! In beli car, in sultan sta tudi morivca. Ali ne morita ljudi? Mar ne plenita njihovega imetka?“

„Ali onádva imata pravico, imata slavo.“

„Idi, poprosi carja, da te vzame za ruskega vojščaka; obliži sultanu pete, ne mara te vzame za spaha, za janičarja ali za slugo v seraju.“

Kirdžaliju se od samega ponosa razvedrí obličje: „Mihajlaki, mólči! jaz ne znam prositi, ali ukazovati znam; imam jatagan in roke.“

„Tedaj idi, ukaži multanskim bojarjem, naj gredó za teboj, naj začnó bojni ples za svobodo, za sveto vero. Idi, razodeni se Bolgarjem, svojim krajanom, to so pošteni ljudje, niso ubijavci.“

Kirdžali se dlesne na čelo, čudno mu je terpka bolest zategnila obličje: „Prokleti, nesramni človeški rod!“

„Kirdžali, idi k lupežnikom! Postavijo te za svojega vodnika, častili te bodo tako, kakor očeta, slušali in bali

se te kakor svojega poveljnika; to so vestni ljudje, svojih tovaršev nikoli ne izdajo nobenega; zlata, bogastvo si preskerbé z orožjem, niso taki, da bi si nesramno služili imetek.“ — Kirdžali molčí in posluša, Arnavt pa z ognjem na obličji vnema žerjavico svojim besedam: „Črni Juri je bil hajduški načelnik, morivec, potem je pa prapor svete svobode privojeval Serbskeji. Beli car in nemški cesar sta poslance poslala k njemu, kakor h kakemu monarhu, celo Padisah se je večkrat miril z njim.“ — Kirdžali bistro pogleda Mihajlakija, hotel mu je nekaj povedati, ali naglo stisne zobe, zapre usta, oberne se in začne hitro in zamaknjeno korakati gori in doli po sobi; vidi se, da mu je težko izgovoriti odločno besedo. Arnavt z izvedavim očesom pazi na vsak spremen na Kirdžalijevem obličji, ali ugame misli njegove duše, in kakor bi ga hotel pčiti v poslednjo rano, stresne z glavo: „Ugrabili so ti ženo; ali morda meniš, da jo primoliš, ali prineposluješ? Postavi se hajdukom na čelo, lupežnikom, kakor je vi imenujete — pri-segam ti na albansko zvestost, da najdeš Saro Mihaelo, ko bi bila konci sveta.“

Kirdžali se ustavi in mahne z roko po svojej navadi: „Hajdiva!“ — in odideta, in še tisti dan sta zapustila samostan ardžiskega dvora.

Poslej je bilo Kirdžalijevo ime strah podonavskim krajem. Hospodarja bukreški in jaški sta mu harač*)

*) Harač — glavnina.

plačevala, Muzulmanje se niso upali lotiti njegovih hajdukov, bojarji so se tresli, če so le ime slišali njegovo, kakor o vesti besne kuge; pa vendar ni bil nič drugega nego lupežnik, harambaša; nič drugega ni učinil, nič hujšega nego vresničil je prorokovanje starega Kordakija: postal je izdajica, odcepljenec, napósled pa lupežnik.

Sramožljiva deva, sreberna zora na nebu, nagledala se je skrivaj razvajenega nočnega sinú, jasnega meseca, obledela je, bodi-si iz sramožljivosti ali serdí, da jo je solnce zasačilo, in bleda zginila med oblake; gospod mesec se pa še vstavlja nekoliko časa, kakor bi se spopasti hotel s solncem, ali kmalo je tudi pobegnil tjè nekam med oblake, gotovo laskat se s sreberno devico, in solnce je samovladno ostalo na nebu. — S snegom, z zeleno veličastjo svojega drevja pozdravljajo rano solnce karpaške gore, kakor s srebernimi trakovi ga pozdravljajo s potoci in bistricami; tiči ljubeznjivo žvergolé, glasno pojó himne Stvarniku za dar belega dne; divjina se skriva v votline in lesove, in v svojem zatišji z dobrodejnim počitkom daje čast nebnej svetlosti. Ali so z zverino zmenjeni ljudjé po gorah, da nad skalnimi stenami ni nikjer nobenega pastirja s čedo, po dolinah nikjer oratarjev z orali? Le zdaj pa zdaj se po ozkeji stezi prileskečejo orožniki — posamezni, po dva, po trije, časi je tudi več skup jih. Ali to niso lovci, če imajo tudi puške na plečih in dolge nože za pasom. Ne nastavljajo se po ožinah, ne čakajo zveri, ne gredó za

sledjó po pesku, ne žvižgajo tičem, zmerom naprej gredó in ozirajo se na stran, naprej in nazaj; tiho in oprezno lezejo kakor volcje, vsi jo zavijajo na tisto stran, proti staremu Brankovanovemu grobu. Tam je na pol opaljeno kamenje po tléh, ostanek bojarjevega dvora, kup pri kupu zgorelega pepela, tam stermí gola mogila petih Brankovanov. Nihče ne straži spominka, dragega multanskemu ljudstvu, le krokar, multanski tič, časi obišče grob in zakroka žalno pesem, na čast kostém poslednjega gospodarja multanske kerví. Krokar krokaj! Očitaj ničemnost ljudém, ker jih ni sram sužnjosti, ker se uklanjajo neusmiljenim mučiteljem!

Da-si je tako pusto tam, kjer je čepel Tudorjev dvor, vendar so ljudjé v podzemskih luknjah. V čumnatah, z dragocenimi šarenicami pregernjenih nekđaj, z mehкими blazinami, z orientalskim lepoticjem okrašenih, zdaj ni nič drugega, samo gole stene iz grapastega granita, in tla, redko posuta s peskom; kjer so bile poprej kristalne šipe, skozi tiste otvore svobodno žvižga veter, kakor bi tù bil njegov dom. Ob stenah kupoma spé neki ljudjé, nekteri se pa ménijo; tù še le legajo k počitku, tam se pa izbujajo zaspani, stezajo ude — eden tako, eden tako, zévajo in manejo si očí, da bi pregnali spanec. Čudno so oblečeni: eden ima arnavški kaftan na sebi; ta multanske šaravare, od gleženj do kolen opesne, naprej pa široke; obulo podobno rimskim koturnom; ta ima srajco verhi, po slovanskej noši, prepasano z rudečim pasom;

ta bolgarsk plašč in ostanek albanskega turbana; poleg tega leži erdeljska puška, unemu - le tam gleda izza pasa serbski nož: razne so noše, različne rasti, raznih obrazov, različne postave; ali vsem se divje, lupežno bliskajo oči, vsi imajo derzna čela, ali temna: ali koperné po zlodejstvu, ali jih pa vest grize, kajti ni ga zločinca na svetu, da bi enkrat za zmerom zaperl pot živemu oglju v serce in umoril vjedavo vest. Konci jame, pri silnem ognju se kuha jed v piskrih, peče meso na drogéh, in kakor kateri hoče, tako jedó in pijó. Pri izhodih iz podzemskega bivališča stojé orožene straže, shodje zunaj so pa tako zapaženi s skalnimi odkruški, z drevjem in mahom, da še tako bistro oko ne bi kmalo spazilo, da tukaj ljudjé hodijo v zemljo. Ko hitro se kateri tovarš verne, ne mudi se med radovedno množico, ki berž stopi okoli vsakega, temuč gré v drugo jamo: tù sam nekdo sedí pri ognju. Berke ima černe, obraz zagorel, s čela in iz očí mu gleda zločinstvo — to je Mihajlaki, Kirdžalijev namestnik. Nek teršat Erdeljec stopi k njemu, in Mihajlaki ga nekamo serpo pogleda: „Janko, kaj novega?“

Janko se prikloni: „Kakor volk, predirjal sem ves krajevski Banat; v Vidimu sem izvedel, da je mnogo naših v Miloš Obrenovićeveji službi; tam so tudi ti, ki so branili bojarjev dvor, celó Tudor pravijo, da je pri rudniškem knezu.“

„Kaj pa žena našega bana, in o starej bojarki, ali nisi nič slišal o njih?“

„Nič; ali Sava je šel v Rudnik; čez nekoliko dni ali pa še poprej pride nazaj. Jaz se nisem hotel muditi, čez kakih pet dni po danes turški čauš*) pri-
jezdi skozi Krajevo s cekinami za vidinskega pašo.“

„Ali bode vojščake imel s seboj?“

„Trideset spahov. Odkler je Mehemed silistrijski paša, Muzulmanje ménijo, da že na plečih sedé Gospod Bogu; treba pokazati, da nas ni strah niti Mehemeda, niti Mohameda samega.“

„Idi, Janko, počij; kedar ban pride, pogovoriva se o tem,“ in Janko odide, ali precej na to stopi nekdo drug noter, nek zavaljen, majhen, črn človek — cigan Hiry. Skloni čelo do tal, ali Mihajlaki ga še ne pogleda: „Kaj in kako si opravil?“

„Kapitan, jaz sem bil v Silistriji, videl sem Mehemeda, govoril s skopljenci. Mehemeda obupnost lomi, o hčeri ne more nič izvedeti, nada mu je popolnoma ugasnila; glava za glavo odletí na njegovo povelje, da bi le zadušil svojo bridkost.“

„Hajdi! Kaj nam to mar, da žaluje Mehemed, da ga tare obupljivost, mí moramo gospodovo ženo najti!“

„Ali cigan ne odide, ozrè se po stenah, kakor bi se hotel prepričati, ali so kje kaka ušesa: „Za gospodovo ženo nisem izvedel, ampak staknil sem nek zaklad.“

„Kje? kak zaklad?“

„Mehemed je tisoč mošenj zlata poslal hrazgraškim Bolgarjem, na dar, zató ker so bili vjeli Kir-
džalija. Pa novce ima še vse starešina.“

*) Čauš — turški vradnik, ki okoli jezdari in davek pobira.

Mihajlaki se razveseli, čeravno se dela hladnega; glas se mu je omečil: „Idi, Hiry, da pomislim, kaj in kako,“ in komaj je odšel cigan, Mihajlaki začne preišljati in sam s seboj govoriti: „Tisoč mošenj zlatá, to so lepi novci! Ali ta Kirdžali, to je čuden človek, zmerom tiči v nevarnosti, kakor otrok pri igrači; nabere zlata, pa berž ga zopet razseje revežem, cerkvam — neprenehoma blede o svobodi, o svetej veri, kakor da bi nam bilo treba tega. Gotovo prizanese hospodarju Kalimahiju, vzame odkupnino in razdeli ljudém, ali jo pošlje pa menihom v ardžiski dvor za načela na svobodo!“ — Zamisli se: „Ljubim ga, v boju je tako hraber! sicer dobrih rok, v vsem veledušén. Ne mara mu grozí nevarnost — pa menda ne, saj ima hrabre ljudi s seboj; zdaj ne more biti že tù, komaj opoldne pride nazaj.“ — Začne hoditi gori in doli: „Ko bi šel v Hrazgrado? ... kakor tat, lupežnik ne! — Ali čaki, zvijem ga, da pojde. Kar je Janko povedal, o tem mu ne zinem ne besedice; gotovo bi šel iskat Tudorja, ali z nami potegnil jo v službo k Miloš-Obrenoviću; boljše je zá-se skerbeti nego drugim služiti.“ — Posmeje se in začne meti roke od same radosti, in oči se mu bliskajo kakor volku, kedar v daljavi zagleda ovce na paši, pa ne sliši niti psov, da bi lajal kateri, niti pastirskega petja. — V tem začuje hrum v vélikej jami; odide torej vèn, rekši: „Gotovo je Kirdžali.“

Lupežniki, kateri niso spali, skočijo po konci, molčljivost jim zaklene usta, slepa poslušnost igra v

očéh. Kirdžali stopi med-nje; na obličji in v slednjem telesnem gibljeji mu veje tisti ponos, kateri mu je poprej; rekel bi, da to ni harambaša, da je car vse zemlje, vsega sveta; le mračna divjost se je pridružila prejšnjemu ponosu: morda se razodevlje v tem obupnost, ki mu grize serce zarad izgubljene Sare Mihaele; ne mara obraz gorke žalosti zarad umerle nade, ki mu je obetala mogočnost in slavo; ali morebiti zadnje sledí po vesti, po njenem boju s satanom strupovite osvete in razžaljenega ponosa. — Za njim je prišlo kakih dvanajst pandurjev, in nemo se približajo ognju; Kirdžaliju splava oko po njegovih ljudéh kakor na pozdrav, nobene besede jim ne spregovori, še pokima jim ne z glavo; in žertvovali bi mu svoje življenje kakor kako igračo na prvo besedo, na prvo nemo znamenje. Pogleda Mihajlakija: „Mihajlaki; sto mošenj razdeli mojim ljudém, po petdeset pijastrov vsakemu, kateri je bil z menoj; dvesto mošenj pošlji v samostan ardžiskega dvora, saj ne lepí kri na tem daru, ostale pa shrani in potlej pridi nazaj k meni,“ in odide. Mihajlaki skloni čelo do tal, na znamenje, da izverší ukaz, ali ni hotel odpreti ust, ali se jih pa ni upal. Še le ko Kirdžalija ni bilo več videti, pobere zlato lupežnikom in začne natihoma izpraševati je posameznosti na potu. Povedali so mu, kako je Kirdžali po svojej navadi zlomastil v grad v Tergovici, orožje vzel arnavškeje posadki; da so hospodar in bojarji na kolena padli pred-nj, naj jim pustí življenje, Kirdžali pa, da se je usmilil jih, dru-

gih zakladov ne pobral jim, le ukazal, naj mu odštejejo tisoč mošenj zlata, in že na poti je Kirdžali beračem in revnim zemljakom sejal zlato, kakor pšenico o sevi. — Mihajlaki stresne z glavo: „Tako-le bode zmerom,“ izverši ukaz in verne se h Kirdžaliju.

Kirdžali ni še plašča del raz sebe, ne še vsedel se, pri ognju stoji in stermi v žerjavico. Telo bi rado počilo ne mara, ali duša neče; neprenehoma bi se rada napajala z ognjenim napojem silnih strasti, da bi se branila premišljevanju, bridkej bolesi. Dokler telo ne miruje in vré kri po žilah, opojena duša ne misli, ne skleplje, sluša nemirno telo, sestri se z njegovimi čini, živi le v njih in le ná-nje misli; ali ko neha telesna čujnost in kri zastane v žilah, potlej se duša iztrezi in dobi moč nad telo; potlej misli, spominja in žalosti se: minolost jej zadaja obupnost, bodočnost pa skerb.

Napadel je Tergovico Kirdžali, doveršil svoj namen, odpustil, in morebiti se teši z zmago, da-si z razbojniško; ali mérkla sreča, ljubezen, slava, Sara Mihaela, poljski rod, vse to se mu je zopet burno izbudilo v duši, ostrupilo misli in kakor razbeljeno železo mu žgé serce. Prišel je Mihajlaki noter, ali Kirdžali ga ne sliši; Mihajlaki se derzne izbuditi zamišljenega Kirdžalija: „Ban, poslanci so prišli nazaj iz Vidina in Silistrije!“

Naglo se oberne Kirdžali: „Kaj so izvedeli novega?“ nastavi radoveden uho in vpre Arnavtu v obraz svoje bistro oko.

Mihajlaki pobesi čelo, kakor na znamenje svoje žalosti: „Iz Vidina nima nič novega Janko, v Srbiji ni sluha, ni duha starej bojarki, tudi o naših bratih, ki so branili bojarjev dvor, ni nič slišal. Ko bi bil živ ostal kateri, gotovo bi se bil že med nas prikazal do zdaj. Skozi Krajevo bojè da ponesó zaklade Ahmetu.“

Kirdžali nagerbanči obočje: „Zakladje! le zakladje! ali naj bodem zmerom vodja tatém?“ — potem, kakor bi se bil premislil: „Kaj je pa iz Silistrije novega prinesel Hiry?“ — in vzdihne, „ali ni nič slišati o Sari Mihaeli?“

Mihajlaki vès čas ni zmenil obraza, še oči ni povzdignil; ali o spominu na Saro Mihaelo žalostno pogleda Kirdžalija: „Sara Mihaela bi zdaj bila že pri tebi, ko bi ne bilo teh prokletih Bolgarjev Hrazgrašcev. Ti so te izdali, in v tem nam je paša tvojo ženo iz rok izvil tako rekoč, in neki da je odpeljal jo daleč v zamorske kraje.“

Kirdžali zarudi, precej pa obledí: „Kaj je Hiry izvedel?“

„Mehemed gospoduje v Silistriji, v gradu je vse polno straž, skozi zid pa ni mogoče videti, nič mogoče slišati, kaj se godí notri.“

„Ali od ljudi po mestu?“

„Ljudjé govore, da je Mehemed množne zaklade poslal za morje, in da neprenehoma tatarske posle pošilja tjè; to pa véš, da Tatar nima jezika, uho pa gluho; razsekaš ga lahko na drobne kosce, lahko umoriš, izveš pa nič ne od njega.“ — Kirdžali stresne

z glavo, zategne usta, zaduši vzdihljaj in od same žalosti ne odgovori nič. Mihajlaki govori dalje, ali zdaj mu oči že igrajo po Kirdžalijevem obličji: „Tvoja žena je prav gotovo paši v kleščah, menda se mu je že posrečilo, včeraj je velike darove poslal Bolgarjem v Hrazgrado. Mehemed zastonj ni rad radodaren gjaurom.“*)

Kirdžali topotne z nogo, da se je jama stresnila: „Ha, psi, prokleti Hrazgrašci!“ in umolkne.

Mihajlaki zaiskrí z očmi: „Ban, zdaj je čas, osvetimo se, planimo ná-nje, naj bosta solnce in mesec belila njihove kosti, in pepel te proklete vasi veter raznesel na vse štiri strani sveta. To bode nauk, kaj je vračilo izdaji.“

Kirdžali posluša, ali razognjilo se mu je obličje, in oči se mu blišče kakor orlu: „Mihajlaki, izberi štirideset prostovoljcev, pa ti pojdeš z menoj, bodi pripravljen, na večer odrinem.“ — Berž odide Arnavt, Kirdžali pa z zobmi škriplje: „Današnja noč se osvetim, vse pokoljem — popalim.“ Pobesi glavo k ognju: „A potem, ali najdem Saro Mihaelo? Ali neham biti lupežnik? Ne — zá-me ni sreča, zá-me ni dobro ime.“ — Verže se na zemljo: „Proroštvo se mora vresničiti.“ — Zavije si glavo v plašč, bodi-si da je hotel počiti, ali obličje zakriti, zato da bi ogenj ne videl, kaj se godí ž njim. Molčí, ne mara spí, ali je pa zamišljen, in stražnji ogenj slabo, počasi plamení, kakor nalašč, da ne bi izbudil bana lupežnikom.

*) Gjaur — kristijan.

Vse je gotovo za odhod. Mihajlaki stopi noter: „Kirdžali, čas je, solnce se je že nagnilo!“

Kirdžali se pobere, ali na očéh se mu pozna, da ni spal; popravi plašč, ogleda orožje: „Hajdimo!“ — in odidejo. Tako ponosna je njegova postava, čelo tako preteče, da se noben lupežnik ne upa pogledati ga v oči. Po tesnem prodoru so prišli iz jam, zunaj zadelajo vhod s kamenjem, kolehajo po skalovitej žlebiní v dolino, krenejo na ozko stezico in kmalo plezajo kviško, kmalo komarajo v dolino. Eden gré kakih sto korakov naprej: kakor hitro se mu kaj prikaže pred očmi, ali kak šum priletí na uho, zažvižga — in po bliskovo hitro se vsi razperšé vsak na svojo stran in zginejo, kakor bi se vderli v zemljo; žvižgne drugoč, in germovje, drevje, skalovje, kakor iz čarodejne moči, rodi orožnike, ki se kupoma zgrinjajo na stezico. Potlej gredó zopet dalje, od daleč se ogibljejo vasém, posameznim hišam; urno se muzajo čez ograde; usta imajo tako nema, stopajo takó na láhko, da tica poje na veji, oni gredó pod njo dalje, pa ne neha peti; in ko lezejo po goščavi, méni serna, da tica ziblje ali trese kako vejico, ne skoči na stran, ampak kakor je otepala, tako dalje oteplje muhe. Orožje imajo temno rujavo od rose, ne bleščí se, zatorej se ne bojé, da bi jih blesk izdal izvedavemu očesu. Neka stara prislovica pravi: „Karpaškega gorjanca ne zagledaš z očesom, ne zaslišiš z ušesom.“ Čudno je Kirdžaliju na čelu tej nemej, tihej trumici; zdi se mu, da se izdaja plazi okoli njega in hudo-

dejstvo. Raji bi na čelu hrumnemu kerdelu očito letel v boj, ker v vojski se obeta slava, mogočnost. Ali Kirdžali, kedar sklene kaj, potlej se ne premisli več. Sicer pa zdaj njegovo nevsahljivo željo po slavi nadomeščeva osveta, zaničljivost do ljudi in obupljivost zaradi Sare Mihaele; čeravno tako radostno ognjen ne dere v boj, vendar ga ne mara ravno tako, ali pa še bolj žene kaznit izdajo, kajti ponos in osveta — to ste sestre, ki se imate zmerom radi, in pijača, ki jo rosite, obéh enako ognjeno pali serce človeku, kateri jo pije.

Že pozno po noči se približajo Hrazgradi. Na nebu je tema kakor v duplu, ki nima nikakoršnega prodora. V vasi nikjer ne gorí luč, psi so pospali, petelinje niso še začeli peti, tako tiho je vse, da se sliši v zraku, kakor bi duh šumel na poti po neb-nih krajinah; iz zemlje gluh stok in jek peklenskih duš. Strašno! da lasje vstajajo na glavi in kri terdî se v žilah, le lupežniki in volkovi ne čutijo veličastne nočne tihote; to je čas njih lupežnega živetja. Celó Kirdžali se je žalostno zamislil, kajti roko ima lupežno, serca in duše pa ne; v sercu in v duši mu še živé ostanki prejšnjih plemenitih čutov. Ali vendar, skorejšnja osveta mu zaduší to trenutno bridkost; tiho ukaže svojim namestnikom, kaj in kako, le to jim je glasno povedal: „Moje ime je geslo tega napadka, geslo nocojšnje moritve!“

Lupežniki se razdelé na štiri oddelke in gredó dalje. Kirdžali in Mihajlaki, pa pet najderznejših lu-

pežev ž njima, tavajo čez vertove v temi k starešininej hiši: tam še gorí luč. Že so zlezli čez plot na dvor, psi začno lajati, cviliti in zbežé za hišo. Kirdžali plane v dom, odderlesne duri in v roci derží goli jatagan; ali ko zagleda starešino, da je ravno vstal od molitve, in Kriščevo podobo na križu, vpade mu zlodejna moč. Kakor je bil dolg — pade starešina pred-enj: „Hospodar, véno ti bodem služil!“ — Kirdžali ga sune od sebe: „Poberi se, podkupljivi ničemnik, jaz ne potrebujem tvoje službe!“ in ne mara bi bil ta trenotek ukazal svojim ljudém, naj se vernejo, ali Mihajlaki, nepokojen, kaj se ban mudi tako dolgo časa, plane v izbo, in zagledavši starešino, da se je nog oklenil Kirdžaliju, méni, da je zopet izdaja, in sune Bolgarja z jataganom tako silno v herbtanee, da ga je do persne kosti prederl z železom; starešina se mertev zgrudi na tla. To trenotje zavpijeta dva lupeža na dvorišču: „Kirdžali! Kirdžali!“ in na vseh štirih stranéh v vasi pokne krič: „Kirdžali! Kirdžali!“ — Pogled na kri, bojni krik razpali Kirdžaliju kri, in harambaša vskrikne: „Ogenj! — Pulíte!“

Ta hip se posveti starešinin dom in ogenj pokaže na vseh štirih stranéh v vasi. Jasno se žarí selo v ognji, psi cvilijo in bežé v les, konji rezgetajo, živina muka in naumva naravnost v ogenj, po zraku se razlega divje vpitje: „Kirdžali! Kirdžali!“ — Prestrašeni vaščanje se ne branijo, kupoma begajo po ulicah, kakor strahovi z unega sveta, lupeži pa kakor satanje divjajo z noži, sekajo in moré z jatagani;

zastonj prosi ljudstvo usmiljenja na kolenih, ne izprosi ga niti zgerbljeni starček niti slabostna žena, niti dojenček na materinih persih. Skriti se ni kam, ker gorí drevje, goré plotje, da je tako jasno, kakor sredi belega dné, ne mara še jasnejše. -- Kirdžali to noč ne gane z nobeno roko, ne pomoči žejnega jatagana v kri, obličje ima pa vendar okervavljeno, ali ne z lastno kervjó, ampak s tujo, s kervjó nesrečnih žertev svoje osvete. Predno se je prikazala danica, že ni bilo nobene duše več žive v Hrazgradi. Povsod ležé mrtvi vaščanje, po ulicah in po vertéh; hiše so vse požgane, sam pepel, in lupeži — kakor so prišli iz lesa, tako so zopet odšli v les.

Vresničil je svoj namen Kirdžali, popolnoma ohladil se z osveto; ali mu je pa le za trenotek posijala sreča? --- Ne. Obupljivost ni še zapustila njegovega serca, in že ga peče in grize vest. Divje ima čelo nagerbančeno, z nikomur ne govori nič, še ne pogleda nikogar ne. Mihajlaki je vesel takega plena in misli: „A, to ga kmalo mine!“

Že so unkraj vélike ceste iz Slatine v ardžiski dvor, in prikažejo se trije jezdicí. Eden kar plava na konji naprej, krene z vélike ceste na peš-pot, znan lupežem, una dva se ženeta pa za njim, ali ker ga ne moreta vjeti, vstrelita štirikrat, vsak s svojim samokresom, jezdic pa se je stresnil o vsakem strelu, ali ni padel s konja. Lupeži mu skočijo na pomoč, in že imajo vse tri v svojih pestéh. Mihajlaki vskrikuje: „To je Sava!“ — Sava pade s konja, oberne

oči v Kirdžalija in s težkim glasom izgovori te-le besede: „Ban! bojarka — Tudor — Sava Mihaela“ — zamomlja še nekaj neumljivo, pokaže k Vidinu in umolkne.

Kirdžali se skloni k njemu, rad bi ga obudil: „Sava, govôri! Kje je Sara Mihaela? Doboš zlata, kolikor ga bodeš hotel, če poveš!“

Sava pogleda in spregovori: „Oče Evgenij, blagoslovi“ — vzdihne in mertev je.

Zastonj budi merliča Kirdžali. Pústi ga, divji ban! Lahko ugasíš življenje človeku, ali prižgati mu ga ne moreš več. — V tem vjeta spaha pripovedata, ko hitro je viteški aga zagledal požar na hrazgraškej strani, da je precej razposlal jezdice na vse strani, in da sta na tem poti zatekla Savo. — Kirdžali sliši to, žarkost mu popari serce: „To je kazen za moj zločin; izvedel bi bil, kje je moj angelj, kje moja Sara Mihaela, ali zdaj —.“ Pobere se: „Mihajlaki! idi z menoj. Janko, ti pa v naše jamje pelji ljudi! S spahom storite, kar hočete; Savo zakopljite!“

Dve roci se vzdignete, dva jatagana zabliskata, spaha jekneta — in oba sta mertva. Lupeži vzemó mertvega Savo in odidejo ž njim k Brankovanovemu grobu, Kirdžali in Mihajlaki gresta pa naravnost v ardžiski samostan.

Oča Evgen po navadi sprejme Kirdžalija. Dolgo časa sta se razgovarjala na samem. Ko se pogovorita, žalosten je bil oča Evgenij in prestrašen, Kirdžali pa

mračen, solznih očí, bledega obličja. Pokliče Mihajlakija na stran: „Idi k svojim ljudém, bodi jim ti načelnik po zdaj, jaz se morebiti še vernem kdaj, ali pa nikoli več.“

Mihajlaki oterpne: „Kirdžali, kaj činiš to?“

Kirdžali se nesterpljivo otresne: „Idi!“ in oberne se. Ali ko zagleda solzo Mihajlakiju v očesu, omečí se mu glas: „Zdrav, srečo mojim ljudém, ljubili so me, z Bogom, Mihajlaki, ne mara se vidiva še kdaj!“ in kakor bi ga bilo sram, ker ga je tako ganilo slovo, kar zginil je. Arnavt se je tako ihtel, da ni mogel ne besede spregovoriti, morda je prvič v svojem življenji bil resnično žalosten, kajti ljubil je Kirdžalija kakor sina, bolj nego samega sebe; zapustil je samostan: „To je čuden človek, ta Kirdžali!“

Čuden človek: ta razgovor z očetom Evgenijem ga je tako zménil! Ostal je v samostanu in moli, posti se, cele dni preklečí v cerkvi, nosi žimnato srajco, kakoršne imajo puščavniki, in serteč romarski plašč; kako nagla zména! O, ko bi bilo mogoče izvedeti, kaj se poménjata Kirdžali in oča Evgenij! Ali je to zarés kès, pokora za grehe, ali je boj s satanom — s ponosom in osveto? morebiti! Ne mara so ga Evgenijeve besede vernile na pot blagostne kreposti, vernile zgubljenega sina v naročje svetej veri; ali je morda Savina smert zadela njegovo dušo, kakor božja kazen. V strastnih ljudéh, kakoršen je bil Kirdžali, v takih se vse naglo godí, ker se ženó tjè, kamor je serce podí, kamor strast, ne tjè, kamor

jim kaže um; bodi-si to ali to, Kirdžali je bil malo poprej lupež, zdaj pa se pokorí.

XIII.

V serbskem mestu Rudniku stoluje slovanski knez Miloš Obrenović, poprej namestnik Črnega Jurja, tovarš Jankota Kalića in Vasilija Čarapića. Ž njima je bil v vojski pri Sabaču; pa ni križem deržal svojih rok, obilo kerví je pretil svoje in sovražnikove, da bi bil svobodo privojeval domovini, pa so jo tudi privojkovali. Serbska je postala sama svoja. Črni Juri ni bil niti kralj niti knez. Razdajal je kneštva, bratovsko obravnaval s kronanimi vladarji; ali Miloš, komaj so mu pognale berke, že je vojevoda, poverenik, Jurjev namestnik, ker krepko suče meč v boju, ker je bistroglav svetovavec o miru. Ali Bog, ki vzvišuje in ponižuje ljudi in národe, razserdil se je na Jurjevo divjedejnost in na samopašni ponos serbskega národa, ter vdaril njega in národ. Muzulmanje so se zopet razgernili po serbskej zemlji, Juri in njegovi bojni tovarši pa pobegnili in podvivali se na Nemško prosit zavetne pomoči sebi in očetnjavi. Izmed serbskih načelnikov je sam Miloš spoznal: „Slovanje si ne iščimo bratov med Nemci; Serbska ni na Ogerkem niti na Erdeljskem. Tù, na serbskih tleh moramo ali življenje žertvovati, ali pa domovino osvoboditi“ — in ostal je domá. Ko so njegovi bojni tovarši brez domovine begali po tujej zemlji in zastonj

terkali na serca kristijanskim vladam, zastonj prosili jih pomoči kristijanskemu národu, v tem je Miloš z mečem v roci do zadnjega trenutka branil serbsko samosvojnost in svobodo. Ali ni ga hrabrost premogla, niti sila, temuč mnoštvo ga je zmoglo, da se je vdal muzulmanskej sužnjosti, toda ni zapustil Srbije. Ker je Padišah hrabrega Slovana želel imeti v versti svojih vazalov, postavil je Miloš-Obrenovića za rudniškega kneza in zasipal ga z bogastvom in s častjo. Miloš je sprejel kneštvo, sprejemal sultanova darila, in na videz kakor kak paša izverševal divanove ukaze. Na inostranskem so kričali: „Miloš je izdajica, ničemnik!“ ali serbsko ljudstvo je vikalo: Miloš je naš oča, naš gospod!“ in po krajinah razseljeni Slovane so mu rekali: „Slovanski Miloš!“ Tako ga je kerstil národ in izgovoril, da je on nada slovanskega rodú; narodova slutnja, iskra božjega proroštva, pa nikoli slepo ne sodi, krivično ne razlikuje, kdo je národu sovražnik, kdo prijatelj. — Beli car je vojsko napovedal carigraškemu sultanu; v imenu pobratimske vere bi bil moral tudi Miloš vstati zoper otomansko vlado. Ali Miloš je odgovoril: „Carjem ni mar verskega pobratimstva ali verske različnosti; kakor se razpró, tako se zopet sprijaznijo, národ pa, če se vtakne v njihove prepire, ta je gotovo žertva potlej;“ — in ni rekel vstati svojemu národu. Vresničile so se proroške Miloševe besede. Beli car se je pogovoril s sultanom, da razdvojita Multansko, in multanski národ je zajela grozna sužnjost, za pokoro, ker

je prehitro verjel carjevim obljubam, in zarad ognjenega kopernenja po svobodi in samosvojnosti, ker to je velika pregreha svetnim vladarjem. — Rudniški knez, da-si sultanov vazal, pa je vendar prijazno sprejel in v zavetje vzel pribežne Multane, kateri so se bili zbali grenke sužnjosti, in bojarje, kateri se niso dali oslepiti obljubam belega carja, ter niso hotéli v njegovo službo. Dajal jim je potrebni užitek, in še pomoč obljubil in brambo o nesreči; pa lahko so verjeli njegovim besedam, kajti Miloš je imel slovansko serce, slovansko dušo.

V rudniškem gradu je mnogo gostov. Miloš je prijazno, serčno sprejel vse; ali ne obhajajo hrumnih gostij, ni burnega krika, ne hrumnih zabav, kakoršna navada je Slovanom; mirno, nemo je vse, kakor v kakem samostanu. Mračni so gostje, s samoto in z molitvami bi si radi ohladili serca; tudi hospodar ni vesel, obhaja ga nepokoj, pazljivo ima oko na Muzulmane, ki se gonijo po krajini; jasni si obličje na videz, sili se na smeh, da bi uteho vlil v duše svojim gostom. Ali pripravljen je vsako trenotje zgrabiti za orožje in s svojimi persi zasloniti goste, ki so ga prišli prosit in izprosili varnega zavetja. Kakega rodú pa so ti kneževi gostje? To so multanski bojarji, gorski kapitanje, Klefti, Škipetarji, pandurji, Bolgarji, različni ljudje, ki prileté tje, kjer začutijo, da bode vojska, tako, kakor krokarji, jastrebi ali orli, če kako merhovino zavohajo kje. Če se jim zmaga zasmeje v boju, na vseh stranéh zadajejo smert, sejejo

gorjé, in zmagano krajino hitro in besno pustošijo kakor ogenj, ki divja po gozdu, suhem od poletne vročine; če se jim pa temniti začne sreča, umaknejo se sovražniku kakor lisice, poskrijejo se v varna zavetja kakor jazbeci v jame, in zopet so kmalo pripravljeni na boj. Med temi gosti so tudi ženske in otroci, toda je malo jih. Ženstvo moli za srečo svojemu zavetniku, in otroci ga noben dan ne pozabijo v svojem očenašu, vojniki pa neprenehoma ponavljajo: „Slovanski Miloš! ne mara ti bodo še pridovale naše moči.“

Med temi gosti so tri osebe, katerim posebno čast dajo Miloš, Serbje in vsi gostje. Perva je žena — zgerbljena od precejšnje starosti, od obilih mnogoletnih skerbi, od ovenelih nad in neumornih misli. Z obličja jej sije neusahljiva žertvovalnost in čestitljivost, oči pa pričajo mučenko, ki terpi grozne muke, svesta si čiste vesti, vsa pokorna božjej volji. Druga je ženska cvetoče starosti; ni je še minila životna pomlad, ali že jej serce in dušo tare žalost, terpljenje, obupnost. Obličja je bledega, čela mračnega, usten mertvaških, oči zajokanih in lic, kakor bi se jej solzni otrinki poznali po njih; postave je vitke, nog lahnih, da se zdí človeku, kakor bi pomladanji vetrič nosil jo. Lepa je še, ali njena lepota je podobna pojemajočej luči, blesku gasnoče zvezde, umirajočej mavrici. Na rokah nosi dečka, pervorojenega sinka; zmerom ga poljublja, le njemu se zmerom smeje, neprenehoma poménja ž njim, in v tem se jej časi kakor iz samega briljanta zablisnejo temne oči, lica in ustne pa polije néžna

rudečica; časi jej na čelu posije materinska ljubezen, trenotna uteha razjasni obličje, in takrat je krasnejša od najkrasnejših žen na svetu. Tretja oseba je pa mlad moški jake duše, krepkega telesa, temen in žalosten kakor nezvezdato nebo, kakor zemlja brez zelene krasote; ali pogleda ni divjega, nič nima v očéh, kar bi kazalo, da mu ne mara zločinstvo kalí vest; le očita žalost se mu pozna, in hud boj s strastmi in boleštjo. Kedar se vjameta z očmi z mlado ženo, ne more sterpeti njenega bridkega pogleda, ne more pogledati žalostnega obličja, na stran obrača obraz in zaderžuje solze v svojih očéh; kedar se mu nasmeje mali deček in rokice stegne proti njemu, kmalo obledí, kmalo zarudí, ali vendar se smeje dečku in podaja igrače; staro ženo sinovsko častí in ljubi. — Kdo so ti trije gostje? Bojarka Evdoksija, Sara Mihaela s sinom in Tudor. — Odkod so prišli v Rudnik, in kako? in kaj da so vsi trije gostje slovanskega Mi-loša? —

Ko se je razkačeni Mehemed mudil z bojarjevim dvorom, nastavila je mati Evdoksija svoje persi besnej smerti — ne gledé na to, da je ženska, niti na svojo starost, in razgrevala je Multane z besedo, naj hrabro bojujejo. Serce jej ne enkrat ni pohitelo silnejše tleči, oko ne utripalo jej, ko je videla, kako ginejo brambovci, kako gagajo napastnici; zmerom je še tlela jej nada v duši, mislila je: kmalo bode Kirdžali tu, in kmalo prihití Tudor na pomoč; ali ko je videla, da je toliko Muzulmanov — péš in na konjih, da ni

videti germovja, nobene doline, nobenega potoka, kamor koli pogleda oko, da povsod kar mergolé so-vražniki s pisanimi turbani, in da so iz samopašne hudobije začeli kviško metati multanske glave, kakor bi igrali ž njimi, kakor na zasmeh, spozna bojarka to za znamenje, da je ali Tudor zmagan ali pa Kirdžali. Dala je torej zapaliti dvor; sama s svojo roko je snela multanski prapor z Brankovanovega groba in v podzemsko jamje skrila se s svojimi ljudmi. Sara Mihaela je molila in bridko jokala, kar se je bil začel boj; ni je prevzel strah, Mehemedova krí se jej ni pokazala, in Kirdžalijeva duša jo je razvnela s svojim ognjem, s svojim pogumom. Ni se bala smerti, ali vedela je, da ne mara oča in mož bojujeta drug z drugim; le-ta misel je bila zadosti, da je okervavelo serce ženi, ki je gorela od strastne ljubezni do moža, in ki so jo pekli očitki, zakaj je zapustila očeta, ker je tako ljubil jo in ki ga še zmerom ljubi sama. Ko je bojarka prišla in rekla: „Hči! zapustímo to mesto,“ obledí Sara Mihaela; stresnila se je, ali kakor bi se bila spomnila, da bode skor mati, vstane, ne spregovori nobene besede, ampak odide za bojarko: glas materinskega čuta je zmogel žalost in obupljivost to trenutje. — Po luknjah podzemskih so prišli noter na Erdeljsko. Bojarka je imela zaklade, imela ljudi s seboj, ali nemška straža je vse zastražila precej, kakor o vojski zalótene, in gnala je v Sibinj; pozneje pa jim je dunajski car ukazal v Temišvar, kjer so je stražili, kakor kake zločince. Tù je Sara Mihaela

sina povila. Ali kakoršna je bojna navada, dunajska vlada je zastražila vse svoje meje z gосто vojsko, ter predonavskim Slovanom prestrigla porazumljevanje s Slovani v vojski za sv. vero, za svobodo, za domovino. Zató bojarka ni mogla nič izvedeti o Tudorju in Kirdžaliju, njima pa o sebi nič sporočiti, kako in kaj. Sara Mihaela je obupljivo in nesvestno štelala ure terpkega zajetja. Napósled je zlato omajalo in omečilo zvestost nemške straže: sama je spremila bojarko in vse njeno spremstvo na Serbsko; tam je je gostoljubost slovanskega Miloša sprejela v svoje naročje, tam so našli Tudorja. Solzna, radostna je mati objemala zgubljenega sina, povpraševala ga, kaj multanska svoboda. Sara Mihaela ga je bila vesela, kakor svojega brata, perve besede iz njenih ust so bile: „Kje je moj Kirdžali, moj mož, moj ljubljeneec, oča mojega deteta?“ — in z materinskim ponosom, kalnim od boječnosti, pokaže mu sinka. Tudor jej pripoveda o nesrečnej vojski, o službi pri belem vladarju: „Dokler je bila vojska, šegotali so nas z obljubami in svitle igrače obešali nam na persi, ali vladarji so se pomirili, za nas se pa živa duša nič ne zmeni. Beli car je za vojno odškodnino vzel kos naše zemlje, multansko svobodo in kristijansko vero pustil pa sultanu. Jaz sem pustil službo takega vladarja, ker nisem služil njemu, temuč očetnjavi. Na Multanskej svobodnej glavi ne klije več varnost, zatorej sem pribežal le-sem, k slovanskemu knezu.“ — Pobesi oči: „O Kirdžaliju nisem nič slišal, nič ne vem“ — vzdihne — „Mul-

tanskej je vse merknilo.“ — Bojarki se obličje razvname, kakor od mladostnega ognja: „Ni še vse izgubljeno ne, dokler mi živimo. Otela sem prapor multanske svobode, še bode takih serc na svetu in takih rok, ki bodo zbrane okoli tega praporja zadušile sužnjost in na domačej zemlji učverstile multanski prapor.“ — Sara Mihaela žalostno vskrikne: „Meni je vse ugasnilo!“ sklene roke in začne viti je, bridke solze jej zalijó oči in odide. Ali je verjela Tudorjevim besedam, ali ménila, da ni res, da je umerl Kirdžali, tega ni povedala nikomur. Od tega časa jo je žgala nema dušna obupljivost, svet je bil njej mertev, ona pa svetu; le ena vez jo je še vezala na življenje — njen sin, mali Kirdžali. Materinska ljubezen, glas sladke dolžnosti — po človeškem in božjem zakonu, še mudí angeljsko dušo v njenem telesu, krepí z življenjem, živí z nado ognjeno serce v njenih persih, ki je obupljivost grize.

Enakoméno zgine dan za dnevom, mine teden za tednom, splava mesec za mesecem, ali v Rudniku ni na versto nikakoršne zмене: zmerom kraljuje žalost po minolih srečnih urah, in goreče kopernenje po lepših časih v rudniškem gradu. Začel se je véliki post — duhovni pepelé glave kristijanskemu ljudstvu, na znamenje telesne ničnosti, in ljudstvo je dalo slovo posvetnemu veselju; postni čas pokorí telo in ponižno posvečuje svoje duše Bogu. Krasen čas, častitljiv čas! Ljudstvo se postí in moli, da bi mu grehe odpustil Bog, prosi milosti božje in djansko slavi spomin na

Izveličarja, ki se je žertvoval za človeški rod. Slovanski Miloš, rudniški gostje in serbski ljud — posté se in molijo, po molitvah in postu pa ne da bi se veselili ali počivali, ampak nekaj skrivnega kujejo; kazno je, da so za nekaj posebnega odločili štiridesetdanski post, da se pripravljajo na kak slaven čin.

V rudniški grad zmerom prihajajo in zopet odhajajo ljudje. Miloš je prijazno sprejemlje, pogosto se posvetuje s Tudorjem in z materjo Evdoksijo, vozi orožje z Ogerske, z zlatom zasiplje oči in zatiče usta belograjskemu paši, agam in muzulmanskim čaušem, da bi nič ne videli, nič ne razodeli. S Černe gore menihi Bazilijanje popotujejo po serbskih mestih in vaséh, in božje besede šepečejo ljudstvu na ušesa.

Nekega dne se snide bojarka s Tudorjem v knez-Miloševej sobi. Bojarka pogleda, kakor bi se hotéla prepričati, ali je še kdo notri nego sama in sin; videla je, da ni nikogar, da le mertvo orožje visi tam na strani, orožje, ki čaka žive roke, da bi življenje gasilo živim stvarém, videla medvedje kože, volčja žrela z zobmi, zobe divjega prešiča in jelenove roge — smertna znamenja, ne životna, zamolčljive priče skrivnosti, ker nimajo radovednih ušes, niti izdajnih jezikov. Začne torej: „Čas je, da pozovemo Kirdžalija; Kirdžali ima krepke roke, pogumno serce, brez njega nič ne opravimo!“

Tudor seže materi v besedo: „Mati, govôri bolj tiho! Sara Mihaela bi te lahko slišala, ali boljše je, da ta angelj méni, da je poginil Kirdžali, da ne živi

več, boljše — da ne izvé, da je lupežem vodnik, da ga tlači hudodejstvo.“

„Sin! Bog odpušča spokornim grešnikom, in človek mora odpustiti človeku, ki svoje življenje žrtvuje svobodi, svetej veri, da zadosti za svoje pregreške. Pomisli na Ivonijevo proročstvo: „Brez človeka poljskega rodú ne zasije svoboda Multanom.“

Bojar se zamisli malo: „Mati! pri živem Bogu, pri svojej ljubezni do tebe, dobili smo glas, da je zapustil lupeže Kirdžali, in Bog védi, kam je šel.“

Bojarki se potemní od starosti nabrano čelo: „Tudor! rotim te, iznebi se takih predsodkov, to je ukaz tvoje matere; prizadeni si, kolikor moreš, da najdeš in le-sem pripelješ Kirdžalija,“ in odide; ali njena postava ni bila postava proseče ženske, temuč resna postava matere zapovednice in vladarice.

Tudor ostane sam in zamisli se: „Našel bi že Kirdžalija, na svetu ni nič nemogočega, ali Saro Mihaelo, to nebeško hčer, pustiti v roke človeku z neštevilnimi pregrehami oskrunjenemu, reči nedolžnemu detetu: „Tvoj oča je zločinec, ubijavec — o ne! nikoli! Naj se jezí mati, prosil je bodem; naj me rotí ali kar hoče, jaz ne morem tega, tako kruto ni moje serce.“ — Otare si oči z roko: „Še zmerom ga ljubi, zmerom misli na-nj, senjá se jej o njem, vse jej je na svetu, drugi ljudjé pa nič. Čudni, neumljivi so božji sklepi! Krepost posestriti s strastjo, nebesa zediniti s peklom!“ — in mane roko ob roko, kakor bi ji hotel streti. Tako si je nekoliko ohladil bolestne čute. — „O, ko

bi bila moja! Kopal bi jo v sreči, s cvetjem posipal jej živотно pot, sina ljubil kakor lastnega otroka. Ali nikoli si ga ne izbriše iz spomina, nikoli ne bode moja!“ — Gré gori in doli po sobi, kakor bi bil hotel žalostno zamišljen presenjati uro za uro. — V tem se odpró duri, in Sara Mihaela stopi noter s sinom v naročji. Ne slišijo se njene stopinje, lahka je, kakor kako nadzemsko bitje, ko se spustí iz oblakov na zemljo. Žalostna je — čelo ima sklonjeno k detetu in na osemcih se jej leskečejo solze. Sinček spi, zaperta ima očesca in lahno diše materi v obličje. Tudor se jej približa: „Sestra Sara Mihaela, zakaj si tako žalostna?“ — Sinek se izbudi in nasmeje, stegne rokice k Tudorju. Bojar ga vzame v naročje, pritisne k persim in igra mu z ustnami po nedolžnih ličkih.

Polusmeh preletí obličje Sari Mihaeli: „Tudor, kako te ima rad!“ — Polusmeh je zginil in iz nova jej temna žalost pomrači obličje. Sedla je na blazino, Tudor sede pa k njej.

„Sara Mihaela! ne zavdajaj si z bridkostjo življenja, živi svojemu sinu,“ in s tihim glasom pristavi: „Živi nama!“

Otrok začne siliti nazaj materi v naročje, kakor bi bil razumel te besede. Sara Mihaela ga vzame in poljubi, sinček jej pa z rokicami igra po čelu, po licih, in boža svilno-krasne obervi.

„Tudor! Kako je podoben očetu, prav Kirdžalijev obraz ima.“ Gorko stisne otroka, Tudor oberne čelo na stran in pobesi oči v tla, Sara Mihaela pa vzdihne:

„Povej, kaj se je zgodilo Kirdžaliju? Ti vém, da znaš, Tudor! Zakaj bi me mučili s skrivnostjo! Ne mara nesrečen ječí kje v ječi, ali morebiti“ — vzdihne, kakor bi se bila zbala izgovoriti besedo — „morda sem udova, in sin sirotek,“ in kar vlijó se jej solze iz očí.

Tudor prime njeno roko in pritisne k ustnam: „Sara Mihaela! Kirdžali živí“ in že hoče povedati vse in priseči, da pojde iskat Kirdžalija, če prav na konec sveta, kar se odpró duri na strani iz veže in dva moška stopita noter. Sara Mihaela vstane in odide v sosednjo sobo, ravno nasproti, nerada kaže svojo žalost svetu, ne bi rada, da bi jo milovali ljudjé. Tudor vstane, obstojí na mestu in zarudí. Slovanski Miloš ni zapazil, da je odšla Sara Mihaela, ne bojarja, kako je oterpnil, nekaj drugega mu je bilo na misli; ali človek, ki je bil prišel z Milošem, ta je videl, da je Sara Mihaela vzela svojo roko iz Tudorjeve roke, videl, kako so se čutje bojevali na bojarjevem obrazu; divje pogleda in nagubanči čelo. Miloš stopi naprej: „Bojar, tù imaš svojega starega znanca!“ Tudor se stresne in debelo pogleda; prišlec se satansko zasmije in zaškriplje z zobmi: „Bojar se ni zménil, srečni ljudjé in razkošniki se ne starajo; zató sem se pa jaz postaral, mene je pa vzelo terpljenje in gorjé, nekdam ni bil tak Mihajlaki.“ — Zaviše si berke in jadno meri Tudorja od nog do verha, od verha do tal, gleda ga v obraz.

Bojarja je pregrelo, ali ni se še oserčil: „Mihajlaki! precej sem te spoznal. Ali si sam tù?“

„S kom pa hočeš, da bi bil prišel, bojar? Moji ljudje bodo precej tū, ko hitro jim ukažem, ali zdaj ne potrebujem nikogar.“

„Kaj pa tvoj vodnik?“

„Kirdžalija meniš!“ — Žalostno odmaže z glavo: „Nič več ni naš načelnik, zapustil nas je, pokorí se zdaj — pokorí zá-se in za druge. Ne boj se, ne bode ga le-sem.“ — Bojar zamomlja: „Pokorí se“ — in nobene več ne zine. Mihajlaki se oberne k Milošu: „Rudniški knez! Kako mídva? Jaz se ne utegnem muditi pri vas, če tū ne dobom svojega posla, treba mi ga bode poiskati kje drugej.“

Miloš ostro pogleda harambašo in povpraša Tudorja: „Ti ga poznaš, ali mu smém verjeti?“

Bojar naravnost odgovorí: „Sméš — pošteno, Miloš Obrenović, kar zadeva boj.“

Mihajlaki se začne smejati: „Lupež sem sicer, ali prijateljstva bi ne izdal. Tvoja varnost mi je všeč; ali kaj bi ti storil, ko bi bojar ne bil porok zá-me? Meni so zdaj znane tvoje namere.“

Miloš mu pokaže s perstom na orožje: „Ne prišel bi čez prag.“

Harambaši se strašno zabliška oko: „Vérno ti bodem služil, slovanski knez, vreden si zveste službe. Tako bi Kirdžali rekel in učinil, ali drug nihče ne“ — in pokaže na Tudorja, ali bojar ni videl. — A zdaj cekine na roke! O določenem času ti pripeljem arnavške konjike in gorjansko pehoto.“

Odide z Milošem. Precej potem je dobil Mihajlaki dve polni mošnji zlata, zavesedel konja in odjezdil, na poti pa je premišljal: „Bojar je mož-beseda svoje obljudi, sam sem videl, kako skerbi za Kirdžalijevo ženo, in ne mara tudi za njegovega sina. Zdaj vém, zakaj je bojarki zgorel dvor, kako da so tako leno branili Brankovanov grob. Bojarka se ni pokazala, bojar me ni peljal k njej. Saj je bil Mihajlaki vendar njen najljubši sluga nekdam; zdaj ga več ne potrebuje. Kirdžali, a ti se pokoriš zá-se, pokóri se tudi za druge! Zapustil si nas, svoje zvestake, da nas z lupeži pitajo zdaj, sam si šel pa za poštenostjo; išči je med Bolgarji, pri svojej ženi, pri svojem prijatelju, išči med človeškim rodom!“ Terpko mu je serce, miluje Kirdžalija, kakor samega sebe.

Da je bil Mihajlaki v rudniškem gradu, to vesta le Miloš in Tudor. Miloš je vesel, ker si je najél vojsko; Tudor velí vesti, naj se teši, ker je slovo dal lupeštvu Kirdžali, ali serce mu vendar grení misel, da posled svoje pokore postane vreden Sare Mihaele. Bojarka nič ne vé, da je bil Mihajlaki v gradu, nihče jej ne čerhne o njem. Sara Mihaela je bila zapustila kneževo sobo, zato ni videla, kdo je prišel; reva joče, grize jo, kakor jo je poprej, ali Tudorjeve besede: „Kirdžali še živi,“ te so jej nekoliko oživile nado. Stisne sinka v naročje in povzame: „Še živi! še imaš očeta živega, sinček, jaz nisem še udova.“

XIV.

Po serbskih krajinah je vse nekako nenavadno, čudno živo. Z rudniških gor se razletajo po Serbskej krokarji, in krokajo, kakor bi prorokovali nesrečo, ali Muzulmane hotéli splášiti s svojim krokanjem in spoditi od bivališč kristijanskega ljudstva. Z Balkana se vozijo sivi orli, zibljejo na svojih širokih perotih nad serbskimi mesti in pokajo s plenečimi kljuni, kakor bi veleli serbskemu ljudstvu: „Daj nam sovražnikovo krí, daj neverce!“ Po pasarevških travnicih divjajo konjske črede na paši, razgečejo, perskajo in v skok begajo na vse strani. Gospodarji odpirajo lovskim psom iz pesnjákov, ali psi nečejo za sernami, temuč za muzulmanskimi konjiki begajo po sledu. Vse to kaže na boj.

Razžáril je ljudstvo uk črnogorskih menihov: nesterpljiv je národ, huduje se celó na svojega ljubljenca, na Miloša: „Kaj da nam ne ukaže zgrabiti za orožje, zakaj ne zatare muzulmanskega pošastva, kako da ne razperši teh prokletih psov na vse štiri strani sveta?“ Ali Miloš hladno posluša razserjeno serbsko ljudstvo, mirno terpí razuzdano muzulmansko derznost, zmerom zavrača: „Ni še čas.“

Prišla je cvetna nedelja, slavni obhajilni dan Kriščeve ježe v mesto Jeruzalem. Takrat je izvoljeni národ s palmovimi vejicami božjemu sinu potresal pot v svetišče, dan danes pa duhovni sv. vere blagoslavljajo ta dan verbovino in oljkovino in dajó pravo-

vérnemu ljudstvu za spomin na Kriščevo radost pred terpljenjem. Tešil se je božji Sin, vedoč, da s svojim terpljenjem otme človeštvo iz satanske sužnjosti; zdaj sklanjajo kristijanje svoja čela in časté s hvalo in prošnjami Odrešenika.

V mesticu Takovu, zarad božje cerkve in čudodejne Kriščeve podobe znanem po slovanskej krajini, zbralo se je mnogo serbskih gorjancev in poljancev; sešli so se romarji iz raznih krajev kristijanskega slovanstva. Pred cerkvijo pobožno ljudstvo kupuje voščena darila, obraze svetnikov in molke; s serčnim veseljem vsak uterpí kak dar za cerkvene potrebe, ali pa revežem na pomoč; premožnejši gospodarji obilo miloščino dajó beračem, kajti tak dan je dan bratovske ljubezni kristijanom. V cerkvi zlato gorí mnogo darilnih sveč; svetnikom se svetijo obrazi, kakor bi je nebeška svetloba objemala, kakor bi se smehljali ljudém — zadovoljni ž njihovimi daritvami; božja veličast se leskeče od samega zlata in srebra, in po cerkvi igra raznobojna svetloba. Romarji različne starosti, razno oblečeni — nekteri klečé, nekteri ležé na obrazih, in vsi molijo in hvalijo Boga, vsi pokoré se mu. — Odabila je ura, bron zaječí, zvonovi pojó in slovesno berní don po zraku. Valoma je kristijansko ljudstvo zaplavilo cerkev; drug drugega se tiščé, kakor na znamenje kristijanske ljubezni. Odpró se altarne duri, duhoven začne slovanski peti sv. mašo, ljudstvo pa v zboru odpéva na čast in slavo Bogu, stvarniku sveta in vseh rečí.

Med pobožnim ljudstvom je slovanski Miloš in okoli Miloša so zbrani najimenitniši Serbje. Knez je prišel iz Rudnika; goste je pustil domá, in na straži množno število čujnih orožnikov s Tudorjem na čelu. Miloš gleda po ljudstvu. Duša mu raste v persih, ker vidi, kako je bogaboječe, kako véрно, ker z bogoslužnim, z vérnim národom začneš in doveršiš lahko vse, če je še tako kaj težkega. Gleda po romarjih, pozna li med njimi kakega bojnega brata, kakega starega tovarša, ki se je iz gorkega kopernenja po očevini ogernil z romarskim plaščem, da bi še enkrat videl serbsko zemljo. Zastonj mu oči blodijo po cerkvi, nikjer ni nobenega znanega obraza; ali med romarji je nek človek, ktereга vse gleda. Obličja je bledega, kakor kost na vetru osušena, le ustne mu medlo rudé in černe berke svetijo se na zgornjej ustni. Ali da-si ima roke ponižno sklenjene, da-si moli, vendar se mu divje ponosno bliskajo vderte oči, bolestno in obupljivo posvetijo zdaj pa zdaj. Postave je visoke, izrasel lepo; ali kazno je, kakor bi ga k tlom gerbil černi romarski plašč; kazno, ko bi s pleč del ta plašč, da bi bil najpostavnejši vojniki, kar je slovanske mladeži. Nekaj strašnega serší iz njega, pa tudi nekaj vabljivega se razodevlje na njem; nihče bi se ne srečal rad ž njim po noči, ali vsakdo bi ga na vojski rad imel pri sebi. Serbsko ljudstvo moli, Miloš moli, ali vsem oči uhajajo na črnega romarja; romar se pa še ozre ne po ljudéh, ne mara še ne misli ná-nje; oči ima pobešene, in ustne se mu neprenehoma

gibljejo; to kaže, da moli. — Minila je služba božja, duhovni dajó ljudstvu verbove vejice; vsi so že odšli iz cerkve in razgernili se po cerkvišču; zdaj Miloš prinese serbski prapor, ki je bil v cerkvenej zakladnici skrit muzulmanskim očém. Prapor zaplapolá v zraku, knezu se razpali, zablisne obličje, in s krepkim glasom, na vse persi zagermí: „Vojsko Muzulmanom!“ — Kakor mornarji radostno, na vês glas kričé: zemlja! zemlja! če je veter zapodil je kam na neznano morje, pa da potlej na enkrat zagledajo primorje, na vsem svetu tako ognjeno vika serbski národ: „Vojska! vojska!“ — in kakor iz čaravne močí ni še minilo pol ure, pa že z orožjem — s smertnim geslom bliska ljudstvo, ki malo poprej ni imelo nič drugega v rokah nego verbove vejice, znamenja blagega pokoja. Miloš je že poprej vedel to, da bode tako; zatorej je prinesel orožje in trumo hrabrih orožnikov pripeljal s seboj.

Ta glas na vojsko je zdramil črnega romarja: neznanec dvigne očí, vstane in stopi h knezu, ali ni se priklonil, ni omečil svojega glasú: „Hospodar serbski! Tudi jaz sem Slovan, tudi jaz znam sukati orožje; neham se pokoriti, v boju za sveto vero, za svobodo slovanskega ljudstva hočem dati svojo krí. Ali me vzameš za svojega vojščaka?“

Miloš pogleda romarja od nog do verha: „Dobro! Kdor je z nami, ta je naš brat,“ — in podá roko romarju.

Romar mu seže z dlanjo v dlan, ali na obličji

se mu ne vidi, da bi bila kneževa milost ganila ponos njegovega čutja; tako ga gleda, tako govori ž njim; kakor s kom svoje verste. Dene romarski plašč s sebe, in ta hip stoji v bolgarski obleki pred knezom. Ob bedru mu visi jatagan, za pasom se mu svetita samokresa in kindžal. Dadó mu krivo sabljo, bolgarsko burko*) in kalpak iz jarčeve kože. Mojstersko pripaše sabljo, obesi burko čez levo ramo in dene kalpak na glavo, po strani, na desno uho. Šine na konja, vspne ga in zopet spustí, kakor kak albanski huzar. Ljudjé zijajo in bulijo očí, gledajo in opazujejo: „To je kak bojar, ali pa prvi arnavški kapitan. Bog nam ga je poslal na pomoč.“ — Radosten stopi Miloš k njemu: „Novi brate! kako naj te imenujemo?“

Jezdec temno odgovorí: „Černega romarja!“ in pooblači se mu obličje, kakor bi mu bilo hotélo zadušiti trenutno veselje bojnega serca.

Ljudstvo je oroženo, Miloš na ognjenem konju. Kakor ledene skrili — druga verhi druge na velikej reki predirajo zatvore, zadevljejo se in z vodó vred zibljejo dalje, tako se cele trume serbskega ljudstva valé in valé po cesti v Kragujevec. Serbski prapor veličastno vihrá v zraku, prapor — znamenje národove svobode. Slovanski Miloš jezdi belega konja poleg plapolajočega praporja; veselega je pogleda, jasnega obličja, svést si je zvesto izveršene dolžnosti, in duše mu ne kalí nikakoršen zločin. Černi romar jaha

*) To je tak plašč.

poleg njega vranca; divje ima oči in obličje oblačno, kakor je nebo pred hudo uro. Kazno je, da mu nek červ — ali greh ali obupljivost — razjeda serce. V Takovu je mirno, vse tiho, le duhovni molijo v svetišču: „Sveti Bog, véliki, vsemogoči Bog, daj zmago svetej veri, zmago svobodi slovanskih národov, otmi nas iz terpke sužnjosti, Gospod vseh Gospodov, usmili se nas!“

Posijalo je Serbskej solnce svete svobode, in slovansko pleme je prijelo za orožje, da bi ga častilo in veličalo; temu solncu na dar toči svojo, na dar cedi muzulmansko kri. Vojščaki — krepki in skušeni borivci, in njim na čelu Miloš, černi romar in drugi serbski vodniki, tirajo spahe iz svoje domovine, kosé janičarjem glave; starčki se umičejo na gore v zasedo, ženstvo se brani v obsednih gradovih in otroci hodijo na prežo serbskim vojščakom, ali jim pa pote kažejo. Kdor le giblje, vsak ima svoj posel, ker to je národna vojska, in v slovanskih pokrajinah je stokrat proklet, dokler živi, in stokrat proklet v večnosti ta, čegar uho je slišalo o národnej vojski, čegar oko vidi boj za narodnost, pa se ne zmeni za-nj. Po serbskih mestih je vse tiho, po vaséh vse prazno, po polji pa, po lesovih in gorah hrumno in veselo. Ali ne sejejo ljudjé, ne orjó, ne poté se za kruh, temuč življenje zastavljajo osodi in moré.

Muzulmanje imajo vojsko, imajo orožje, novce in užitek iz početka, ali vendar morajo zmerom bežati, kajti Turek je kukavica, zaznamovan s sužnjostjo in prokletstvom; Serbje nimajo nič, le serca, roke

in stanovitost, ali povsod in zmerom se jim smeje zmaga, kajti Serb je ljubček blagostne svobode. Ko Serbje tako bojujejo domovini za samosvojnost, po vseh slovanskih pokrajinah Slovanje kričé: „Blagoslovljeni duhovni svete vere, ki so nje govali svobodo, nje govali njeno seme serbskemu národu v sercih; ki so ogenj drage svobode upihali v njegovih dušah; blagoslovljen Miloš, ki je rekel národu vstati svobodi na čast in na čelo stopil mu; blagoslovljeni Serbje, ker so verjeli duhovnom Kriščeve vere, ker so slušali glas slovanskega moža! Da bi tudi nam skor poslal Bog táko milost!“

V rudniškem gradu v orožji obhajajo veliko noč; z orožjem opasano se ljudstvo v cerkvi veselo spominja na vstajenje Sina božjega, z orožjem ob strani jedó velikonočno jagnje. — Tudor, jak vojščak, odganja Muzulmane od gradú, celó napada je, in sreča mu ugaja, prav tako, kakor bi jo bil čisto obvladal ta pot. Mati Evdoksija se raduje in zmerom moti z mislijo: „Tudi Multanom napoči srečna doba, in moj Tudor bode multanski Miloš.“ — Sara Mihaela si z nado teši serce; sladko jej Tudorjeve besede: „Kir-džali živi!“ krilijo po ušesih in neprestano jih ima v mislih. Krasota se je zopet nekoliko razcevela jej na obličji, očí se jej leskečejo kakor solncu žarki, kedar blede svitli predirajo skozi oblak goste megle. Zmerom hodi za Tudorjem, rada bi govorila ž njim na samem; ali bojar se ogiblje Sari Mihaeli, kakor bi slutil, kaj bi mu rada; vidi naglo zméno v angeljskej ženi, v

boginji svojega serca, ali ne teši se ž njo, vedoč, zakaj vse to. Da-si je čiste vesti, poštenega serca, vendar je tudi človek, tudi ljubi, strastno ljubi. Ko je videl obupljivost, terpljenje svojega preljubega bitja, takrat bi bil dal življenje, žertvoval svojo srečo, da bi bil le obupljivost zadušil v njem. Ali ko se mu je posrečilo to, ne posled žertve, temuč posled samo ene besede o nekom, o človeku, ki je napotje delal njegovej sreči, oglasé se v njem čutje ranjenega serca, vsahnele nade. Muči se, polastila se ga je nema, skrivna obupljivost; varuje se, nobenkrat ne pogleda obličja ženski, ki ga je na veke onesrečila, da sama ne vé za to, ali vendar jo blagoslavlja, vendar se jej čudi, in vse bi žertvoval zá-njo. Če kak sel pri-dirja s kako bojno novico, ali kjer je kak pogovor o vojski, Sara Mihaela je precej zraven: radovedno nastavlja uho, véрно motrí z očmí po obrazih ljudém, da bi izmotrila njihove misli, da bi uganila, kaj jej skrivajo. — Neprenehoma pošilja Zulmo, da bi kaj pozvedela, zmerom objemlje otroka in govori ž njim: „Vojska! tvoj oča ne mara bojuje kje tam; ali morebiti ječí kje v ječí in vzdihuje po vojski. — Ne misli na naji, vojna mu je na misli.“ Često poljubi sinka, in solza — čista kakor biser, vselej kane iz očí dečku na rudeča lička.

Neki večer prihití Zulma: „Peri*) moja, najkrasnejša cvetica na travnicih tega sveta! Mnogo moških,

*) Peri — angelj ženski podobne glave.

pěš in na konjih, prišlo je pred vrata v grad; Tudor se pomenja ž njimi; obrazov nisem videla njihovih, ali noša mi je znana, multanski gorjanci so menda in Arnavtje.“

Sara Mihaela ni dalje poslušala, dá berž otroka, svoj dragi zaklad, Zulmi v naročje in odide. Kam? — k bojarki: „Mati, nekovi orožniki so prišli!“ in od samega jecljanja ni izgovorila svojih misli. V tem stopi v sobo eden serbskih vodnikov in bojarka ga vpraša: „Milan Savić, kakovi orožniki so prišli pred grad? od kod?“

Serb se prime za pas: „To so Škipetarji in kapaški hribci, radi bi v Miloševo službo; bojar jih je poslal v Kragujevec, in kažipota ž njimi; gotovo je pozná; govoril je ž njihovim kapitanom, in razjezil se je na-nj.“

Sara Mihaela se derzne in spregovori, ali jeclja od same sramožljivosti: „A kak je bil ta kapitan?“

„Moški — precěj star že, zagorelega obraza; berke ima černe, lase že sive tam pa tam, pogleda je pa neprijaznega, práv tak, kakoršni so gorski kapitanje.“

„To že ni on,“ žalostno pobesi oči in hoče se verniti k sinu, ali duri se odpró in Tudor stopi v sobo; oči se mu zasvetijo od jeze in obličje ima zarudélo. Ker je zagledal Saro Mihaelo in mater, hotel se je verniti, kakor bi bil pozabil kaj ukazati, ali bojarka se oglasi: „Tudor, kdo so bili ti ljudjé? to nam lahko poveš, to ni nikakoršna bojna skrivnost.“

Bojar gleda v tla: Slovanski možjé, prišli so pod Miloš-Obrenovićev prapor; poslal sem je na vojsko h Kragujevcu; ali nobenega ne poznam," in zarudi, kakor na znamenje, da si je z lažjó oskrnil usta.

„Zakaj si se pa razjezil na njihovega kapitana, dragi sin?“

„Mati, ob vojni marsikaj lahko razjezi človeka. — Milan Savić, danes udarimo na turški tabor!“ — in hoče oditi, ali vendar Sare Mihaele se ne upa pogledati, kakor bi se bal, da bi ga s prosečim pogledom ne preprosila, da bi moral povedati resnico. Ta hip stopi nekdo drug noter. Obleko ima blatno, obraz poten, ali radost mu sije ž njega: to je Milošev sel. Ne čaka, da bi ga vprašali, kaj in kako: Veselite se, Miloš je zmogel; Muzulmanje so razkropljeni, Serbje osvobojeni!“

Tudor ga pogleda: „Vasilij Stefanović, kaj se je zgodilo sovražniku?“

„To, kar belograjskemu paši! Poslušajte...“ — Trudni sel sede in vsi stopijo okoli njega, vsi molčé in imajo ušesa nastavljena, kakor božjej besedi: „To véste, kako so naši belograjskega pašo namahali pri novem Bazarju. V Miloševej službi je tisti črni romar, saj menda ste že kaj slišali o njem, kaj ne?“ — Tudor vnovič zarudi in ženski se spogledate, kakor bi hoteli odgovoriti: me še nisve nič slišali o njem. — „Ta črni romar je dobil zmago. To je nekaj nadnavaden človek; vojska ga pozna, on pa vojsko. Predno se boj začne, preleti okolico z očmi kakor

orel, in kakor bi mignil, razversti vojsko. Potlej se mu razvedri obličje, razogni oko; potem se pogovori berž z Milošem. V boju je kakor vstekl: napade-li in razganja sovražnika ali na konju ali če pėš naskoči kak grad, kak tabor, za sto drugih bojuje povsod. Marsikteremu Serbu je otel življenje in neštevilno veliko Muzulmanov poslal v pekel. Po boju z nikomur ne spregovori nobene besede, ogiblje se ljudi in le moli zmerom. Noben Serb, ne Miloš ne vé, kdo je to. Nosi pa se bolgarski.“ — Tudor mu skoči v besedo: „Vasilij, povej nam kaj o vojski.“ — Sara Mihaela grajljivo pogleda Tudorja, radovedna vjame vsako besedo o črnem romarju. Uboga žena! reva méni: ne mara je to moj Kirdžali.

Sel se oddahne: „Odpústi bojar, ker mi je le černi romar na jeziku, to je rés čuden človek, drugi černi Juri, mi mu pravimo le sin črnega Jurja. Po bitvi pri novem Bazarju je izvedel Miloš, da se je vidinski paša, stari Ahmet, z veliko vojsko privlekel h Kruševcu, in kar še večje gorjé, izvedel je, da Mehemed, silistrijski paša, ta strah kristijanstvu, ki ga še nihče ni zmogel doslej, da je prihrul z velikimi jatami spahov in Albanov, in zedinil se z Ahmetom.“ — Čudni čutje so spreleteli Sari Mihaeli obličje, ali prizadevlje si, da bi zatajila grozo, strah za očeta, da bi ne pretergala jadernikove besede. Posel ni vedel, da govori vpričo Mehemedove hčere. — „Miloš, rés kakor oča, zmerom skerben za svoje ljudi, hotel je vmakniti se na gore, ali černi romar se je oglasil o

bojnem posvetovanji, prvič ta pot: „Vdarimo ná-nje in gotovo zmoremo, jaz sem vam porok za to.“ Miloš je sprejel ta nasvèt, kajti černi romar vse vlada, kakor kak čaravnik. Mahnemo jo h Kruševcu. Muzulmanje so izvedeli, da pridemo, in Mehemed se vzdigne s konjiki proti nam. Černi romar je bil na čelu prednej Miloševej straži — samim konjikom; bitva je bila strašna, ni ga jezika, da bi jo dopovedal: to bi bil moral sam videti vsakdo, sam slišati, kaj se je godilo tam. Na tisoče ljudi in konj se je kavsalo tù, pa nič preveč ne povem, zemlja je kar donela pod konjskimi kopiti, orožje žvenčalo, presunljivo so kričali, grozovito vreščali in drug za drugim gnali se konjiki, in klali kakor besne zveri. Cele potoke kerví je teklo po borišči, ravan se nič ni videla od samih človeških in konjskih trupel. Zmaga je bila naša, černi romar je poklal toliko Muzulmanov, da je bilo groza, druge pa raztepel.“ — Sara Mihaela se trese kakor trepetlikovo pero, in blede, kakor voščena sveča, povpraša: „A Mehemed?“

Poslu se ni čudno zdelo to vprašanje: „Mehemed je odnesel pete, ali časti ne.“ — Sari Mihaeli rudečica spreleti in okrasí lica; pazljivo posluša zopet dalje: „Trikrat sta se vdarila černi romar in Mehemed; ali čudno! Nikomur ni življenja pustil černi romar v boju, in kar pripovedujejo, velikrat bi bil lahko glavo razklal Mehemedu, pa mu je ni nobenkrat. Branil se mu je branil, planil pa ni na-nj. Povpila sta nekaj turški. Ko sta se tretjič vdarila, prelomil se je paši

meč, in črni romar je križ naredil s svojim mečem v zraku, kakor bi mu bil blagoslov dal na beg; ošabni Turčin je prvič ta pot moral s kervavega bojišča pobegniti s svojo vojsko. Črni romar se je gnal za njimi; kosil je na levej in desnej spahom glave, ali zdélo se je, da Mehemedovemu življenju neče nič žalega, da varuje njegov život.“

Sara Mihaela se ne more delj vzdržati: „To je on! to je on!“ — in sklene in vzdigne roke proseče in hvaležno. Tudor jo pogleda in obledí, celó ustne mu bledé. Bojarka se ne vznemiri: „Sin, kaj ti je, ali ti je slabo?“

„Ne, mati! — Vasilij! kaj dalje?“

Jaderniku se malo čudno zdí to, ali vendar nič ne umeje, kaj se godí s poslušavci, ker se ni še iztrezil, od samega razvnetja in od prevroče bojne radosti ne: „Črni romar je zbral zopet naše razkropljene konjike, in ko hitro je Miloš prišel s svojo prednjo vojsko, precej jo mahnemo v Krušavec. Ahmet se je s svojimi množnimi jatami branil na ograjenem šatorišču; ali naši Serbje, kakor bi se zabliskalo, tako hitro so vzeli okope, kajti Miloš in črni romar sta jima sama bila péš na čelu. Janičarji so vsi do zadnjega pogagali; vidinski paša in njegov sin — načelnik albanskej straži — sta zajeta. Sam s svojo roko je črni romar razorožil oba in življenje izprosil jima Miloša. V taborju smo zajeli mnogo topo, ovrožja in drugih zakladov vse polno: vsa ta žetev je bila precej Serbom lastnina. Naši konjiki so se zdajci na vse strani raz-

kropili za Muzulmani. Na razpotji, kjer se stičete cesti kruševska in kragujevska, zadel sem na Arnavte in na gorskega kapitana Mihajlakija, in poslal sem je v Kruševac, morebiti jih bode še kaj potreba tamkaj.“

Bojarka in Sara Mihaela vskliknete, obé kmalo: „Ali Mihajlaki je tù?“

„Povedal mi je, da je od tù prišel, in da je videl bojarja, da se je celó razjezil na-nj. Jaz že od davno poznam Mihajlakija, njegovega obraza si človek ne izbriše tako lahko iz spomina.“

Bojarka se zamisli: „Tudor, ti pa nisi nič hotel povedati o tem.“

„Mati, povedal bi ti bil, ali —“ in ni izgovoril. S to besedo je zopet ves nemir poprejšnje negotovosti izbudil Sari Mihaeli v sercu. Sara Mihaela vstane, stopi k njemu in prime ga za roko: „Ti véš, kje je Kirdžali, videl si Mihajlakija, povej, ali je on ta črni romar? Ali sta skup z Mihajlakijem? Tudor, prosim te, povej,“ — in že je hotéla poklekniti pred-enj.

Bojar jo zaderží; roke se mu tresó, serce utriplje, kakor bi mu hotélo skočiti iz persi, in kri kar kipí v njem, kar vré po žilah. „Slišal sem o črnem romarju, ali kdo je, tega ne vém, zaklinjam se ti, da ne; z Mihajlakijem ni bilo Kirdžalija sem, tudi on ne vé, kam je zginil Kirdžali.“

Uboga žena pritisne roke k persim: „Moj Bog, ni on ta črni romar, ne mara že ne živí več! Tudor, povej, rotim te!“ — Začne medleti, temní se jej pred očmi, kolena jej utripljejo in na lahko se zgrudi

bojarju v naročje. Položi jo k bojarki in s silo izreče: „Saj živi!“ — hotel je še pristaviti: „Pa je bil že lupež in zdaj se pokori!“ ali skesal se je in odide iz sobe.

Bojarka pritisne na svoje persi glavo omedlele Sare Mihaele, in Serba milujeta ubogo ženo; Vasilij je celó na zmago pozabil za malo časa; rada bi jej pomogla, ali sama ne vesta, kako. Sara Mihaela spregleda zopet: „Vse tajé vpričo mene, gotovo se je pripetilo kaj zelò, kaj strašno nesrečnega. Mihajlaki je bil pri mojem možu, zdaj pa nič ne vé o njem. — Zakaj Tudor ni pustil, da bi ga bili videli, še povedal ni nič, da je bil tù. — Černi romar, to že ni on, gotovo bi bil že prišel k nam. O moj Bog!“ — in začne jokati. Evdoksija jo teši: „Upokóji se, hči, upokoji, draga moja! Saj živi!“ — Ali sama ne vé, kako bi si razjasnila Tudorjevo skrivnost. Pride Zulma in odpeljeta Saro Mihaelo v spavnico. Sinček je že spal, mati ga poljubi na lahko noč: „Ne mara si že sirotek.“ — Reče bojarki lahko noč, leže v posteljo in nobene besede ne spregovori več; ali ne more zaspati, le premišlja: „To je le tako rekel, da živi, da bi me prevaril. In zdaj so si to izmislili o černem romarju in o mojem očetu, da bi me še z nado motili, dokler ne vém nesreče. Mihajlaki je bil tù, pa mi niso privošili, da bi ga bila videla. Neusmiljeni ljudjé! Naj bi mi raji povedali: „Moža nimaš več, tvoj sin nima več očeta — nego da me gledajo, kako medlim v negotovosti in nepokoju. Vsi vedó — go-

tovo, kako in kaj, pa mi le povedati nočejo.“ — Obrača se in zvija na postelji, ali ne upa se več jadovati; bolest jej kerči serce, stiska dušo, kajti to je nad vse terpljenje, če se nezaupljivost vgnjezdi človeku v serce, če méni človek, da mu sleherna beseda, vsak čin le nesrečo prorokuje.

Kaj ta prah, ti oblaci, ki je veter podí po cesti v Rudnik? Kaj ta nezvučni hrum, ki ga veter iz teh oblakov zanaša na uho? — To je Miloš-Obrenovičeva vojska na poti nazaj v Rudnik; to Serbje krožijo bojne pesmi na čast svojim slovanskim prededom in slavé današnjo zmago. Truma gré za trumo, tù konjiki dirjajo za konjiki, tam se pehota pomiče za pehoto; tù se peljejo topovi, tam ropočejo vozovi z užitkom in turškim plenom. Otroci, ženske in starci gredó pri vozéh. Pa zopet konjiki, zopet pehota! Začetek se vidi, ali konec je nedoziren; še sokolje oko bi ne preštélo te bojne tème. Zdí se, da vsak korak raste ta množina, kajti národ, ki bojuje za samosvojnost, domovini za svobodo, tak narod je ves le ena vojska, in zgrinja se v tabor kakor na očín dom. Veter razvija serbski prapor na znamenje svoje časti. Miloš gleda zdaj na prapor, zdaj po svojej vojski. Veselje se mu razlije po obličji, v nebesa ima zamaknjene misli: „Nesmertni Bog! hvalo, večno hvalo ti, ker si navdihnil kristijansko ljudstvo in pustil doveršiti ga to imenitno podvzetje; hvaljen bodi Bog, ker si sprejel mojo roko v to sveto službo!“

Černi romar jezdi po stranskih potih. Po kru-

ševskej zmagi je hotel zapustiti vojsko in zopet romarsko palico vzeti v roke; na Miloševo prošnjo bi ne bil ostal, ali izvedela se je novica, da carigrabski sultan nove trume pošilja na Serbsko. Obljubil je torej: „Še vam bodem pomagal bojevati.“

„Kako je neradoveden ta človek,“ opazujejo Serbje, „nikogar ne vpraša nič. Ali sam vse vé, ali nič neče vedeti?“ Serbje, da-si radovedni, vendar se ne upajo stikati za njim, le skrivaj pogledujejo v obličje črnemu romarju; še Miloš se mu ne približa nikoli, knez spoštuje skrivno voljo neumljivega moža. Ljudstvo si čudne reči pripoveduje o njem: „Gledi ga, otel je življenje vidinskemu paši in njegovemu sinu, pa se jima tako ogiblje, če se namérama približa vozu, na katerem sta zalotenca, zagerne si obličje s plaščem in smukne s konjem na stran, kakor bi ga s kropom polil kdo ali gad pičil ga. Ali je to nemara kak paša, ki je sprejel našo vero? Hudoba ni, ker moli, angelj pa tudi ne, ker tako neusmiljeno, tako besno morí. Ali kdo je vendar? Bog vé, človek nobeden ne, kdo je to.“

Črni romar zdirja na neko gomilo, vstavi se in gleda okoli sebe; pa oberne konja in v skok zdirja k Milošu. Obličje se mu žarí, oči bliskajo kakor svitlo jeklo — njegovo orožje: „Miloš Obrenović, jata tujih konjikov se nam vleče naproti, za njimi pa pehota,“ — in ni čakal knezovega odgovora, kar začel je verstiti serbske konjike nad potom. Miloš pošlje berž na ogled nekoliko konjikov na najboljših krilonogcih. Kakor

na vetru odjezdijo ogledniki na odkazane strani in zginejo očém; ni jih bilo videti nekoliko časa, na zadnje se pa zopet prikažejo: kakor vetru na krilih, tako leté nazaj. Černi romar stojí pri Milošu. Prileti prvi jezdec, vstavi konja in globoko se oddahne: „Miloš, to je kapitan Mihajlaki s svojimi Arvnati in Gorjanci, precej bode tù!“ — Černi romar zarudi: „Miloš Obrenović, svetujem ti, pošlji ga kar naravnost k Gradišču; njegova vojska je čversta; dá nam glas, kdaj nam sovražnik pride naproti,“ — oberne konja in odjezdi po polji. Žal mu je, da pride zvézник; tako hlepí po sovražniku kakor žejni po vodi, kakor lačni po vsakdanjem kruhu, kakor milček po milki. Daleč na polji se vstavi in gleda, ko so prišli Arnavtje in gorci, kako se njih kapitan pogovarja z Milošem, in kako so odšli na tisto stran k Gradišču. Dokler le more oko za njimi, stojí nepremekljivo na mestu, kakor kamenéna podoba, a potem naglo oberne konja, zdirja dalje in hoče veter prekósati, kakor bi se kake nemile misli hotel iznebiti na konji v skoku. Doide Miloša in vés čas zamišljen in moléč jezdi ž njim dalje. Pozno po noči so prišli v Rudnik; Miloš gré v grad, černi romar pa v kljub Miloševej prošnji oddá konja in odide v samostan k rudniškim menihom.

Drugi dan o solnčnem vzhodu so šli vsi grajski v cerkev za milost zahvalit se Bogu. Sara Mihaela trudna in žalostna vstane s svoje postelje, slaba kakor pajčevina v jeseni, in gré molit; veliko, neznano veliko ima prositi usmiljenega Boga. Dolgo je še do maše,

ali črni romar že kleči v romarskem plašču pred božjim veličastvom. Ko hitro so stopili v cerkev, pokaže Miloš bojarki in Tudorju: „To je on, to je črni romar.“ — Sara Mihaela je vjela te besede in radovedna pogleda na romarjev plašč, pa ne vidi obličja; začne viti roke, in da ni vedela, glasno vsklikne: „To ni on!“ — Romar naglo vstane — in ozre se, Sara Mihaela vskrikne: „To je on! to je on!“ — zarudí, stresne se in opre Milošu na ramo. Miloš jo odnese iz cerkve, črni romar plane čez prag iz bogomolje: „To je ona, to je ona!“ objame Saro Mihaelo in pritisne k sebi; Mihaela mu z ustnami lepi na ustnah, ovije se mu z rokami okoli vratú. Bojarka radostno vsklikne: „To je on, to je Kirdžali!“ — in Tudor žalosten povzame: „To je on, to je Kirdžali.“ — Milošu šine na misel: to je Kirdžali, tisti lupež, ali kakor bi mignil, tako naglo mu ugasne zopet ta misel: to je brambovec, otimec serbske svobode, in razvedrí se mu resno čelo od vroče radosti; in ljud, ne pozná romarjevega življenja, ali vendar se veseli njegove sreče, ker ljudstvo je hvaležno vsakomu, kdor mu stori kaj dobrega, če tudi le kaj malega.

Kirdžali nese na rokah Saro Mihaelo v grad in vsi vró za njim. Kar bi z roko zgenil, tako naglo je Kirdžalija zapustila divja obupljivost, temni ponos, pekoča vest, zapustila Saro Mihaelo terpka žalost in bolestna skerb. Posijala jima je zopet sreča v duši, in na njunih obličjih žarí ljudém serčna radost, bla-

gostno razkošje, vir čaravne sreče. Kirdžali objema in poljublja ženo, poljublja sinka, kakor bi ji zadušiti hotel s svojimi objemki in poljubci. Pozdravlja bojarko kakor svojo pravo mater, serčno, bratovsko je pozdravil tudi Tudorja, in Miloša imenuje svojega največega dobrotnika. Ne govori o milosti, še méni se ne zá-njo ta trenutja; morda je pozabil ná-njo; srečen in zadovoljen s tem, kar je, misli sam zá-se: „Vse mi je odpustil Bog, uslišal je mojo molitev, nadaril me je z blagostjo nad vso pozemsko srečo.“

Sreča veje v rudniškem gradu, kajti ljubezen gostuje v njem; srečavlada serbski národ, kajti svoboda ga je pomilostila s svojim gospostvom. Zakonci hvalijo Boga za njegovo usmiljenje, sersbki ljud gorí od čiste hvaležnosti za bogati dar njegove vsemogoče skerbí. Miloš veliča Boga, prisega národu, da ga bode branil in služil mu. Bog ga pa rosí s svojo milostjo, in serbski národ bode na veke in vekov veke slavil slovanskega Miloša.

XV.

„Kirdžali, kaj ne, da me ne zapustiš več, nikoli ne pustiš same, da ne za trenutje ne osirotiš več najinega sina, in ne oudoviš svoje Sare Mihaele? — Kaj ne, da ne, dragi moj?“ — in gleda moža v očí, roka jej pa igra z rokicami ljubega otročička.

Kirdžalijevo čelo je jasno, obličje vedro tako, kakor ni bilo še nikoli; celó pogleda je prijaznega,

razkošno se mu oko vtaplja ženi v obličje, razkošno mu igra po nedolžnem sinkovem obrazku: „Ne, nikoli več vaju ne zapustim, ne pojdem več iskat zemskih prestolov, ne zemskega bogastva. Tudi moje serce je preterpelo dolge, bridkostne ure udovstva: dolgo je blodila moja duša po širjavah grenke obupljivosti, po planjavah usahnelih radostnih čutov; zadosti imam že tega. Dokler mi Bog pusti življenje, ostanem pri vama, a potem ...“ — ni izgovoril, kar je mislil. Ne mara méni, da se ni še zadosti spokoril za svoje grehe, da bi se po smerti mogel v večnej očetnjavi sniti s Saro Mihaelo, s tem krepostnim angeljem; ali morebiti ta čaravna trenutja svoje blagosti neče zabloditi z besedami v smertno krajino, kajti da-si v tej krajini bogata nada cvete vernej duši, vendar je grenko misliti na ločitev od tega sveta in govoriti o njej takemu človeku, ki se v sreči koplje na svetu. Kirdžali poljubi ženo, poljubi sinka, in s poljubkoma je izpodil iz svoje duše žarke misli, ki so se začele krasti va-njo. Bogat obraz je to očesu in sercu, če vidi človek, kako naglo da v enem trenutku oživi ves lesk prejšnje krasote, da se vname ogenj prejšnjih čutov ženskih, ktera je preterpela toliko žalost, užila toliko terpkosti, ktera se je zdéla, da jej vsako uro hitrejše vene telo, naglejšše medlí duša. Krasno rudečega je obličja, kakor zgodnji popek vonjive robidnice; solze žareče radosti jej rosé černe oči in goré kakor žarek nebeškega očesa, kakor čiste rosne kaplje, ki serčejo solnčni žar. Z očesom čiste ljubezni gleda

ljubega moža, z očesom gorke ljubezni in hvaležnosti gleda sina: z očesom ljubezni, ker je očetov obraz, plod njegovega življenja, z očesom hvaležnosti, ker je njemu na ljubo ostala še v životnej krajini, le po njem čakala srečnega snidka s Kirdžalijem. Če vidiš takega moža divje duše, divjih činov, čegar serce neprenehoma bojuje z vestjo in vest s sercem; če ga vidiš, da je slovo dal strasti, celó ponosu, da uživa blagost srečnega moža, srečnega očeta, da uživa ta božji dar, ki se druži s serčno krepostjo, z ne-skaljeno vestjo; če vidiš dojenčka, kako čara roditelja, ne z besedami, temuč s smehljanjem, z dobrikanjem, kako staplja njune čute, strinja njune misli: naj hvallita Boga za njegovo darovitost in svojo osodo, za srečo; — če vidiš vse to, in hočeš izumiti, kako je mogoče, da se stopite tako različni duši, zedinite tako nepodobni serci, umiš in umiš, pa ne izumiš tega. To je treba čutiti vse in ponižno spoznati: Neumljiva je božja volja, čudni so božji sklepi.

Kirdžali, ali si kaj pogosto mislil na nas?“ — vpraša Sara Mihaela in dene roko na ramo Kirdžaliju.

Kirdžali gleda vá-njo kakor v zvezdo svojega odrešenja: „Povsod in zmerom sem mislil ná-te, mislil na najino dete.“

„Gledi, kako ti je podoben,“ — dvigne sinka in cencá ga na višku z materinskim ponosom: „Prav tvoje oči, tvoje čelo. Če le zasliši bojno trombo, ali konje, da herzajo, to ti kričí, to vdeluje z rokami in z nogami, in sili z rok na tisto stran. Kar smeje

se oroženemu človeku, celó v naročje se mu pusti vzeti: prav tvojo dušo ima," popravi otroku voljne lasce in poljubi ga na čelo.

Kirdžali vzdihne: „Varuj ga Bog, naj mu ne skalí životnega pokoja, životne sreče gorjé, ki je meni zavdalo življenje," in hoče v naročje vzeti sina, ali deček na stran oberne obrazek, skrije ga materi na persi, z rokicami se je prime za obleko in jame tiho jokati. Kirdžali drugoč vzdihne: „Ne pozna me še. Upokóji se, dragi moj, ne iztergam te iz objetja svojemu in tvojemu angelju.“

Sara Mihaela zarudí: „Tako me ljubi kakor tí; tudi v tem ti je podoben. Kirdžali, ali mi ne zavidaš njegove ljubezni?“

„Ne, ljuba moja; jaz bi rad, da bi te vés svet tako ljubil kakor ljubim jaz tebe, ali tí nikogar nego mene," — čez nekoliko časa pa pristavi: „in najinega sina." — V tem stopi bojarka v sobo, precej za njo pa Tudor. Deček se začne na vso moč stezati Tudorju v naročje, in bojar ga vzame in igra ž njim, kakor zató, da bi ne bilo treba gledati Sare Mihaele, da bi zakril Kirdžaliju svoj obraz, zercalo serčnih čutov. Kirdžali si misli: Moj sin, moja kri bolj pozná tujca nego mene. Ali ne dolží Sare Mihaele, ne Tudorja, niti svojega sinka, temuč samega sebe; vendar se mu užali to. Bojarka tudi ni kaj vesela: „Moj sin, Tudor odjezdi za dolgo časa in v daljne kraje; že po noči je hotel na pot, ali komaj sem mu ubranila, da se poslovi še od vaju." — Sara Mihaela stopi k njemu

in prime ga za roko: „Tudor, ti si me tešil v nesreči, ali zdaj, ko sem tako srečna zopet, hotel si nas pa tako naglo zapustiti, da ne bi rekel bil svojej sestri, svojemu prijatelju: „Z Bogom, spomnite se časi ná-me!“

Bojar dvigne oči in sreča se z očmi Sare Mihaele, ali njegov pogled je tako ognjeno strasten, tako bolestni čutje plamičejo iz njegovih oči, da Sara Mihaela pobesi oči, spusti njegovo roko in stresne se. Pervič se je ta pot vkradla v njeno dušo misel: Ljubi me, ali ne tako, kakor svojo sestro.“

Kirdžali vidi vse to, ali njegovo oko — sokolje v boju, nič ne vidi tù, le navadno slovo o ločitvi. Tudor poljubi dete, dá Sari Mihaeli ga v naročje in pade materi pred noge: „Bodi zdrava, draga mati, daj mi blagoslov!“

Bojarka ga zaznamova z znamenjem svetega križa: „Blagoslóvi te Bog, kakor te blagoslavljam jaz. Bodi Bog s teboj.“ — Vzdigne ga, objame in poljubi na čelo, na obličje: „Bodi zdrav, Tudor moj!“ — in solza materinske žalosti se jej uterne po nagubančenem, po velem obličji.

Vroč, kakor bi ga bila vročica kuhala, z ustnami — ognjeno žgočimi, poljubi Tudor Saro Mihaelo. Glas se mu zadira, čudno pretergano, strastno, bolestno izgovarja besede: „Sara Mihaela, zdrava — srečna — spomni se časi ná-me — na svojega“ — zastane mu glas v persih, kakor bi bil hotel kaj drugega povedati, in komaj je iz persi prisilil besedo: „brata.“

Sara Mihaela vsa zarudéla skriva svoje obličje

za sina; bojar, kakor v sanjah, objame Kirdžalija: „Zdrav!“ pomermrá še nekaj neumljivo in odide. Bojarka se teši: „Hvalo Bogu, prijatelja sta, objela sta se.“ Kirdžali premišlja: „Nič čudnega, da mu je ločitev tako bolestna, jaz vem, kaj je to, če človek biva daleč od ljudi -- dragih svojemu sercu.“ Oba odideta in spremljata bojarja na pot. Sara Mihaela je sama ostala s sinom; serčno želi, da ne bi bila resnica to, kar se jej zdí, da je začutila v Tudorjevem sercu; miluje ga zarad njegove osode, boji se, da bi Kirdžali ne vganil njegovih čutov. Ljubi svojega moža nad življenje, ali bojí se, da bi mu ne zavrela strast, ne verjame, da bi bil čas ali terpljenje moglo zadušiti ogenj njegove strastne duše.

Minilo je nekoliko dni po Tudorjevem odhodu. Miloš in Kirdžali sta šla do céla razrušit muzulmanske podertine; bojarka in Sara Mihaela ste sami ostali v rudniškem gradu. Prišel je večer, zmračilo se je na nebu, zmračilo na zemlji. Zvonovi so odpeli večerno molitev; okoli gradu so se razstavile podvojene straže na noč in ljudje legajo spat. V gradu je vse mrtvo. Bojarka kleči v svojej čumnati pred obrazom matere božje in moli sinu za srečo, Sara Mihaela je povspala; sede k zibelki, sklene roke na persih in premišlja. V alabastrovej žarici (urni) gorí svetilnica; njena medla svitloba se razliva po bogatih pogrinalih, po velekrasnih, pisanih šarenicah, kakor bi se hotela skrivaj napiti njih čarne jasnosti, njih zatega in srebernega leska. Časi pomigljá blede luč na otrokove pelnice,

pobledi žar nad njimi in posmeje se nedolžnemu angeljčku; časi splava krasnej ženi na obličje in jasnejše posveti — ali iz radosti, da je našla pravi izvirek jasne krasote, ali iz žalosti, da bi s svojo svetlobo zatemnila blesk njenih očí; časi pa posveti v staro Zulmo, ki sedí v kotu in vpira očí v ženo, ki jo je pri svojih persih gojila, pestovala na svojih rokah. Dolgo časa molčite obe, napósled pestina predrami molčanje.

Serčice moje, zlata moja ribica, kaj ti zopet žalost kalí oko? zakaj se ti dvigajo persi? zakaj vzdiháš? Saj je nazaj prišel Kirdžali, saj te ljubi, kakor te je poprej, zdaj mu nikakoršna nevarnost ne pretí, nikoli se ne ločita več. Iznebi se svojih skerbi, take misli te le moré; serkaj srečo zdaj, žívi sreči, saj je tebi ustvarjena.“

Sara Mihaela vzdihne, ozre se na Zulmo: „Kako bi se veselila, ker vse žaluje okoli mene? Bojarko skerbi teró, in moj mali Kirdžali je žalosten.“

„Žalujeta po Tudorju,“ — in stresne z glavo, — „ubogi Tudor!“

Sara Mihaela se prime za čelo: „Ne mara bode tam srečen!“

„O nemogoče, preveč vas je ljubil. Koliko je terpel, ko je odjezdil od tù, kako me je prosil: Zulma, spomni časi ná-me Saro Mihaelo, jaz jo tako ljubim. Bojar te je tako ljubil, kakor zarés svojo sestro.“

Sara Mihaela povzame: „Kakor sestro“ — in šepne: „O, ko bi rés bilo to.“

„Ko je bil Kirdžali daleč od nas, kolikrat je Tudor oménil: „Ko bi jaz bil njen mož, ljubljeneč Sare Mihaele, vsemu bi dal slovo, ničesar bi mi ne manjkalo; zdaj pa sem le njen prisvojeni brat, in kaka sreča to meni! — Kolikrat je bil hud na Kirdžalija, kolikrat ga je klel, kajti tvoja žalost je bila njegova žalost, tvoja boleost njegova boleost. Če me je še tolikrat srečal na dan, vselej mi je mignil na stran in vprašal, kaj ti delaš, kaj govoriš, kako spiš, ali kaj govoriš v spanji, o čem, o kom, ali kaj tvoje dete. Nikoli ni mogel nehati, jaz pa sama nisem vedela velikrat, kaj in kako bi mu odgovarjala. Ko je odšel, tisti dan je vès neumen hodil okoli, planil je v vajino sobo, ko vaju ni bilo notri — Kirdžalija in tebe z otrokom, jokal je, vil roke, poljubljal tvojo obleko, vzel Kirdžalijevo orožje in jezen ga je vergel na stran; in ko sem jaz stopila v sobo, prosil me je na kolenih, da bi živej duši nič ne razodela tega, kar sem videla in slišala. Na senco tvoje matere, na Boga ti prisegam, ko ne bi poznala čiste Tudorjeve duše, njegove nedolžne vesti, menila bi, da te ne ljubi tako, kakor ljubi brat svojo sestro, ampak kakor ljubimko.“

Sara Mihaela je vès čas solzna in bridkoserčna poslušala Zulmo, ali ko je zadnje besede izgovorila pestina, vstane s svojega mesta: „Nehaj, Zulma!“ in stopi k oknu, odpre ga in nasloní se na spodnjo mrežo, da bi s čistim zrakom razvedrila si nepokojno dušo. Sladko jej pomladanjski vetrič diše v obličje in na drobne kapljice razpihuje solze, ki se jej leskečejo

na trepavnicah. Nekoliko se je olajšalo jej serce: z nekim tajnim čaročutjem je navdihnila jej dušo cvetna vonjava, hladna rosa; terpka bolest njene duše se ne protivi temu čaru, še veselí se ga, kajti vse v natori je soglasno ž njeno žalostjo. Mesec se je skril za oblake, zvezda le tam pa tam sveti ktera, oblaci neprijazno šumé in nekam bežé po nebu, z bližnjih gor in iz lesov pa gluh, neprenehljiv šumot šušljá na uho. Ali se to zračni duhovi posvetujejo in hrumé? ali se drob stresa zemlji, ali kaj? Po notrinah starega gradú, njegovega zidovja se različno razlegajo enakométni stražnji koraci in brenket bojnega orožja. Po gostih germičih čistoglasno pojó slavci; pojó in topé se od čiste ljubezni do ljubice rože, in iz bolesti, ker ima njih ljubimka le krasnobožno cvetje, ker nima drugečega življenja. V travi murni čerčé, kakor bi se posmehovali božjim pevcem slavcem. — Sara Mihaela vse to sliši, vse to vidi, miluje Tudorjevo osodo, žaluje, ker se je slutnja zménila jej v resnico. Ta žalost se pa sestri s skerbjó, kaj Kirdžali; čeravno je odšel le za nekoliko dní, po borišču vendar sičejo kroglje, goré meči: ni treba daljšega časa, življenje kmalo ugasne človeku; in tam, kamor sta šla z Milošem, ondi se utegne vneti še vojska. — Ura zgine za uro, ali Sara Mihaela, kakor je stala pri oknu, tako stojí še zmerom; kakor je premišljala, tako premišlja. V tem zasliši nekak zvuk, nastavi uho, posluša, — to strune pojó na šezdari. Strune utihnejo, in kerhko zakrili nekak spev — bojna bol-

garska pesem, taka, kakoršno so nekdam konjiki Albanje peli njenemu očetu, kakoršno je Kirdžali pel njen rojstni dan, ko je prvič videla ga. Prikaže se jej oča: postaral se je, čelo ima nagubančeno, lase in brado srebrobelo, oko mrtvo od same žalosti, v obleci je v tistej, v kterej je bil njen rojstni dan; zdí se jej, da se smehlja. Ali naglo je na stran obrnil obraz, izderl tisti meč, s katerim je tisti dan ukrotil vporne Albane, in zavihtil ga je preteče. Komu grozi? Mlademu načelniku albanske straže, Kirdžaliju, takemu, kakoršen je bil takrat. Paša kolne, kakor bi germelo. Koga? Saro Mihaelo, svojo nezvesto, neposlušno hčer. Vmes pa doní bolgarska pesem, krilijo strune na šezdari. — Sara Mihaela se stresne, stemni se jej pred očmi, vertí v glavi, oslabí — vsklikne: „Zulma!“ — in zgrudi se na tla. Zulma se zdramí, vstane, dvigne Saro Mihaelo; Sara spregleda, sklene roke: „Oče, odpústi!“ — potem se stresne: „Kirdžali, reši me!“

Zulma jo položi na posteljo: „Kaj ti je, draga moja?“ — Sara Mihaela jej ne odgovorí, žarko začne jokati. Zulma stopi k oknu, pogleda skoz-enj, — gleda, ali nič ne vidi, — vleče na uho, le slavčki pojó, poje šezdara in razlega se bolgarska pesem, drugega ne sliši nič. Pogleda na bastijo v kotu pri gradu: pod streho berlí luč, in od tam doní šezdara in krili pesem. Zapre okno, ali ne čudi se, ker vé, kdo je v bastiji. Stopi k postelji k Sari Mihaeli, bridkostnica joče in molí tešilnim Zulminim besedam.

V tem zakričí dete v zibelki, in mati neha plakati, vstane, skloni se nad zibel in začne s poljubei povspavati sinka, ker materino serce je zmerom odperto otrokovemu glasu. Otrok se pomiri zopet in zaspi, Sara Mihaela se malo poteši. Zulma sede k njej: „Zvezda nebeške krasote, zaklad večne dobrote, povej; kaj ti je bilo?“

Sara Mihaela žalostno pobesi glavo: „Videla sem očeta jeznega, klel me je, grozil se Kirdžaliju.“

To se ti je le senjalo, huriska moja; Mehemed je daleč od tû, nikogar ni bilo na vertu.“

„Saj nisem spala; dobro sem slišala šezdaro in bolgarsko pesem, tisto, ki so jo peli Albanje, konjiki mojega očeta, ki —“ zajeceljá, in ni izgovorila.

Zulma se posmeje: „Slišala si, rajski biser, čula šezdaro in bolgarsko pesem! Idi, ne mara ji bodeš še,“ — in obé stopite k oknu. Zulma odpre okno — nič ne slišite; ogenj je ugasnil v bastiji. Zulma pokaže na bastijo s perstom: „Tam v ječi sedí Ahmet, vidinski paša — in njegov sin Abdala poje in igra na šezdaro, da si krajša neskončno dolge ure v zapertiji.“

Sara Mihaela vsklikne: „V preobilej sreči sem pozabila ná-nji. Ahmet je največi prijatelj mojega očeta, Abdala je njegov namestnik, in jaz, Mehemedova hči, lahko bi jima bila olajšala osodo, pa je nisem. Bridko mi je očital to oča. Zulma, s svojo jezo mi je oča pokazal svojo voljo!“ — Pogleda na bastijo, pa nič ne vidi. Na nebu se je začelo ravno svetliti, slavčki na vse gerlo pojó noči poslednje slovo.

Sreberna rosa napaja zelenje, ali ne blišči se, in blede rudé slavcem cvetice, hvaležne svojim ljubimcem za ponočne pesmi. Kmalo umolkne vse, in mertvaška tihota kraljuje povsod okoli. Zdí se, da mrtva — da živa natora s slovesnim molčanjem častí trenotek, ko zemlja slači nočno oblačilo in oblači se za dan. Sara Mihaela zaprè okno, poklekne pred zibelko k svojemu sinu in začne moliti jutranjo molitev; tudi Zulma moli na kolenih: obe djanski in besedno častite Boga, stvarnika nebes in zemlje.

Vstalo je zláto, krasno solnce; po vsem obzoru segajo žarki njegovega veselega obličja. Gotovo se je razkošno kratkočasiló in veselilo vso noč. Najmanjši oblaček ne kalí njegovega obličja; tako čisto je nebo, da je čarokrasen pogled na-nj, da se zdí človeku, da krilate angeljčke vidi na njem. — Sara Mihaela je blede in zamišljena, bolestno ima obličje, dušo žalostno. Na blazini sedí in pogleda kmalo na sina, kmalo skozi okno na bastijo, in rada ali nerada — zmerom misli na nesrečno Tudorjevo osodo. Bojarka stopi v sobo in hoče z nasmehom zatajiti bolest svoje duše; obé terpite, in obé bi se radi tešili. Sari Mihaeli je bilo že na jeziku: „Mati, ne žaluj, Tudorju se ne pripetí nič hudega;“ — ali bojarka je poprej spregovorila: „Draga moja, Kirdžali bode zdaj zdaj tù, ti si pa tako žalostna, kakor bi bil na veke odjezdil.“

„O ne, mati, vém, da pride nazaj — usmiljeni Bog me ne oudoví drugoč, ne osiroti mojega sina

več, — ali prijatelj mojega očeta in njegov sin žalostne dni uživata tukaj v zaporu, mene pa ni bilo skerb njima za olajšek“ — in teši se natihoma, da more pozabi na dolžnost Mehemedove hčere očitati vso svojo boleost. Da-si ljubi Tudorja kakor brata, vendar jo rudi njegova nadbratovska ljubezen; njej še na misel ni prišlo nikoli, da bi jo kdo drug nego Kirdžali mogel ljubiti tako, kakor ljubimec ljubi ljubimko. Tujo grešno ljubezen ima za svoj greh in celó misliti je sram je na to.

Bojarka odmaje z glavo: „Nič hudega se ne godí tema Muzulmanoma v ječi kristijanskega Miloša, ko bi le najinim sovercem v muzulmanskih ječah bilo tako.“

V tem na nasipih pred vrati trikrat zadoné janičarski rogovi in odmev se mnogotero razlega po starem gradu. To je znamenje, da je prišel gospodar, vladar grádu in deželi. Sara Mihaela popade sina v naročje: „Naši so prišli!“ — in zgine iz sobe. Bojarka vzdihne: „Kdaj bode tisti čas, da Tudor tako pride v hospodarski grad pokojnih Brankovanov?“ — zamisli se in oko se jej razvedrí: „Tudi to pride še na versto! poljska kri je z nami; Ivonijevo proroštvo je sveto“ — in resno odide za Saro Mihaelo.

Pred vrati se zbira straža, in sel, ki je pridirjal in oznanil Milošev prihod, pelje spehanega konja na dvor. Jezdec gré poleg konja in tako terdo stopa, kakor bi imel svinčene noge; tudi konj se vleče kakor megla in bersa s kopiti. Ko Sara Mihaela zagleda

jezdca, vsklikne: „Ali gré tudi Kirdžali?“ Sel jo pogleda v oči, odmaje z glavo in nič ne odgovori. Sara Mihaela ga pogleda in obledí. V tem pride stražnji kapitan: „To je črni romar, ali ne véš?“ — Gorjanec se nasmeje: „Črni romar gré z Milošem. Kako bi se njemu zgodilo kaj! Njega se ne prime ne krogla, ne železo, ta človek nima človeških kostí niti človeškega telesa“ — in pozabivši, da mu je počitka treba, začne pripovedati, kako so novo turško vojsko razkropili pri Sarajevu, kako je tam črni romar po svojej navadi natolkel Muzulmane in ostanke njih vojske gnal in razpodil v lesove in na gore. Sara Mihaela na vse uho posluša sela, deček se pa smeje, kakor bi umel, da o očetu pripoveda posel. Bojarka se teši: „On osvobodi daško zemljo“ — in poslov konj zmerom pobeša glavo in cenkljá z uzdo, kakor bi poterjeval besede svojega gospoda, svojega bojnega tovarša.

Obe ženski odidete na nasipe pred vrati in gledate v daljavo: po cesti od Sarajeva se giblje pehota, jezdijo konjiki. Temna in dolga je versta te vojske; kakor kak oblak pri tléh, tako plava prah na široko po obéh stranéh ob cesti; čudno se bliska orožje, kakor bi same strele švigale iz ljute zemlje; konji topčejo, vozovi derdrajo, da se sliši kakor hrum točonosnih oblakov, in bojno petje se razlega kakor grom iz daleč. Bolj in bolj se bliža vojska. Nek jezddec zdírja naprej in v skok jezdi proti gradu; burka mu je splavala kvišku in vihrá v zraku, kakor bi mu

hotéla s pleč splavati, ali kakor na ladiji prapor plapolá v burji; vse štiri podkve iskrega konja kmalo bijó ob terdo cesto in krešejo iskre iz tal. Konj je čern kakor krokar, nima je lise na sebi, in jezdec je černo oblečen, to je Kirdžali! Gotovo je zagledal svojega angelja, zató je obernil obraz na-nj. O kako krasen je na tem konju! To ni Kirdžali, aga albanske straže, ki je po silistrijskej bitvi na poti nazaj v Izmajlov podil konja, da bi bil omotil očitajočo vest, da bi bil iz same sramote kar najberže moč v zidovji muzulmanske sužnjosti skril obraz grešnega kristijana, sinú — nezvestega svobodi. — To ni Kirdžali, ban razbojnikom — na poti iz hrazgraške moritve, to ni harambaša bolestne duše, obupljivega obraza: takrat bi bil rad, da bi ga nihče ne bil videl, celó nemih hrastov v lesu in mertvih skal ga je bilo strah; ali to je Kirdžali, zavetnik svobodi, brambovec svete vére, ponosne duše, ponosnega, jasnega obličja. Vsem bi smélo in prijazno gledal v oči, in rad bi, da bi vsi gledali na-nj, kajti izveršil je svojo dolžnost, in ta pot ima vest tako čisto, tako jasno, kakor solnee obličje. — Sara Mihaela steče z nasipa, spoznala je moža, svojega ljubčka. Komaj je razjahal konja, že sta mu žena in sin v naročji. Ta pot ga sinek z obema rokama objemlje okoli vrata, ne bojí se njegovih berk, dotiče se jih s svojimi majhnimi ustnami in spenja se h konju. Žena ga vprašuje: ali je zdrav, ali je bil srečen v boju, in s sto in sto drugimi vprašanji ga zasiplje, on pa jej odgovarja s poljubci in solzami

goreče radosti v očéh. Zdaj je srečen, da ni bil še nikoli tako, ker mu nič ne kalí, nič ne oblačí sreče, ki jo uživa: to je sreča prerojenega človeka, ki se je izvil zločinstvu iz sužnjosti in vernil poštenosti pod krilo; človeka, ki je odstavil od ust čašo z nečistim pilom životne strasti in začenja srebatí pijačo iz čistega vira blagega pokoja.

Slovanski Miloš se bliža gradu, in Serbje z germečimi klici pozdravljajo svojega dragega gospodarja. Ali kdo je ta jezdec na belem konju na Miloševej strani? Pogled njegovih očí je neprijazen kakor čukov, kedar priletí kam pod streho, smert oznanit komu v hiši. Sara Mihaela ga spozna in stresne se. Sama ne vé, ali je njen prijatelj ali sovražnik, toda nek tajni glas jej šepeče na uho: to je zli duh tvojega moža. Žalostna slutnja jej stisne serce in bridko pogleda Kirdžalija, kakor bi mu hotéla na obrazu brati besede: tvoja slutnja je prazna. — Tudi bojarka je spoznala jezdeca — to je bojni sin, to je Mihajlaki. Arnavt sname čapko, nizko se prikloni bojarki, prikloni Sari Mihaeli, in zlosten polusmeh mu skrivi rujava usta, ali Sari Mihaeli na grožnjo: ne bodeš se ga veselila dolgo časa, ali pa Kirdžalija miluje: zopet si se vklonil moči svoje žene. — Za tem so šli v grad, vojska je priherméla pa v Rudnik. Serbje so radostni kakor tiči pomladi; razhajajo se po mestu; s poljubci in objemki pozdravljajo svoje družine in živo dopovedujejo vojsko. Zvezna Mihajlakijeva truma stoji na strani, vsa skup, stoji kakor les samih smerek.

Kirdžali je sam pri Sari Mihaeli; zapazil je, da ima ljubka blede obličje in oči zajokane. Poljublja jo, objema in vprašuje, zakaj je objokana; Sara Mihaela mu pripovéda o Ahmetu, o Abdali, o svojej ponočnej prikazni, ali o Tudorju ne čerhne nobene besede. Kirdžali objame ženo: „Kar le želiš, vse naj se ti zgodi,“ in odide nekaj pomenit se z Milošem.

Miloš gostí: v gradu in na grajskem dvoru se mize kar šibé pod obilim jelom in pilom; gostje se veselo razgovarjajo, in jedó in pijó; serbski vodniki in vojščaki deržé kupice v rokah in kričé: „Naj živí slovanski Miloš! Naj caruje njegov rod na vekov veke našej zemlji! Naj živí černi romar! Naj za zmerom ostane pri nas!“ — Miloš stopi na pomole s čašo v roci in s krepkim glasom odzdravi: „Naj živí svoboda in braterstvo serbskega ljudstva! jaz nisem vaš car, jaz sem vaš brat; Bog daj, da bi po vseh slovanskih krajinah skor razcevela taka svoboda, tako braterstvo“ — in na dušek izprazni čašo. Ljudstvo dvigne Miloša kviško na rokah in kričí: „Naj živí naš Miloš! Naj živí naš Miloš!“ — Za tem stopi Kirdžali naspred, in tudi njega dvignejo na rokah: „Slava ti, černi romar!“ — Zrak hučí od radostnega krika, zemlja doní od radostnega topota, in ljudjé dušo in telo pojé s pijačo dobrodejne sreče.

Po gostiji začnó serbski bojanje*) peti serbsko

*) Bojanje, to so pesniki, pevci, ki so na vsakej serbske, bolgarske, črnogorske, celó na bosniške

pesem; pojó na čast, na slavo svojim pradedom, na čast in slavo živemu rodu, na čast, na slavo slovanskej bodočnosti; in na počinek njih persim doní godba vmes, na nasipih zažigajo pa možnarje. — V kneževej čumnati na vajšnicah sedé Serbke bogato oblečene; med njimi sedí bojarka, kraljica častitljive starosti in skušenosti, sedí Sara Mihaela, kraljica krasote in veličasti. Čisto kakor ogenj po sobi žaré biserji na njenej obleki, ali stokrat živejše se bliščí ogenj njenih černih očí. Bogata je njena obleka z orientalsko krasoto, ali stokrat bogatejša je njena postava z vzvišenostjo. Pri njej sedí Zulma z otrokom na rokah, Kirdžali stojí pa pred njo, bolgarski oblečen. Na obličji, v postavi Sare Mihaele se odlikuje ponos svetne kraljice, dedšina Mehemedove kerví, materinska častiljivost — glas kerví, zaklad néžne duše, ponos srečne ljubke — sad ljubezni, razkošje kipečega serca.

Miloš stopi noter: „Kirdžali! vidinskega pašo in njegovega sina prepuščam tebi, stóri ž njima, kar hočeš.“ — Ni še izgovoril teh besed, pripeljejo oba zalotenca. Stari Ahmet pogleda po pričujočih z očesom mertve hladnosti in gladi svojo kakor mleko bélo brado z roko, od starosti nabrano in terdo. Zdí se, da ga vsak las, ki ga pogladi v pričo ljudi, spomni

gostiji. Bojanje v verzih deklamujejo davne dogodke, bitve, domovinsko srečo in nesrečo. Njih deklamacije so precěj dolge, polne živih obrazov in dramatičnih resnic. Bojane časté mogočniki in ljudstvo.

na kak čin svojega življenja, in da s tem spominom hoče zatreti terpke čute svojega zajetja. Mladi Abdala, berhek in lep, kakor ceder na Libanu, mogočnega in ob enem groznega pogleda, kakor lev na afrikanskej pustini, gleda okoli po sobi, in Sari Mihaeli na obličji se mu vstavi oko. Debelo pogleda, na pol odprè usta in na čelu se mu napnó žile; to so orientalcem znamenja posebnega zavzetja in nadnavadne zamak-njenosti.

Kirdžali stopi naprej: „Paša vidinski in ti aga albanski, svobodna sta! Za svojo svobodo bodita hvalježna Mehemedovej hčeri“ — in pokaže z roko na Saro Mihaelo, ali na očéh se mu vidi, da ne gleda kaj rad starega Ahmeta; toliko sinov mu je ubil v boju.

Stari Ahmet si zakrije obraz s sterhlo roko: „Mehemedovej hčeri, tej, ki je zapustila očetov dom, ki se je izneverila svetej prerokovej veri? Tebi, nezvesti Muzulman? — Naj le odpeljejo naji oba zopet v ječo, jaz nečem od vaju svobode.“

Kirdžali spustí obervi na iskre očí, in roka se mu stresne: „Ahmet, ne jaz ne Sara Mihaela nisva nikoli častila tvojega preroka, midva sva zmerom bila kristijana,“ — stisne v roci jatagan in stopi še en korak naprej. Sara Mihaela ga prime za roko: „Kirdžali, to je prijatelj mojega očeta; króti svojo jezo, prosim te!“ in nekaj tako milega veje v njenem glasu, da je Kirdžalija sram svoje prenagle jeze; stari Ahmet se kesa svojih besed, ker je serce ranil jej ž njimi. Abdala bi precej na obraz padel pred-njo; Miloš in

pričujoči je gledajo z rosnimi očmi; Mihajlaki preži iz sosednje sobe, smeje se in misli: „Kirdžali ni še obabel, še precěj svoje stare vrelosti ima v sebi.“ — Kirdžali prime ženo za roko: „Ljuba moja, nič žalega mu ne storim. Obljubil sem ti, Ahmet, čuvati življenje Abdali, vprašaj ga, ali sem bil mož-beseda ali ne. V boju s tvojimi sinovi sem nastavljal življenje življenju. Meni se je smehljala sreča, jaz nisem mogel za to. Svojej veri se nisem še nikoli izneveril. Podaril sem vama svobodo, ali če je nečes od mene, od Mehemedove hčere, sprejmi jo od Miloš-Obrenovića.“

Ahmet nič ne pokaže, da bi mu bilo le količkaj ganilo dušo: „Kirdžali! ljudje te bodo sodili in Bog, jaz ne. Izpolnil si svojo obljubo, hvalo ti za to; zaradi mrtvih sinov nisem hud ná-te, to jim je bilo odsojeno; sprejemljem svobodo, božje povračilo vam za-njo,“ — in natihoma je pristavil: „Mohamed poteši Mehemeda“ — in hotel je oditi. Miloš ga zaderži in povabi k večerji. Stari paša odmaje z glavo: „Veselite se, dokler imate čas, naji pa pustite, naj žalujeva, ker ne vémo, kako dolgo je do vaše žalosti in do najine radosti.“

Abdala vës ta čas ni obernil svojega očesa s Sare Mihaele; predno je odšel, pogledal je ná-njo tako, kakor bi bila hotéla vës njen obraz zapomniti njegova duša. Rekel je Kirdžaliju: „Midva se snideva na bojišču; obljuba mojemu očetu se je iztekla, takrat se poskuša zarés.“

Kirdžali pogleda na-nj. „Dobro!“ — in Muzulmana odideta.

Mihajlaki stopi h Kirdžaliju in šepne mu na uho: „To je oča Hussejnov, Seliminega zasnubljenca.“ Kirdžali se oberne in nič ne odgovori, ali čelo se mu je pomračilo, in zaškriplje z zobmi. Sara Mihaela je zmerom žalostna, komaj zaderžuje solze, ki jej silijo v oči. Muzulmana jezdita k bolgarskeji meji, spremlja ju množna serbska straža. Stari Ahmet premišlja: „Ubogi Mehemed! ne dobó svoje hčere nazaj. Abdali neprenehoma blodi po glavi: Krasna je Mehemedova hči, o kako srečen je ta nevéni pes, ker je dobil njeno roko, dobil njeno serce. — V Rudniku je do vélikega dne trajala gostija.

Po gostiji se je Mihajlaki hotel nekaj pogovoriti s Kirdžalijem na strani; šla sta torej v posebno sobo. Sara Mihaela vidi to, ali ne upa se premotiti moževe volje; le moli, prosi Boga, da bi oglušil njegovo uho zlonosnemu nasvetu.

Kirdžali pripre duri: „Kaj hočeš, Mihajlaki?“

Arnavt zabliška z očmi, zaviše berke: „Kaj hočem? da bi bil ti ban, car, a ne Milošev sluga.“

„Jaz nisem njegov sluga, jaz sem njegov prijatelj.“

„Ha, če je to tako, idi in pomози Tudorju za gospodarja; potlej bodeš tudi njegov prijatelj, kakor sam méniš, kakor ljudjé menijo, pa njegov sluga. Kirdžali, idi z nami, imamo ljudi in dobomo še drugih, saj so še slovanske krajine, da čakajo svojega Miloša.“

— Kirdžali je mirno poslušal te besede, ali Mihajlaki

pristavi: „Zapústi ženo, saj te ne ljubi tako gorko.“ — Kirdžali mu ni pustil dogovoriti: „Kaj se upaš govoriti o mojej ženi, pès prokleti!“ — Kri mu zalije obličje in oči začnó iskriti se.

Arnavt se ne bojí: „Vprašaj svoje žene, njenega serca zastran bojarja, ono ti pové.“ — Kirdžali je že izderl jatagan: „Pès prokleti, duša izdajna!“ — in skoči k njemu. Prederl bi mu bil persi, ali Mihajlaki zbeží skozi duri in zapre je za seboj; ostri jatagan se zapikne v duri. Kirdžaliju se stemní pred očmi: „Opravljivec! da bi me ona izdala! to ni mogoče!“ — Izdere železo, gré gori in doli po sobi, obstojí, zavihtí z roko: „Kdo zná, tudi ona je ženska“ — in stopi k durim, hotel je za Mihajlakijem. Ali duri se odpró in noter stopi — kdo? Sara Mihaela s sinom v naročji. Videla je Arnavta, da je na vso sapo bežal, zato se je vznemirila: ne mara se je kaj zgodilo možu; torej se je derznila ter stopila v sobo. Kirdžali pogleda v angeljsko obličje svoje ženi, v nedolžni obrazek sinu, in jeza, sumljivost, vse hude misli mu izginejo iz razburjene duše; verže železo stran in prime ženo za roko: „Ali me ljubiš?“

Sara Mihaela se mu spustí v naročje: „Ako te ljubim, Kirdžali? O, ljubim te nad-sé, nad vse na svetu!“

Kirdžali jo poljubi in povzame dvakrat: „Ljubi me! ljubi me!“ — in ko zagleda Mihajlakija, da iz gradú jezdi s svojo trumo, prekriža se in radostno vsklikne: „Hvala ti Bog!“ — kakor človek, kateri je satana odgnal od sebe.

XVI.

Srečno tekó ure bivavcem rudniškega gradú. Miloš je pregnal Muzulmane, iztrebil serbsko domovino, in raduje se mlade svobode slovanskega národa, raduje svojega sadú. Bisurmanski padišah se je uklonil Slovanu, poprosil ga mirú, a Miloš se je pomiril ž njim, ker vsak umen vladar hoče pokoj po vojni, zató da red ustanoví domá ter strah zadá sosedom. Bojarka zmerom dobiva sporočila o Tudorju, zdaj je na Multanskej, med multanskimi brati; tam se snujejo važne reči. Slovanski Miloš vé to, in bojarka se nadja, da oroží Kirdžalija, plod poljske kerví, da obudí daško svobodo iz ledovitega groba. Hladí si dušo z mislijo, da kmalo vstane vlada pokojnih Brankovanov. Kirdžali se zamakne časi v slavo, v mogočnost, in da-si mu se zdaj pa zdaj posilijo na misel Mihajlakijeve besede, piknejo serce s želom strupovite sumljivosti, vendar — vse to ga mine precej, da ga le pogleda Sara Mihaela, zdajci zgine vse, kakor rahla jutranja megla pomladi, če solnce jasno posije. Mož divje duše, pa je pozabil svojih sanjarij, nekdanjih ljubimek svojih ponosnih misli, iznebil se merkle obupljivosti — nadležne prijateljice strastnega ponosa; brani se celó vesti; ne posluša njenega očitanja, neogibljivega nastopka po grehu. Sleherni dan moli in hvali Boga, vsako uro vidi Saro Mihaelo, svojega rešnjega angelja; ali to ni zadosti, da mu Bog vse odpusti, da vse pozabi? V Kirdžaliju ni še ponehal životni ogenj, ni še

ohladila se kri v njem; ta ogenj ga žgé kakor živo oglje, kri mu vre po žilah kakor krop; pa je že toliko prebil na svetu, da mu strah prešine ude, če samo pomisli na to, če preleti na širno polje doživela terpkosti; da ga groza spreleti, če mu pride na misel, Bog vé, kaj bi se mu pripetilo še, ko bi se vnovič upal v životni tomun, v nevarne kernice. Rad bi se posvetil le ženi, le sinu; zdí se mu, da vidi vsak dan, vsako uro, kako ognjena ljubezen bolj in bolj vzvišuje lesk čarne krasote Sari Mihaeli; zdi se mu, da vidi, kako raste sin pod očetovskim krilom. Sara Mihaela je srečna, ker mož uživa blagost, in srečna zida sinu zlate gradove v oblake; če se zamisli časi, če je žalostna, nihče nič ne vé za to, nihče ne vidi nič.

Tako je bilo v rudniškem gradu; ali, Bog s srečo in pokojem nadarja človeštvo, svoje otroke, s kervjó svojega edinega sina otete iz peklenske sužnjosti; satan, v božjej jezi vtopljen, sovražnik človeku, božjemu obrazu, ta mu pa kalí srečo in mir, kakor nalašč, božjej volji na kljub.

Lep dan je, poleti. Poldansko solnce peče in žge kakor ogenj. Miloš in njegovi gostje so v bukovji, v gaju precej pri gradu. Bojarka se meni z Milošem, Kirdžali se po travi valja s sinkom, in da bi kratkočasil svoje dete, igra ž njim kakor otrok. Sari Mihaeli sladkost, blagost obhaja dušo; stokrat rajša vidi moža, da iz same očetovske ljubezni igra kakor otrok, nego je nekdaj videla ga na konju, ko je bil pretečega obraza, ko mu je ponos bliskal iz očí, ker to

hladí le samoljubost slavohlepne žene, da ima viteza ljubimca; taka ljubezen pak, kakoršna je Kirdžalijeva zdaj, z razkošjem napaja dušo rahločutnej materi, da ima za moža človeka néžnega serca. „Kako me ljubi, vse to dela le meni na ljubo,“ misli si in s to mislijo pojí svoje čute. V tem pride nek serbski sel in podá Milošu in bojarki nekako pisanje. Miloš bere in stresa z glavo, bojarko spreletí kmalo strah, kmalo se jej pomračí čelo: „Sara Mihaela, draga moja hči, pogledi, kako Tudor misli na nas, kako se mu toži po nas.“ — Sara Mihaela stopi k njej, bojarka jej dá pismo in pokaže, kaj naj bere. Ko Kirdžali zasliši ime Tudor, neha igrati s sinkom, brani z roko otroku, da ne igra dalje, in tako zamaknjeno in izvedavo gleda ženo, kakor bi se bal, da mu ne bi ušla ne najmanjša zmena njenega obličja, ne najmanjši gibljej njene postave. Čuden človek! Časi je srečen, pokojen, vidi se, da mu ne manjka ničesar, ali v tem nenadno vjame kako besedo, ki ni nič, in ob tla je precej vsa sreča, vès njegov pokoj. Sara Mihaela bere, zarudí, obledí, zopet zarudí in nekoliko solz jej kane na popir. Kirdžali plane po koncu; tako se stresne, kakor bi bil merzličen, kakor bi mu ognjene iskre letele iz očí. Pervi trenotek je hotel iz rok iztergati ženi list, in Bog večni védi, kaj bi jej bil storil; ali kakor bi bil napel vse žile, da se je zderžal, nanagloma se oberne in odide po gaju. Otrok začne jokati, in kakor bi mu sape zmanjkovalo, kliče: „Atej! atej!“ — Sara Mihaela se ozré. Sinka vidi na tleh, in ko pogleda za

Kirdžalijem med drevjem, zakliče: „Kirdžali!“ — ali Kirdžali se ne zmeni, ne ozrè; Sara Mihaela méni: „Ne sliši me, gotovo gré po kako igračo otroku. Oberne se k bojarki: „Dobri Tudor, zmerom misli na nas. Hvalo Bogu, nadja se, da pojde vse po njegovej želji; srečen bode še na svetu.“ — Vzame sinka na roke in začne mu nekaj pripovedati o Tudorju, ali otrok mermra, kakor bi se posmehoval materi, stegne rokico in kaže na tisto stran, na katero je odšel Kirdžali. Sara Mihaela odide po bukovji, kamor je dete kazalo in kliče moža po gaju. Miloš je prebral pismo in začel pripovedati bojarki. „Tudor mi oznanja, da v kratkem okliče multansko svobodo; rad bi, naj mu pomorem, ali rotí me, da mu ne pošljem Kirdžalija s pomožno vojsko. Pravi, da mu je hrazgraška morija na veke zaperla pot v multansko deželo, ko bi se on prikazal v Tudorjev tabor, da bi ljudstvo vstalo zoper Kirdžalija, ali bi se pa celó skujalo in razderlo osnutke na svobodo.“

Bojarka žalostno vzdihne: „To se le senjá njemu, tega pa ne vé, da le Kirdžali more v življenje obuditi daško svobodo. Miloš Obrenović, povej, ti véš, ali ni Kirdžali djanski zadostil za svojo pregreho, ki morebiti ni tolika, kolikoršna menijo ljudjé, da je?“

Miloš zaviše berke: „Serbje in jaz smo na veke hvalo dolžni Kirdžaliju. Miloš Obrenović nikoli ne pozabi tega, in vsak trenotek se mu rad zahvali za to, ko hitro bi mu bilo česa treba. Tudi Tudorju bi jako rad pomogel, ali pogodil sem se s Sultanom, in kar

sva sklenila, to mora biti sveto. Očito ne morem začeti vojske, ampak novcev mu lahko dam, orožim Klefte, na čelo jim postavim pa Kirdžalija, le sprijaznita naj se; verjemi bojarka, resničen je naš slovanski pregovor: boljše je sto prijateljev nego samo en sovražnik.“

„Ko hitro se začne boj v Multaniji, precej pojdem v tabor k sinu in pogasim njuno sovraštvo; Kirdžali in Tudor bosta bojevala oba iz tistega namena, oba za multansko svobodo; ali tí, Miloš, ne zapusti svojih prijateljev, pomagaj jima z nasveti in djansko.“

„Dobil sem sporočilo, da Juri Kantakuzen pride le-sèm s petrograjskega dvora, prosit za Greke in Ipsylanty-ja, v vašej domovini hoté iskati gerške svobode. Miloš bode gluh belemu carju; ali svojih prijateljev ne zapusti nikoli.“

Zdaj pride Sara Mikaela nazaj, nepokojna: „Ali ni bilo Kirdžalija tù?“

„Menda je v gradu,“ odgovori Miloš, „idimo še mi domú,“ in odidejo. Deček neprenehoma kliče: „Atej! atej!“ in Sara Mihaela je žalostna in razmišljena, serce jej sluti nekaj hudega, ali sama ne vé, kaj.

Kirdžali beží iz gaja kakor vstekel, zmerom naprej hití, ne po poti, temuč kmalo stopa v brezno, kmalo sope v hrib, kakor bi bil slep. Neusmiljeno žge solnce, ali Kirdžali nič ne čuti, njega v notrini pali nek drug, še hujši ogenj — žarljivost in sumnost. V goščavi sičejo kače, po dolinah šumljajo množni potoci, in Kirdžaliju se zdí, da sliši: „Tudor! Tudor!“ Tako se mu vertí v glavi, kakor pijanemu člo-

veku. Obstojí, podpre se pod pazduho z obema rokama in tako stisne, kakor bi si hotel rebra na rebra pritisniti. „Zarudela je, obledela, jokala, ko je brala Tudorjevo pismo, videl sem jej rudečico na obličji, videl bledost, solze. O jaz nesrečnež!“ — Pobesi oči in zamišljen stojí; otare si čelo z dlanjo, kakor bi hotel oživiti kak star spomin. „Ha, Mihajlaki je resnico govoril; jaz sem bil slep, jaz sem bil gluha. Ali nisem videl, kako sta se poslavljal, predno je odšel?“ imena pa ni izgovoril bojarjevega. „Ali nisem videl, da je moj sin, moj otrok, poznal bolj njega, nego mene? O, Sara Mihaela! jaz te tako ljubim!“ Stegne roko nad glavo in na glas vsklikne: „Ali ni na tem svetu ni kreposti ni sreče več?“ in gluha odmev se je oglasil med skalami: „Ni!“ — Kirdžali, kakor bi se mu bil strah vkradel v dušo, pobegne na drugo stran, ali sam ne vé, kam hití. Prikrili mu nek glas na uho — to zvonovi pojó. Vstavi se, posluša božje zvonjenje, in napósled skloni glavo k tlom: „Ne mara jo pa imam po nedolžnem na sumu.... Saj ima angeljsko dušo. O ne! ona bi me ne mogla izdati. Jaz sem grešnik, brez rodú, brez imena!“ — Pade na kolena, terka se na persi, moli Boga, prosi odpuščenja, in to trenutje se ga je zarés usmilil Bog, ker vès čas v tem njegovem serčnem in dušnem boju se ni ne enkrat zbudil v njem grešni ponos, ni prisegel ne natihoma, ne z jezikom hudodejne osvete.

Sara Mihaela odide gledat za možem; verne se nemirna; skerbí je, kaj se mu je pripetilo; ali ne

pride jej na misel to, kar se godí z njegovimi čuti. — Na večer se verne Kirdžali, bled, utrujen, ne od kakega dela, ampak od dušnega terpljenja. Žena ga povpraša: „Kje si bil, kaj ti je, ljubi moj?“ — Hotel je povedati jej vse, kajti tega ni, da bi bil kdaj z besedami tajil svoje serčne čute, da bi bil drugače govoril, drugače mislil, na smeh imel obraz, ko mu je jok silil serce, da bi bil objemal ljudi, priklanjal se jim, takim, katerim bi bil raji ostri meč zavertal v život, tega ni znal, pa se tudi učiti ni hotel; ali ko je pogledal Sari Mihaeli v obličje in solzo zagledal jej v očéh, potajil se je iz same bojezni, da bi jej utegnil skaliti pokoj, da bi morebiti skalil čisto svetišče njenega serca. „Nič mi ni, draga moja, to sem le tako tak.“ Tako se je zatajil prvič ta pot, ne hinavski, ampak zamolčal je le to, kar je hotel povedati. Žena si misli: „Menda je že o vojni izvedel kaj, pa so se ostanki nekdanje strasti izbudili v njem;“ „ali ker bi jih za nič na svetu ne bila hotéla raznetiti, ni vpraševala več dalje, začela sta govoriti nekaj drugega. Bojarka in Miloš jameta govoriti o multanskih vestih, o bodočej vojni. Bojarka podá Kirdžaliju Tudorjev list, a Kirdžali ga neče brati; bal se je morebiti, da bi z obličjem ali pa s životom, s kakim gibljejem izdal svoje dušne čute. Na uteho Sari Mihaeli, na žalost bojarki je tako hladno govoril o vojni, kakor človek, kateri se je čisto nič ne méní vdeležiti. Tako je minil ta dan, ki je razburil Kirdžalijevo dušo, ki se je bila za nekoliko časa zazibala v srečo; ta

dan, ki je razdražil strasti, ki so bile zaspale za majhno časa v blagostnem miru.

Polnoč je — ura dobrodejnega počitka in sladkega spanja srečnemu, ura tihega premišljevanja in mučnih sanj nesrečnemu. Kirdžali ne spi, uho mu šteje lahne dihljeje speče žene, dobro sliši, kako se sinek v spanji obrača v zibelki, in toliko da ne čuje svoje kerví, kako kipí po žilah. Sluh ima čujen, ali tudi misli mu čujejo, motajo se mu po glavi žalostne, bolestne misli. Rad bi zaspal, pa ne more; ne prime se mu spanec trepalnic, čeravno je zapira in zapira; po vsej sili žemí in nič ne vidi, ali vendar ne uživa ljube prijetnosti v spanji. Sara Mihaela je nekaj spregovorila v sanjah, zdí se mu, da je imenovala Tudorja; vleče na uho, razločno je izgovorila: „Tudor.“ — Skor bi mu bila kri ušla skozi kožo, skor poknile žile. Plane iz postelje, zgrabi za jatagan in stopi k ženi, kakor hudobec. Na glavi so mu vstali lasjé, iz očí se mu ogenj utrinja, serce hitro in besno tolče, misli se mu vse križem motajo, roka pa, kakor bi bila odrevenela, ni mogel izveršiti ž njo namenjenega zločina. Ali je hotel ženi končati življenje to trenutje, ali sebi, kdo vé? saj sam ni vedel. Sara Mihaela spi, in zopet se jej nekaj senja, spregovorila je z glasom šumljajočega potočka, z glasom, ki ga vetrič obuja na strunah, na lutnji: „Kirždali, ljubi moj, dragi moj!“ — Kirdžaliju pade jatagan iz roke in sam se zgrudi na tla v omedlévico, zmogle so ga strasti. Sara Mihaela se prebudí, in na pol izdram-

ljena je dokončala sanje, ki jih je imela v spanji: „Ljubim te nad svoje življenje, nad vse,“ in vnovič je zaspala kakor otrok. Tiho je Kirdžali vstal in tiho šel zopet v postelj. Toda ne spi, ali misli so se mu ohladile nekoliko; sreča — pokoj ga je pa vendar le zapustil, ne mara za zmerom. Kolne, preklinja svoje strasti, kolne sebe, in vse nekdanje pregrehe so se mu prikazale žive; plazijo se krog njega druga za drugo, in kakor bi vpile: Poglej na nas, bojuj s svojo vestjó, — in tako se je mučil do belega dne. Zjutraj ni razodel Sari Mihaeli svojega terpljenja, le poljubil jo je in objel sina; premišljal je nekaj in otožno smejal se.

Dan pobegne za dnevom, ali Kirdžalijeve sreče ni nazaj. Človeku razburjene duše, če se takemu kak terpek čut ukrade v serce in razdraži strasti, in če tem razserjenim strastim ne pusti iz svojega serca — to mu ga vjeda tako, kakor červ drevo, neumorno mu razjeda življenje in napósled ga položí v grob, predno je čas. Zastonj bi se trudila človeška moč, ne pritrudila bi pokoja takovemu razdraženemu sercu; če hočemo ozdraviti takega človeka, moramo poprej preskerbeti, da strasti izvró iz njega, ali je pa s kakim novim čutom treba zadušiti zaperti boj poprejšnjega čuta. Kaj pa Kirdžali, ta nepoboljšljivi grešnik nekdanj, ta neznanski ponosnež, ta grozni strastnik, ki ni drugega znal nego: jaz hočem to, in zgoditi se mora. — Pokorno moli, strašno terpljenje, to je živež njegovej duši, in da bi se ne izdal, da bi drugih ne

žalil, vedri si obraz s posiljenim pokojem. Da-si časi odžene od sebe sumljivost, vendar se kmalo zopet verne va-nj, kakor lastavica pod pristrešek, če je bila že gnjezditi začela. Ljudje poznajo, da mu vené in sahné moči. Tudi Sara Mihaela vidi to, in negledé ná-se, negledé na sina, pogosto ogovarja moža: „Ljubček moj, idi na vojsko, vojna te ozdravi, vojna razveseli,“ — in solza jej vselej prirosí v oko. Kirdžali jo za odgovor na čelo poljubi vsak pot in serce se mu nekako olajša vselej; ali uboga žena pristavi vsakrat: „Tamkaj bosta s Tudorjem skúp, saj naji ljubi kakor brata in sestro.“ — Potlej Kirdžali vstane precej in odide, Sara Mihaela pa žalostno gleda za njim, žalostno pomisli na Tudorja; bojarke pa zmerom skerbí, da bi se Kirdžali vnovič ne ogernil z romarskim plaščem, in Miloš se čudi, kako se je tako naglo in vediga zakaj serce bojnega moža ohladilo za vojsko.

K slovanskemu Milošu so prišli nekovi poslanci: to so Juri Kantakuzen, potomec vzhodnih carjev, načelniki heteriji *) in nekoliko gorskih kapitanov, rojenih vojščakov. Medi temi je tudi Arnavt Mihajlaki. Ali ni ga ostri jatagan prignal h Kirdžaliju, temuč neka čudna moč. Da-si lupež, vendar ima sercé, ki mora ljubiti nekoga, služiti komu. Ne za zlato, ne prisiljeno, ampak sam si je izvolil Kirdžalija za go-

*) Heterija, to je bilo tako društvo, ustanovljeno zato, da bi Gerško otelo iz turške sužnjosti.

spoda, in žertvoval bi mu bil celó svoje življenje. Nekteri ljudjé imajo že take čute, da jih ne umeje napihneni modrijan, katerih bi ne premotril, ko bi jih premišljajl noč in dan neprenehoma, ko bi preril tudi vse knjige človeške vednosti. Prišli so v imenu belega carja k Miloš - Obrenoviću, naj prime za orožje ter vzdigne se na Muzulmane, in obetajo, da mu carska vojska pride na pomoč. Obrenović jim je pa merzlo odgovoril: „Miloš ne pozná nobenega takega gospoda, da bi mu mogel kaj ukazati; da le to učini, kar zahteva blagost serbskega ljudstva. „Jaz ne ménim začeti vojske,“ djal je, „ni treba nam je, le potlej bi sedel še enkrat na konja, ko bi hotéli to Slovanje na Turškem.“ Viteški ogenj se mu je vnel v očéh in sklanjali so se mu vsi pričujoči, kajti resnoba in častitljivost mu je sijala iz obličja in iz vse postave. — Če se Bog usmili ljudstva, pa mu pošlje takih mož, na dokaz svoje milosti. Ni se zménil za čast, ki so mu jo dajali poslanci, ošabnosti in ničemurnosti ni bilo odperto njegovo serce. Končal je, kakor je bil začel: „Jaz vam svetujem, národ naj bode vaša pomoč, in sloga, ne pa, da bi pete lizali belemu ali črnemu carju. Národ, kar hočete, to pa storí; saj véste, kdo so bili Serbje, kdo so pa zdaj.“ Sprejel je posle gostoljubo, prav slovanski; da bi jim šel na vojsko, to je pa odrekel kar naravnost, ker neče na tako vojno, ktere ne začne národ, ktero neti le kaka tuja vlada.

V tem je šel Mihajlaki pozdravit svojega nekđaj-

njega bana. Zamerza se je polastila Kirdžalija, ko je zagledal tega človeka, celó jeza ga je zgrabila, kajti videl je v njem hudobnega duha, ki je zavdal blagemu pokoju njegovega življenja. Ali Arnavt je s ponižnostjo ohladil serd Kirdžaliju, in ker je molčal o bojarju, utešil mu je zamerzo ranjenega serca. O Sari Mihaeli je spoštljivo in častitljivo govoril, vprašal ga je, kako kaj sin, in tako je pomiril Kirdžalija, da je pozabil vse, kar je bilo poprej, in rad govoril s svojim Mihajlakijem.

Heterijski poslanci so odšli, Mihajlaki je pa ostal. Malo po malo, s starimi spomini na boje, z razgovori o nadah, o mogočnosti in slavi, o Ivonijeve pro-roštvu, o znamenitosti, ker je poljskega rodú, z Miloševim izgledom, z vsem tem je raznetil Kirdžaliju nekdanji ogenj, obudil ponos v njem, ali plemenit ponos ta pot, kajti ta bolgarski mož si je hotel z blagostmi za národ zaslužiti imenitno ime. Do tega čudnega človeka so večo moč imele lupeževe besede nego vroče prošnje, gorki bojarkini nagovori, te žertvo-darne žene, častitljive hčere domovini.

Bojarka je hotéla očito, ne z zvijačnostjo, zediniti Kirdžalija s Tudorjem, ker ni vedela, kaj se godí v njegovem sercu, kajti ménila je, da je dosti, da reče ljudém: „Vzdignite se v imenu svete vere, v imenu národove svobode,“ — in da vstanejo; ali Arnavt je bil zvit, kakor lisjak, muhast; poskusil je z vsem: s spomini, s proroštvom, s hinavščino, z res-nico, da bi mu bil razvnel samoljubost, obudil ponos,

svést si, da to prizadetje ne ostane brez vspeha. Kakoršno koli je bilo minolo življenje, človek ima rad, če ga pozneje kake okolnosti spominjajo na-nj, na trenutke, ktere ga je veličala moč, slava, ali ktere so ga višali kaki posebni čini, in tak spomin stokrat néžnejše veje v ušesih, stokrat slajše objema serce, če ga budí človek, kateri je bil sam priča tem činom. Mihajlaki ni živil v sebi divjega ponosa, v njem se je redko kdaj porodilo strastno čutje; lupeštvo, to je bilo njegovo življenje. Smerti se ni bal, nevarnosti se je ogibal, po zlatu je hlepel, pa ni znal uživati ga, bojeval je hrabro; ukazovati, tega ni znal, njemu je bilo treba zmerom in povsod le zapovednika, in temu je bil zvést kakor pès. Tak človek ni mogel v ponosnej Kirdžalijevej duši vzbuditi zavzetja ali časti, ni zavisti ni kakega drugega takega čuta, ampak nekako zarasel se mu je v serce: s tem navadno ponos plačuje pasjo zvestost in ponižno pokorščino. Sicer sta bila Kirdžali in Mihajlaki zmerom skùp, v vseh nevarnostih: oba sta s kervjó kropila tisto borišče, oba v tistem zračji sikala s svojima mečema; tudi to ni malenkost prijateljstvu, s kratka: da-si je Kirdžali bil prepričan, da ga je Arnavt priskutil sreči, da je on izneveril mu jo, vendar mu je zmerom nekako radovoljnost do tega človeka klila v sercu; morebiti mu je satan šepetal to na uho, da ga je hotel zapeljati s tem, ali pa mogoče, da je časi ktera človeška natora tako čudna. Nikoli ni Kirdžali v misel vzel tistih zlovéstnih Mihajlakijevih besed, še vprašal ga ni nikoli,

odkod so mu bile prišle takrat na jezik, in Mihajlaki je bil varen, da ni izbudil iz groba pozabe neblagega dogodka. Govorila sta le o vojni, in kratkočasila se z orožjem in vsak s svojim konjem. Kiržali često zasede svojega lahkonožca in dirja ž njim po stepah, med gore, kakor sinku na ljubo. Vès goreč koplje ponosno čelo v zraku, oči mu blisketajo kakor orlu, kedar se razognjen žene za kanjo; rudečica mu poliva blede, ognjeno obličje, in sveti kakor zlovéstna zvezda repatica na črnem nebu. O, tega ne počenja sinku na ljubo Kirdžali, ampak sebi! Kazno je, da je ponižna pokora zapustila nezvestega sina, in ponos, da je zopet našel svoje drago dete. Ta zména serčno veselí bojarke, s plamenom jej gorí duša od ljubezni do drage domovine tako, kakor kakej dvajsetletnej devici serce od ljubezni do svojega ljubca; bojarka verjame Ivonijevemu proroštvu tako zvesto, kakor svetej veri. Sara Mihaela je žalostna in vesela tega: žalostna, ker sluti zopet ločitev, vesela zató, ker vidi, da je moževa duša zdrava zopet, da se veselí, da mu krasí lica poprejšnja živa barva. Rada bi žertvovala samo sebe za moževo srečo; goreče hvali Boga za usmiljenje, blagoslavlja celó Mihajlakija, čeravno se ga ogiblje z nekakim nerazumljivim čutjem. Kako je krasna za zaveso te žalosti in radosti, kakor večernica za rahlim, prosojnim oblačkom, kakor mavrica precej v začetku, ko na enkrat začnó krasno svitle barve blisketati pod solnčnimi žarki, ko se blišče solzice v

oblaku pod nebom. Ljubil jo je Kirdžali, ali iznova se je zaljubil v mogočnost, v slavo.

Kakor konj, kedar se razogní, ter začne grebsti zemljo, grizti žvalo in peniti se, kedar se mu kri zateče v oči in z odpertimi nozdrami perska, če se jezdec le nekoliko nagne takrat, da se ga le dotakne na strani, begec kakor besen zdirja z mesta: tako tudi človek, kteremu strastni čutje začnó vreti in kipeti v duši in v sercu, — vnemi ga le malo, kakorkoli, precej je pripravljen vresničiti sanje svojih divjih želj. V Rudnik je priletel glas, da je Tudor v Bukrešu zasadil prapor multanske svobode, fanariot gospodar pa, da je iz bojezni pobegnil za Dónavo, kar znajo podkupljivi sužnji, ki je stavijo za gospodarje; Muzulmanje da se pomičejo v terdnjave, in da-si je veliko jih in imajo moč, vendar jih je strah, ker je národ vstal na vojsko. Mihajlaki je vzel v misel Kirdžaliju: „Tudor bode multanski gospodar, a ti....“ Kirdžali mu pa ni pustil izgovoriti: „To bodem tudi jaz.“ — Te besede so ga pičile, nagubančilo se mu je čelo in dolgo je premišljal. Prišel je glas, da je Aleksander Ipsylanty z zakladi belega carja že v Jašu, da se je pogovoril s tamošnjim gospodarjem, ki je tudi Grek, da sta oklicala gerško svobodo in da zbirata slovanske gorjance na vojsko, ker se ne upata sama po robu postaviti in vdariti z oroženimi Muzulmani. Miloš je djal: „Dobro bi bilo, ko bi kak Slovan poslal te Greke, naj idó raji kupčevat, sam pa stopil vojski na čelo in potegnil se za slovansko

svobodo. Kirdžali ponosno pogleda: „Jaz pojdem,“ in ti besedi ste odločili vse.

Nekoliko dni potem je pred vrati rudniškega gradu Mihajlaki verstil serbske prostovoljce in Arnavte na konjih. Kirdžali je šel k svetej maši, potlej pa se je poslovil od svoje žene, od sina, od bojarke in od Miloša. Ganljivo, serčno, dà, žalostno je bilo slovo; ali vsem je v srcih tlelo upanje, da se zopet vidijo kmalo. Že je Kirdžali hotel zavsesti konja, ali še enkrat objame ženo, še enkrat jo poljubi; solze so mu zalile oko, in serce se mu je kerčilo od terpke žalosti; sinek je bil začel še le govoriti; prime očeta za plašč: „Atej, poljubi Tudorja, mama vsak dan moli za-nj.“ Kirdžali porine sina od sebe, oberne se, šine na konja, odjezdi skozi vrata in ni se ozerl več nazaj. Sara Mihaela vije roke: „Jaz nesrečnica! vse vé zdaj!“ — in kakor bi bila sama kriva, ker jo ljubi še kdo drug, da je žarljivost zavdala možu serce, polijó žalostno grenke solze. Jok, ta je edino zavetje ženskam. Bojarka jo teši, da pojedete v kratkem v Multanijo, da se boste kmalo videli s Kirdžalijem, s Tudorjem. Sinek se obeša materi na vrat: „Mama, nikar ne jokaj, saj atej ni hud; mudi se mu, rad bi bil skor pri Tudorju!“ Ubogo dete! ne vé, da je tako hudo ranilo serce materi. Miloš je videl Kirdžalija, kako je naglo odjezdil; misli si: „Urno se je poslovil, ločitev reže serce; po obličji in djanji je do konca hotel ostati mož.“ — Serbski ljud je s hvaležnostjo in z blagoslovom nadaril črnega romarja, predno je

odšel na pot. Že je daleč od Rudnika Kirdžalijeva truma, že je za lesovi in za gorami, ali Miloš še zmerom gleda za njo po poti, po katerem je odšla; napósled vzdigne oči in roke k nebu: „Naj vas srečno spremlja Bog! O, ko bi tudi drugi slovanski národje zgrabili za orožje zoper svoje mučitelje! Ne bodem jaz križem deržal svojih rok, ne bode mi škoda zakladov, vse hočem žertvovati, samo da pomorem Slovanom na svobodo.“ — Odkritoserčne so bile te Miloševe besede, iz serca, kakor zarés Slovan govori, te besede so mu bile sveta prisega pred božjim obličjem. — Bog je slišal to prisego; ali je izveršil jo Miloš? — Nebo je čisto, solnce jasno sije: gotovo znamenje, da je uslišana Miloševa prošnja, sprejeta njegova prisega, in da je vseč Bogu, da slovanski Miloš otme kdaj svobodo slovanskemu rodu.

XVII.

V Jašu, v krasnem Jašu, multanskem stolnem mestu, na hospodarskem gradu vihrá trobojna zastava: na sredi bela, to znači vero, na desnej kervavo rudeča, na levej pa črna, in to pomenja žalost. *) To so znamenja zmage, ali smerti za sveto vero; ali mora muzulmanska kri potokoma teči, ali pa kristijanska trupla rodovitijo zemljo. Na praporju se blišči feniks, zlat, ki zopet vstaja iz svojega pepela: to je geslo

*) To so bile barve prerojene Gerške.

gerške svobode, ki se dviga iz neverske sužnjosti in hoče vnovič preroditi se, gledé na špartanske kreposti, na tebansko pogumnost, na atensko mogočnost. Po ulicah, na tergu mergolé vojščaki, černo oblečeni, v černih čapkah z mertvaškimi glavami: to je gerška mladež svete falanksi.*) Za mestom na ravni, Albanje, raznobojni Jordakijevi**) konjiki igrajo očem, razgečejo konji, brenkeče orožje vojščakom po ušesih. Predmestje so vzeli Klefti, pešci, različni narodnjaci, razno oblečeni. Kaj pa vodstvo te vojske, teh križarjev na vojni za vero, za svobodo? — Aleksander Ipsylanty, ***) kneškega rodú, general belega carja, Juri Kantakuzen, potomec carigrajskih carjev, polkovnik avstrijskega carja, gostita se pri mladem Sucu. Rada bi z besedami in s peresom premogla sovražnika, ali pa, da bi kdo drug vojeval za-nji, kajti služba tujim gospodovavcem jima je ugasila viteški ogenj, dedšino davnih sinov nekdanje Gerške. Alban Jordaki, vès

*) Falanks, sveta truma, gerška mladež iz visokih šol na Dunaju, v Berlinu in tudi iz drugih nemških šol, iz Odese in z Ruske; zbirala se je na Multanskej okoli Ipsylanty-jeve zastave — in ta se je imenovala sv. falanks.

**) Jordaki, Alban slovanskega rodú, junak krepkih rok in serčne duše. Bojeval je za gerško svobodo prav do poslednjega trenutka.

***) Aleksander Ipsylanty, general v ruskej službi, kjer je tudi eno roko pustil. G. pisatelj pravi: „Dogodke o Ipsylanty-ju sem dobil vse pri polkovniku Reybaudu, ki je popisal to vojsko. Ta polkovnik je eden najizverstnejših inostrancev, ki so bojevali za Gerško.“

žertvodaren veri, svobodi, mož neskaljene kreposti in mogočen, miluje vodnika, ne mara še merzi ná-nji; da bi ji zapustil, ali celo odstavil, ker nista drugega vredna, ter sam stopil na čelo hrabrim trumam in bojeval za sveto vero in svobodo, te misli je groza njegove véstne duše.

Muzulmanje in Fanariotje so zapustili Bukreš in pobegnili za Dónavo, kakor voleje, če jih preplaši hripavi lovski rog, kakor ljudjé o strašnej vesti, da kuga divjá kje. Samo Kanimari Sava*) je ostal s konjiki Arnavti in ukazal oroženim stražam, naj idó in prehodijo ulice: hotel je s strahom pomiriti meščane. — V tem je po cesti od Černeča**) prišla neka vojska. Vodja gré pred njo, péš; njemu na desnej gré nek duhoven, slovesno oblečen, na levej pa namestnik v vaškej obleci, na znamenje, da gré národ na vojsko, da se hoče bojevati národu za svobodo. Načelnik je merklega obraza, ali plemenitega; stopa ne ošabno, bahaško, ampak junaško. Bliža se pehota, bližajo konjiki, Kanimari-jevi Arnavtje so se pomaknili k metropolitanskemu samostanu. — Odkod je ta vojska?

*) Kanimari Sava, Bolgar, načelnik albanske straže, valaškega gospodarja Kalimahija, zedinil se je s Tudorjem, pozneje pa je s Turki potegnil zopet in na vse kriplje vspešno divjal in dušil gerško vstajo na Multanskej.

**) Černeč, to je mestice na Valaškem; tù je Tudor Vladimiresko zakuril vstajo. Tudorjevo prizadetje in ta vstaja je zgodovinsko popisana.

Kdo je ta vodnik? Multanje v Bukrešu vró naproti, pozdravljajo drage goste in sóglasno germé: „Naj živé naši bratje! naši otimci! Živel Tudor, naš knez, naš car!“ — Kanimari Sava se je prišel poklonit Tudorju in ali mu kaj ukaže. Tudor je z vojsko šel v cerkev in v svetišču so molili in slavodatke peli Bogu na hvalo za milost. Potem je ukazal oklicati svobodo in samosvojnost multanskega národa, vmés pa so peli zvonovi, donele cerkvene trombe. Bojarji so sešli se v sprednjej sobi novega gospoda, zató da bi si prihlínili častne službe in bogastva; ali ta novi gospod ni razlikoval bojarjev in kmetov, njemu so bili vsi bivavci sinovi multanske zemlje, vse je zavernil: „Služite očetnjavi, očina vas nadarí za to.“ Sam je vojeval na čelu oroženim četam po deželi in klestil muzulmanske jate, sam krotil bojarje, zatiral njihove razvade in svobodil národ. — Tako je Valaško gospodaril Tudor.

Prišel je Ipsylanty k Bukrešu, v Kolentinu razšatoril vojsko in začel obravnavati s Tudorjem; rad bi se bil povspel za gospodarja Multanom, ali ni se upal. Tudor mu je rekel: „Idi za Dónavo, jaz ti očistim cesto tjekaj s svojimi ljudmí; tam te sužnji Gerki kličejo na pomagaje, tam te željno čaka svoboda in gerška národnost. Če pa nečeš, ostani na Multanskej, in tebe in tvoje ljudi zaslonimo s svojimi persi, da se vam ne osvetijo Muzulmanje; na miru boste sedeli za našimi herbti, kakor v terdnjavi za zidovjem; ali razpústi vojsko, mi nečemo tujega vo-

jaštva v svojej svobodnej očetnjavi.“ — Ipsylanty, zvit, kakoršni so sploh gerški mogotci, ne odverne ni bev ni mev, ali da ali da ne, ampak na skrivnem zapléta multanskega junaka v izdajno mrežo in misli sam zá-se: ko hitro ne bode tega človeka, pride njegova vojska v moj tabor, in multansko gospodarstvo bode moje. Ipsylanty-jeva vojska se je razkropila po mejnih krajinah in trumama zvablja vojščake v knežev tabor. Gerška vojna raste in raste, načelnikoma pa ne vzhaja ni serčnost ni dušna jakost. — Kaka velika truma se bliža Kolentinu! Pehota je serbski oblečena, konjiki so v bolgarskih burkah, na bolgarskih konjih. Pešec je pri pešcu, konjik pri konjiku. Rastí so visoke, kakor hrasti po černogorskih lesovih, pleč krepkih, kakor bosniški verhunci. Obraze imajo opaljene od ognjenega solnea, sterhle, kakor bi jim je bil veter posušil; le oči se jim bliskajo, kakor bi bili zvézdam pokradli svetlobo, samo berke se jim svetijo in lasjé, ker je sleherni dan koplje nebeška rosa. Pozna se, da ti ljudjé niso vzrastli pod streho, da so si pod milim nebom okrepili ude: to so vojni sinovi, slovansko pleme. Vodja sedí na vranem konji: postavne rastí, gibčnih udov — znamenje izborne moči; obličje ima rujavo, divje — podoba strastnih čutov; čelo visoko, vedró — drag prestol ponosu; lase ima redke — nastopek neumornih misli; oči bistre, grozne — zercalo ponosne duše, neomahljive volje. Izmed svojih vojščakov gleda tako, kakor labud, kralj jezerom, izmed gosje trume; kakor orel, car vetrovom, gospodar goram

in stepam, med trumo jastrebov in krokarjev. Gerška vojska gré naproti tej vojni; njeni vodniki so pred vrati sprejeli prišlega načelnika. Jordaki, nekdanji napadnik izmajlovskega paše, pozdravil je gosta in njegovega kapitana kakor svoja znanca. Načelnik je Jordakija pozdravil bratovski, gerškemu načelništvu pa je na pokorni poklon odgovoril s ponosnim priklonom, z očmi in z obličjem pa se je zdélo, kakor bi velel: kje je sovražnik, peljite me na bojišče, zató sem le-sem prišel. Gerki so se posmehovali po gerškeji navadi: zdaj se ti sklanjamo, dokler je treba, ko pa storiš za nas vse, kar moreš in znaš, potlej se te pa že iznebodemo. Odkod je ta vojska? Kdo je ta vodja? — Ta vojska — to so serbski Klefti in bolgarski konjiki; vodja — to je Kirdžali, in pri njem neločljivi kapitan Arnavt Mihajlaki.

Tudor je dobil glas, da je Kirdžali prišel iz Rudnika. To mu zajeda, to ga žali. Misli si: „Zdaj pride sem, kako naj ga pozdravim? Ali kakor brata? — O ne, moja duša ga ne sterpi; pomračil je srečo, ugasil pokoj temu nebeškemu bitju, tej čistej duši, temu angelju. Ko bi bila le vsaj srečna, segel bi mu v roko in rekel: hvalo ti, prijatelj; ali njemu ni bila nikoli na misli njena sreča in mu ni. Kako plače zdaj gotovo, ker je zopet zapustil jo! Uboga Sara Mihaela! Neusmiljenec ti! — Ali ga sprejemem kakor sovražnika? Kaj bi mati rekla potem? Kaj bi Sara Mihaela učinila? Ne preživela bi smerti tega človeka; saj ga tako ljubi, ná-me se pa še ne zmisli

ne mara več zdaj, morebiti je tudi pozabila že na svojega brata — —“ podpre čelo z roko in zamisli se. V tem priletí druga vést, da se je z Ipsylanty-jem zedinil Kirdžali; Tudorju se je olajšalo serce, celó nada, gréšna, oživela mu je zopet v sercu: moje prijateljstvo z Gerki ne bode dolgo, v kratkem se razplézne; morda se na borišču spopademo — so-vražnik s sovražnikom; potlej Kirdžali, ne mara se tvoj meč zadene ob mojega, in kdo vé, kaj bode nastopek tega boja, kaj bode potlej?! Ali ta huda misel se mu je uternila precej zopet. — O ne, saj nikoli ne pozabi na-nj, nikoli ne bode ljubila mene — to je angelj neskaljene kreposti. Ne, jaz ne hlepím po njegovej kervi, potem bi me sovražila, klela bi me noč in dan, kakor najnesramnejšega zločinca. Naj živí Kirdžali, naj le raji mene samega morí žalost in terpljenje; jaz bodem že terpel, saj to je moja osoda. — In zdaj začne premišljati, čemu je Kirdžali prišel v kolentinski tabor; pa mu ni mogel na misel pravi vzrok, zakaj ménil je: Ipsylanty mu je obljubil hribe in doline, žezlo in prestol. Jaz bi mu pa ničesar ne mogel obljubiti, in Kirdžali ne more v tistem zračji živeti z drugimi: mora ukazovati, če ne, vjedel bi samega sebe. Nič čudnega torej, kdor hrepení po carstvu, ta se suče okoli takih, katerim se senjá o carjevinah.

Tudor je bil v kolentinskem taborju, ali s svojim sovražnikom se ni sešel nikjer, kajti Kirdžali se ga je ogibal, ali prav za prav, oba sta se ogibala, drug

drugega. Kirdžalija kači to mehkužno življenje, kakor živi to razvajeno načelnništvo; nikakor mu ne morejo biti všeč te gostije, ti plesi, ki jih vsak dan imajo v Kolentinu; njega bolestijo misli na Saro Mihaelo, terpinči ga sum: ne mara me pa ne ljubi — dalje se ne upa, celó misli se boji takih. Le na boj bi šel berž rad, čem prej, tem raji; tako hlepí po njem ta trenotja, kakor po raju svoje duši po smerti. Kirdžali ima serce in krí slovansko, njemu je poslovanje življenje, neposlovanje pa smert. Kedar ga Ipsylanty vabi k čaši, na gostijo, kedar ga Kantakuzen sili k godbi, na ples, vselej jima odverne: „O, meni je dolgčas tamkaj, pustita me pod milo nebo.“ — Onádva ga pa ne pustita, odkladata od dne do dne vojsko z Muzulmani, in v tem Karavija, Ipsylanty-jev kapitan, v Galaču morí neorožene kupce in plení imetek; Grek Mauros pa, naušnik (Ohrenbläser), hujska multanske bojarje zoper Tudorja in laže: „Ta človek vam hoče vzeti imovino in razdeliti kmetom, hoče poteptati vaše pravice.“ Radovérni bojarji nastavljajo pa ušesa in ničemno služijo ničemnim Ipsylanty-jevim nameram: razsevajo med ljudi in med vojsko laž, da je Tudor izdajica, da je zmenjen z Muzulmani. Tudor je vse izvedel to in z zaničljivostjo odgovoril tej nesramnosti; osvete mu ni mar, pa je tudi ne želí, le to, da je Kanimarija Savo poslal v Kolentin k Ipsylanty-ju, naj se odpravi za Dónavo, ali pa naj razpusti vojsko, če ne, predno pridejo Muzulmanje, da ga multanska vojska prisili to ali to, kar raji. Ne mara bi se bili

celó spopadli kristijanje, ali prinesel je od Krajeva berzoglasnik novico, da se vidinski paša z veliko vojsko vleče h Krajevu. Iz Galača je vés prestrašen priletel Karavija z vestjo, da sta paši silistrijski in ibrajlovski stepla neštevilne trume in najberže poplavalila že Multansko. Kirdžali in Jordaki, oba sta povzdignila glas: „Hajdimo nad vraga! V imenu svete vere, v imenu svete svobode, hajdimo, zmoremo je!“ — Ipsylanty je s solznimi očmi prosil, da bi ga ne zapustila, sam ni bil toliko serčán, da bi se vsaj enkrat bil po robu postavil sovražniku. Tudor je Kanimarija Savo in Farnakija z enim oddelkom konjikov pustil v Bukrešu, sam z drugo multansko vojsko se je vzdignil pa v Pitešt nad vidinskega pašo. Ipsylanty je po dolgem premišljanji, pa še po daljšem posvetovanji pomeknil se z gerško vojsko nazaj proti Tergovici, kakor bi hotel pomagati Tudorju, ali zarés pa zató, da bi se skrival za njegov herbet in bliže bil erdeljskih gor. Kirdžali se jezi na ničemnike, hoče je zapustiti, ali Mihajlaki ga pogovarja: „Ban, čakiva še malo, kmalo pride ná-te čas in potlej bodeš ti gospodoval. Z gor nama pridejo na pomoč nekdanji bratje, tvoji ljudjé, potem pa lahko ustanoviš bolgarsko carstvo.“ — S temi besedami je vstregel njegovej nesterpljivosti tako, kakor dojница vmirí termoglavega, razposajenega otroka s pravljicami o zakletih gradéh, o kraljičinah in čaravnicah; pa to je čudno soglasje, ponosni mož in samoglaví otrok se dasta oba takisto pogovoriti, samo to je razlika, da je

treba otroku praviti pravljice o minolosti, a možu o bodočnosti; obéma uho posluša pravljice, obéma duši radi imate pravljice.

Komaj je Tudor prišel v Pitešt, precej je za njim pridirjal nek posel iz Srbije. Gotovo je kaj važnega, ker se tako dolgo časa méni ž njim bojar, pak ločil se je od njega z veselim obrazom, in goreče moli v cerkvi, podoba je, da se serčno zahvaljuje za nekaj Bogu; ukazal je krasnobojno preobleči sobe v belem gradu, kakor bi se nadjal kakih gostov; sam pa, na čelu samim izbranim konjikom odjezdi po trajanskej cesti proti poldnevu. Ljudjé nekteri žalostno opazujejo: „Naš multanski knez začne gostiti in zapravljati, kakor Gerki;“ nekteri radostno vikajo: „Tudor je odjezdil, gotovo hoče zajeti vidinskega pašo in pokazati zaločenemu sovražniku, da nam ne manjka bogastva, ni veličasti, da imamo vsega obilo.“ Tako je na tem božjem svetu, vsaka reč ima dve strani, in ljudjé imajo vsak po svojej pameti — nekteri slabe, nekteri pa dobre misli o njej. Ko je Ipsylanty izvedel odhod multanskega vodje, poslal je berž v Pitešt naušnike z zlatom in obljubami, jezične hinavce, izdajne gerdune, da bi za-nj pregovorili Tudorjeve kapitane. Oj, potuljeni Grek ne spí, ne zadremlje, kedar mu je do tajnih kovarij, kedar snuje kako goljufijo, izdajo — to je njegovo življenje.

Tudor je prišel nazaj, ali ne s pašo, ampak z bojarko, s Saro Mihaelo in Kirdžalijevim sinom. Ne obhaja hrumne gostije, ali serčna radost kraljuje po

vsem multanskem taborju. Kakor svojo mater, vsi pozdravljajo bojarko. Evdoksija gleda, a ne more se nagledati teh križev svete vere, zmagoslavno raztaknjenih po cerkvenih zvonicih, po kuplah na minareti, kakor bi s svojim svetim geslom hoteli iz žalnega spomina izbrisati bivavcem dolgo muzulmansko vladanje v kristijanskem mestu — ne more nagledati tega multanskega praporja, ki zdaj tako mogočno vihrá, tako varno, neskerbno — ne more se nagledati menihov iz ardžiskega samostana, ki so v imenu Kriščeve vere, v imenu svete svobode zbudili ljudstvo in sami prišli vnemat ga z besedami in djanski — tega národa terdne volje, srečno svobodnega, ne mara prevred ponosnega na samosvojnost daškega rodú — ne more se nagledati svojega sina, kerví svoje kerví, plodú svojega telesa, ki je na čelu božjemu ljudstvu, ki služi božjej veri. Bojarki se bliščí obličje od čarne sreče, solza dušnega razkošja jej rosí od visoke starosti medlo oko in mladostno ogní nada. Ali kakor bi nekaj ne bilo prav Evdoksiji, zmerom se obrača k sinu in natihoma povprašuje: „Kje pa je Kirdžali? zakaj ni pri tebi? pošlji berž po-nj, v mojem imenu.“ — Tudor molčí in skrivaj pogleduje Saro Mihaelo. Zala žena ne vpraša, kje je Kirdžali: dobro vé, zakaj ga ni tù; žalostna je, moli, plače in poljublja sina; Tudorja se ogiblje, še pogleda ga ne; hladno, kratko odgovarja njegovim serčnim bratovskim besedam. Tudor premišlja: Kako, kdaj sem se zameril temu angelju? Ali sem jaz kriv, ker neče biti pri meni

Kirdžali? — In tako mu je serce tesno, kakor bi ga tlačil kak velik zločin.

Ipsylanty ni deržal križem svojih rok; devet multanskih kapitanov mu je že obljubilo, da zapusté s svojimi ljudmi vred Tudorja, pridejo v gerški tabor in gerškega kneza okličejo za svojega gospoda. Ali njemu to še ni dosti, ampak hoče s pota spraviti Tudorja, in zmerom sam zá-se misli: Kakor bi dve solnci ne mogli biti na nebu, tako tudi dva gospodarja ne, da bi bila v tistej deželi. Njegovi prededje bi bili to očito določili na borišču; njemu je za dedšino po njih ostala samo misel, in s to mislijo se strinja še tá-le: da se ti le vresniči namera, bodi-si kakor koli. Z zlatom je oslepil kapitane in izneveril je, pregovoriti pa ni mogel nobenega teh nezvestnežev, da bi bil kateri umoril izdanega gospoda. Izvedel je, da Kirdžali merzí na Tudorja, ali Arnavt Mihajlaki mu ni razodel vse skrivnosti, ki je sam vedel jo. Bliščeči jatagan v rudniškem gradu v sobi takrat je za vse žive dní ostal globoko v spominu Mihajlakiju in zavezal mu jezik o tem; sicer bi bila pa sramota kapitanu, ko bi tujim ljudém razodel, da je vodnikova žena bila nezvesta, ali pa konj neposlušen, tega ne smé. — Povedal je tedaj Ipsylanty-ju samo za ključ do Kirdžalijevega ponosa, in Ipsylanty ga je neprenehoma drezal, ali zastonj. Bolgar je vsakrat odgovoril: „Jaz ne menim postati multanski hospodar, nisem Multan; kedar Slovanom udari ura, potlej vidimo, kako in kaj. Če ti napotje dela Tudor, saj imata

vojsko — ti in on, dajta, udarita se za pravico. Jaz se nečem vtekniti v vajino razpertijo; prišel sem se bojevat z Muzulmani, in bodem vojeval, ko bi tudi tebe moral zapustiti.“ Po tem odgovoru je spoznal Ipsylanty, da Kirdžalijevega ponosa ni moč potovaršiti z zvijačnostjo, ni z izdajo; nehal ga je hujskati zoper Tudorja, kajti lisičji Grek raji s hinavskim smehtljajem tají, da mu je nevšeč ta odgovor, nego da bi se z daljšim nagovarjanjem zameril junaškemu možu, čegar volja in moč mu je táko zavetje lahko v boju. Gerškemu knezu pride na misel: „Kaj pa, ne mara se Jordakijeva gorečnost za svobodo vdá mojim nameram,“ — in začel je sumiti Tudorja, da se porazumlja z multanskimi pašami, da je zmenjen ž njimi in hoče na svoj povspreh zasukniti zadeve kristijanske vere in gerške svobode. Jordaki je bil mož, ki je raji delal nego besedoval: ni odgovoril nič, ampak zajahal je svojega konja in odjezdil v Pitešt, ko je prišel nazaj, pa zavernil: „Tudor ni verolomec, niti izdajica, le to, da se neče nič zmeniti za nas, zmerom odvráča, kakor je poprej: Idite za Dónavo, za pot vam bode moja skerb; razpusnite vojsko, damo vam zavetje na Multanskej. Tega nam ni treba, da bi vi vojevali nam, mi se lahko sami otmemo iz sužnjosti. — Njegove besede so svete, knez, idimo za Dónavo.“ — Ipsylanty si je grizel ustne, in ni odgovoril, ali da, ali da ne. To je dokaz o odkritoserčnem možu, da je pustil svojo namero, samo da spoznati neče tega, tajiti pa tudi ne, s kratka: da neče popolnoma po-

nižati svoje samoljubosti; ali o človeku skrivnih misli, ki je brezno črne skrivnosti med njegovim srcem in njegovo dušo, pa med srcem in dušo drugih ljudi; kateri ni še nikoli čutil te sladke potrebe, da bi se zdaj pa zdaj razodel prijatelju, te ljube želje, da bi svoje misli razodeval prijateljskim mislim; kateri živi na svetu kakor červ med črepinami, o takem je pa molčanje pričalo, da mu je na misli, kako bi drugače vresničil svoj namen. Ipsylanty je namenil vničiti Tudorja in hoče izveršiti svoj sklep; lahko bi bil dobil kakega lakotnika, ki bi za nekoliko pesti zlata bil s kindžalom prederl serce Tudorju, ali to je odmenil za poslednjo potrebo: hotel je, da bi se izveršil zločin, ali tudi, hotel ga je na videz ogerniti s plaščem čiste gorečnosti za sveto vero in svobodo. Povabil je na drugi dan bojni zbor pred-se.

Zjutraj, še pred zborom, prijezdi sel iz Pitešta in prinese dve pismi Kirdžaliju: glas, da ste Sara Mihaela s sinom in bojarka prišli v multanski tabor, da ste le nekoliko ur daleč od Kirdžalija. Kirdžali razgane pismo in čita; ustne mu ne izgovoré ne besede, ali obličje, čelo, časi giblje z roko — neprestano govore pričujočim, njihovim očém. Stokrat razločnejše govore ta nema znamenja njegovih serčnih čutov nego bi glasne besede, kajti časi besedam ni mogoče, da bi povedale to, kar čuti serce, kar duša, in tako, kakor hoče to čutje; nema znamenja pak, če začno govoriti, zvesto razodenó vse čute. Kdor bi le po besedah hotel spoznavati ljudi, tak bi je slabo

spoznaval; to je treba gledati na obraz, na oči, na telesne gibljeje, če hočeš izvedeti, kaj se godí v duši, v zakladnici človeških čutov; obličje, oči, telo je pravo zercalo, ki ne vidiš v njem lahko samega sebe, ampak človeka, kateri ga nosi na sebi. Celó čut ledovite duše, če še tako na láhko ali skrivaj priletí na obličje, ne uide bistremu in izkušenemu očesu; človek gorečih strasti, ta pa ne more zatajiti svojih čutov tudi največemu nevajencu ne. — Kirdžali zarudí, zabliška se mu oko, potem pomrači čelo, spustí oberví čez oči, otare čelo z dlanjo; rudečica mu zgine z vročih lic, nesterpljivo odmaje z glavo, stlači pismo in spravi ga. To znači zavzetje, nenadno vest, serd, nevoljo, pomislek, prošnjo zastonj. To je bilo bojarkino pismo o prihodu v Pitešt, nekoliko besed o Tudorju in prošnja, da bi prišel k njim. — Odpré drugo pismo in bere, ali razjasní se mu čelo, mirujejo mu obervi, oči ima v pismo zamaknjene, tako radovedno, kakor bi ga hotel pogoltniti, zginila mu je divjost z lic in oblila je lahna rudečica neke sladke misli; na ustih mu igra polusmeh in na osemcih se zdí, da mu solza bliskeče. Vidi se, da je pismo Sare Mihaele omečilo serce očetu, da je oživila zopet ljubezen možu, ali vendar ne more popolnoma zadušiti v sebi bolestnega suma, svoje terpke misli; komaj je prebral ta list, pa je zopet žalosten; mahne z roko, oberne se k Mihajlakiju, ki ves čas očesa ni obernil s svojega bana: „Mihajlaki, naj bodo pripravljeni moji ljudjé, in ni čakal, ali odgovorí kaj, ali ne, ampak kar odšel je v bojni zbor.

V velikej sobi v tergoviškem gradu, kamor so se nekdanj multanski bojarji hodili posvetovat z multanskim gospodarjem, tû je danes zbrana množica gerških kapitanov. Na desnej in na levej sedé na klopéh razni možjé: tukaj zali sin gerške domovine, ognjenega obraza, ki ljubezen do svobode gorí na njem, tam Bošnjak, divij, zagorel, da je strašen; poleg boježeljnega Albana sedí Černogorec, ki se mu toži po gorah, po skalovji; surovi, zamišljeni Bolgar otira s svojo dlanjo roko veselemu Ogru; jasnooki Erdeljec gleda v očí Serbu, ki je ponosen na to, ker je tistega rodú, ki ga Miloš vlada. Tudi multanski bojarji so tû, žoltolasi Rusje in različni inostranci. To je čuden, raznorod zbor. Ipsylanty sedí na vzvišenem sedalu, kakor na carskem stolu, durim nasproti, na drugem koncu sobe, kakor bi bil že carigrajski vladar; poleg njega na obéh stranéh sedé Kantakuzen, Kirdžali, Jordaki in vsi imenitnejši kapitanje gerške vojske. Vsi gledajo na Ipsylanty-ja, kdaj jim poreče: V imenu pravičnega Boga, v imenu svete svobode, hajdimo nad sovražnike! — Vsi imajo roke pripravljene, da zgrabijo za meče, ker to so njihovi jezdecí, ki najrajši govoré ž njimi in najbolj znajo. Ali gerški knez je začel govoriti o zavetniku belem carju, o prijaznih vošilih dunajskega cesarja in védi Bog o kakih nadah na tujo milost še, pa zmerom tako suče besedo, da černí Tudorja; njemu očita to, da je odbil pomoč belega carja, ker je prostemu národu rekel na noge. — Gerški sinovi žalostno poslušajo to, in slovanski

kapitanje dremljejo, tako dolgočasno je to blebetanje, ki ga nič ne umó, nobene besede. Jordakiju se na obličji bere bojezen, da ta človek, ki ga je postavil za vodnika, ki mu je dal vojsko, da uniči delo, začeto v božjem imenu, v imenu drage svobode. Kir-džali nagubi čelo in posluša dalje, le zdaj pa zdaj zgane z roko, s tem kaže svojo nezadovoljnost; ne mara je to znamenje, da mu preseda Tudor, ali morebiti so to le neme besede: „Midva ne bodeva orala skup, gnjusni blebetač.“ — Med besedo je stražnji glavar prišel povedat, da so iz Pitešta prišli trije multanski bojarji, da imajo nekaj važnega. — „Naj pridejo noter,“ reče Ipsylanty in neha govoriti — bojarji so pa stopili v sobo. Komaj so sklonili glave in z vso spoštljivostjo stopili pred Ipsylanty-ja, knez obledí in jame na stran streljati z očmi, kakor bi prosil, naj mu dadé orožje, da se bode branil, z roko pokaže pa mesta bojarjem, naj sedejo. Ali poslanci na láhko sklonijo glave, in eden začne: „Naše sporočilo ni dolgo. Multanski hospodar, Tudor Vladimiresko, naš gospod, poslal nas je k tebi z vestjo: tistih devet kapitanov, ktere si bil ti podkupil z zlatom, obsodilo je ljudstvo na smert zarad njih nezvestosti; danes zjutraj so je obesili. Zdaj vidiš, da razpertije nič ne pomagajo. Naš hospodar je veledušen, še zdaj te opominja: Idi za Dónavo, pot ti zavaruje sam, razpústi vojsko, zavétje doboš na Multanskej.“

Ne mara bi bili s sabljami kaznili to smelo sporočilo, ali Slovanom je poslanec sveta osoba, Gerki

pa se ne derznejo ničesar poprej, predno jim ne migne vodnik. Ipsylanty se je posilil na smeh: „Jaz nisem snoval nikakoršnih zvijač zoper vašega gospodarja, ampak on me zameta, in celó grozí mi.“

„Knez, naš gospodar ne grozí,“ oglasí se vnovič bojar, „prezgodnja grožnja bi bila znamenje, da nas je strah, ali mi se ne bojimo ni skrivnih sovražnikov, ni očitih. Saj imamo serca, moč in orožje. Mi se ti nismo prišli opravičevati, ne zató, da se tí opravičiš nam, temuč mi hočemo odgovor gospodarjevemu vprašanju, kajti . . .“ Ipsylanty jim ni pustil izgovoriti, zviti Grek se ni dal dalje ponižavati: „To moram premisliti poprej, poklon vašemu gospodarju, še danes dobode odgovor.“ — Bojarji njega pogledajo zaničljivo, kapitane pa milo, prikloné se na slovo in odidó.

Kirdžali vstane: „Tudi jaz te zapustim, obljubil sem, da bodem vojeval zoper Muzulmane, pa ne, da bodem gledal in poslušal vaš razpor in pričkanje tukaj-le.“

Tudi Ipsylanty je vstal: „Kirdžali! čaki malo no, da razvidiš, ali sem mogel nad Muzulmane, dokler mi je bil sovražnik na poti;“ — obernil se je k stražnjemu načelniku: „Naj pride Mauros noter. Jaz bi rad, da vsi izvéste Tudorjevo izdajo.“

Morda je spomin na dobrotno bojarko obvladal Kirdžalija, ali nevolja, ker je knez tako zaničljivo govoril o tem hrabrem možu, ali pa nagon, prirojen blagemu sercu, da bi se potegnil za nepričujočega, pa tudi mogoče, da so ga obvladali vsi ti trije

čutje. Zarudí in topotne z nogo: „Ni res, Tudor ni izdajica!“ in da sam ni vedel, prime jatagan za ročaj.

Jordaki pokojno pristavi: „To ni mogoče!“ in prime Kirdžalija za roko.

Ipsylanty pobesi oči; „Saj bi tudi jaz rajši, da bi ne bilo res; pa le čakite, da se prepričate.“

Zdaj stopi v sobo Mauros, mlad še, ali starega obraza; pa ni od solnca opaljen, ampak žolč peklenske zlobe se mu je razlil za kožo, da mu ne more vá-njo krí, ki jo je razburil serd ali pa sramota raz-grela. Čelo ima nizko, oči globoko vderte pod dol-gimi osemci, usta višnjeva, brado špičasto, perste na rokah skrivljene, nohtove ostudno kratke, noge všve-njene — potvara, že rojen tak. Hodi ne varno, ali urno, kakor bi se bal in torej hitel, da bi ne mudil gnjusobnega zločinstva. Stopi pred Ipsylanty-ja in po-tegne iz nedrija dve pismi na njegovo znamenje: „Dokaz multanske izdaje, dva lista Kanimarija Save, Tudorjevega kapitana, Kiaji Mehemedu, silistrijskemu paši. Enega sem za zlato dobil od nekega pesjega Žida, Mehemedovega ogleduha, enega sem pa kupil z orožjem od albanskega jadernika Save.“ — Kirdžali pogleda Fanariota grozno, tako da so noge odnehale v kolenih ničemniku. Oddá pismi, ali ne besede ne čerhne, ker ga je tako strah, da derkoče z zobmi. Jordaki na glas prebere lista. V enem je Kanimari Sava obljubil paši, da pregovori Tudorja, da se vdá sultanu, če sultan obljubi, da odpusti Multanom, da jim pustí pravice in svobodo, da je za zmerom osvo-

bodí odurélih Fanariotov. Sava je pisal: „Če padišah Tudorja postavi za gospodarja, obljubim jaz, mogočni paša, da podavim gerške načelnike, Ipsylanty-ja pa, da ti dobom ali živega ali pa mertvega.“ V drugem pismu je sporočilo paši, da so se Gerki vzdignili v Tergovico, Tudor pa v Pitešt. Sava obeta, da multanska vojska lahko prepodí Gerke z gor in zapodí v roke pravovernim sinom meškega preroka, priganja pašo, naj kar najprej moč pošlje Multanom hatišerif sultanske milosti, Tudorju pa gospodarstvo, in konci pisma: „Izdajica Kirdžali, tvoj sluga, ki je umoril ti očetovsko srečo, ta pes je zdaj pri Ipsylanty-ju, in tvoja hči pride te dni s Tudorjevo materjo v Pitešt. Paša, nuj, zdaj lahko doboš svojo hčer nazaj in kazniš izdajico.“

Vsaka beseda je v serce spekla Kirdžalija tako, kakor bi se ga z razbeljenim železom bil dotikal kdo. Naredil je pest, podperl se pod pazho in stisnil tako, kakor bi si bil s stiskom hotel olajšati serce. Na čelu so se mu žile napele, divje razognile oči, in zaškertal je z zobmi, spregovoril pa ni ne besede. — Ipsylanty se nasmehne: „Ali verjamete to žalostno resnico?“ — in kapitanje sóglasno zavrěšćé: „Tudor je izdajica, hajdimo nad-enj, smert izdajicam!“ — Ipsylanty obledí: ogenj je prevelik — orožje že brenčí. Ta vresk je zbudil Kirdžalija kakor iz sanj. Junaški Bolgar ponosno vzdigne čelo, pogleda po sobi, kakor kak načelnik po svojej trumi in oglasi se z glasom — tako pogumnim, da so vsi umolknili — to trenotje. Tako

je to, kedar orel prileti med trumo kavk; zakroče, in kavke nehajo kavkati in stermé va-nj.

„Ne zoper kristijane, ampak zoper Muzulmane smo orožje vzeli v roke. Kanimari Sava je izdajica, njega zadene božja in ljudska sodba; Tudor ne verjamem, da bi bil izdajica. Sam pojdem k njemu precej. Ipsylanty, daj svoje zaupnike, da pojdejo z menoj, ti bodo priče, kaj odgovori Tudor. Ako je izdajica, prisegam, umorim ga sam s svojo roko, če pa ne, ko bi se tudi vsa vaša vojska vzdignila nad-enj, jaz ga zaslonim in pahnem vas nazaj.“

Dolgo časa resnega molčanja ne predrami nihče. Na Ipsylanty-jevem obrazu se zablisne radost, da se je vmeknil boj za nekoliko časa, in na očeh se mu bere, da kuje nek drug naklep. Prime Kirdžalija za roko: „Hvalo ti v imenu gerške svobode, v imenu kristijanstva. Jordaki, Karavija, Mauros in moj pribočnik Ozanbruk pojdejo s teboj. Jaz bi rad prijatelj bil s Tudorjem,“ — in zdaj je nehal zbor.

Ipsylanty se je dolgo časa razgovarjal v svojej sobi s Karavijo, z Mauros-om in svojim nemškim pribočnikom. Jordaki ukaže na konje enej četi albanskih konjиков. Kirdžali odverne z resnim glasom: „Mihajlaki, ti pojdeš z menoj, samo z bolgarskimi konjiki. Bešerević naj tû ostane s serbsko pehoto; ali pripravljen naj bode na boj.“ — Čez eno uro potem so odjezdili po cesti v Pitešt. Vranec se zvira pod Kirdžalijem, cenklja s žvalo, vspenja glavo, postavlja se na zadnje noge, kakor bi prosil: Pusti mi uzdo, da

poletim, ondi je tvoja žena, tam je tvoj sin; ali neizprosljivi jezdec nategne berzdo, nateza jo in derži konja, da gre počasi, pogleda na Mihajlakija ponosno, kakor bi hotel omeniti: Postal sem gospod svojih strasti; hotel je zdirjati konj, serce zleteti naprej, ali vderžal sem konja in serce, ker to je moja volja.

Blizo Belega dvora — še bivališče muzulmanskega age v Piteštu pred nekoliko dnevi, a zdaj stanovališče multanskega vodje — Kirdžali zagleda s svojim sokoljim očesom belo oblečeno žensko na pomolih, pri njej pa otroka. To je tvoja žena, to tvoj otrok, pové mu serce. Ali zakaj so se razognile oči, zakaj se mu tako bliskajo, kakor ostrovidu (risu), kedar se mu prikaže pès, njegov sovražnik? Kaj je zagledal tam Bolgar? — Pri tej ženi je neka druga ženska, pa nek moški, in gledajo albansko četo, Jordakijeve konjike, ki jezdijo spredej. Kirdžalijevih Bolgarjev ne morejo videti, brani jim prah. Vsi štirije odidó v Beli dvor. Kirdžaliju pride na misel: Ona je pri njem! — Na levo in na desno je začel sukati konja po cesti, in ko ga je tako mojstroval, v tem je za terdno sklenil nekaj, omenil je sam zá-se: „Nečem je videti,“ — in jezdil dalje, ali zamišljen. Spoštljivo ga pozdravljajo multanske straže, vse; truma se vstavi pred vrati in samo poslanci odjezdijo na dvor, razjahajo konje in idó v sobo.

Tudor je je sam sprejel s žalostnim obrazom, ali s smelim pogledom, nikogar ni bilo pričujočega. Ko je zagledal Kirdžalija, zarudel je malo, ali ta

rudečica ga je spreletela kakor blisk in zginila. Kirdžali in Tudor sta se pozdravila še posebej, Tudor nekako zadovoljen, Kirdžali pa očitó nevoljen. Tudor spregovori prvi: „Moja mati, tvoja žena, tvoj sin, kako bodo veseli, ker si prišel! Ali bi jih rad skor videl?“ in nekaka radost se mu je razlila po obličji, kajti vedel je, da bode to srečen trenotek Sari Michaeli. Kirdžali ponosno dvigne čelo: „To bodem potlej, zdaj . . .“ — Jordaki je zapazil Kirdžalijevo nevoljo, stopil bliže in začel počasi, častitljivo pripovedati Tudorju, česa ga sumi, kaj mu očita Ipsylanty; pokazal je pismi Kanimarija Save. Tudor posluša, ali ne spremeni obličja, ne pobesi oči, ne oberne obraza na stran, kakor ga navadno tak človek, kteremu vest očita kako krivico. Pogleda pismi, zarudi od jeze: „Kanimari Sava me izdaja, mene, vas ne, zato ga zadene národova sodba, kakor je danes kaznila devet verolomnih kapitanov. Jordaki, ti me poznaš; Kirdžali, tudi midva se ne vidiva še le prvič danes. Vašemu knezu bi se ne zagovarjal, vam se pa, še na misel mi ni prišlo nikoli, da bi Muzulmane peljal na kristijansko vojsko. Kar so danes moji bojarji sporočili Ipsylanty-ju, temu bodem mož-beseda. Ne deržite rok križem, ko v Stambulu bratje neoroženi umirajo pod muzulmanskim orožjem; ne lupežite po krajini, kjer ne bivajo vaši sovražniki, ampak vaši prijatelji.“

Kirdžali molči, tudi Jordaki ne čerhne, kajti preverjena sta oba, da je Tudor nedolžen; ali Karavija, ta ničemni načelnik, ki je moril in plenil v Ga-

laču, vikne: „Multanski bojar, ti nam očitaš ničemnost, sam si pa izdajica.“

Tudor se razjezí, stopi naspred, in dvigne roko: „Ti praviš, da sem izdajica, kukavni lupež!“

Karavija se odmakne k durim, ali kakor na kako določeno znamenje, Ozanbruk in Mauros ta trenotek izdereta vsak svoj kindžal in ta hip zabodeta Tudorja, eden ga je sunil v persi, eden pa med pleča:*) „Pogini!“ — Tudor vskrikne: „Izdajica!“ — in prime se za glavo z roko. Kirdžali potegne sabljo iz nožnice in kervoločno porudi svoje ostro jeklo s kervjo izdajice Maurosa. Jordaki prime umirajočega Tudorja — zdaj se odpró duri sosednje sobe in prikažete se bojarka in Sara Mihaela. Kirdžali oterpne, ubojici sta zbežala ta čas. Bojarka pogleda po sobi, zagleda sina, da umira, vidi Kirdžalija, da ima sabljo golo in kervavo. Začne viti roke: „Nesrečnež, ti si ubojica! — Sin moj!“ — in tresó se jej roke. Hoče objeti Tudorja, ali bojar spregleda: „Mati, Sara Mihaela... moja...“ — ni izgovoril, to je bila zadnja beseda, izletéla je duša iz njega in zgrudil se je na tla Jordakiju iz rok. — Sara Mihaela je vskriknila: „Tudor, dragi moj brat!“ — Njen glas je bil bolesten, obupljiv vsikrik. Hoče objeti Tudorja, ali Kir-

*) Da sta Fanariot Mauros in Nemec Ozanbruk umorila Tudorja, to je zgodovinsko rés, in to tudi, da so mu odsekali glavo in roke, le da se to ni zgodilo v Piteštu, v gradu, temuč v nekem piteškem lesu.

džali jo strašno pogleda, kakor vstekel pahne v zid. Sara Mihaela presunljivo jekne: „Ubojica!“ in zgrudi se v omedlévico; Kirdžali stopi k njej; stresne se: „Nezvestnica!“ — in morebiti bi bil z mečem prederl serce, — najdraže svojemu sercu, ali na ta krik priteče sinek v sobo, in ko zagleda mater, da leži na tleh, pade ná-njo, pa ne spregovori nobene besede; oklene se omedlele matere, kakor bi jo z rokicami hotel varovati Kirdžalijeve jeze. Kirdžali pogleda sina: mine ga vsteklost, zablisketa mu solza v očesu in oberne se: „Jaz nesrečnež!“ pogleda bojarko, ki leži na Tudorjevem truplu kakor mrtva, pogleda Karavijo, ki je po orientalskeji navadi na znamenje zmage ravno glavo in roke odsekal Tudorju. Spusti roke ob sebi: „O, véliki Bog! ali sem proklet!“ — Zdaj jame orožje brenketati na dvoru in pred vrati. Multanje so izvedeli umor od ubojic samih, ki sta na Kirdžalija in Jordakija zvernila uboj in divjata, naj osvetijo carjevo smert. Bolgarski in albanski konjiki pa branijo svoje vodništvo besnih maščevavcev. Jordaki prime Kirdžalija za roko: „Idiva, branimo se,“ in odideta. Multanke vró v sobo groznega hudodejstva in obupljivosti, vró na pomoč bojarki in Sari Mihaeli.

Brenket, hrup, pogled na boj, to je zbudilo Kirdžalija iz omotne obupljivosti. Njegovi vojščaki so v nevarnosti: kakor divji prešič, ranjen plane med pse, tako je planil Kirdžali med svoje bojnike. Z germečim glasom kriči: „Ne moríte, branite se,“ — in odbija s svojo težko sabljo multanske sablje, ali je

pa iz rok puli vojnikom. Tudi Jordaki se bojuje. Ko Bolgarji in Albanje zagledajo svoja vodnika, oserčé se, ojačé in prederó k vratom. Tù zavesedeta načelnika vsak svojega konja in njuni trumi se počasi umičete po cesti v Tergovico množnim Multanom. Že so na poli pota, ali razkačenih Multanov je več in več; nevarnost je že velika, življenje drago, kar se na enkrat začnó obračati Multanje in kričati: „Bisurmanje so v Piteštu!“ — Kirdžali zavpije: „Nazaj!“ — in Jordaki povzame njegov ukaz, in kakor sinovi tiste matere, vrneta se in vrete nazaj obe vojski, ki ste se ravno kar tako ljuto borili — druga z drugo, kajti skupni sovražnik in skupna nevarnost sta najboljša posrednika slogi.

Ne vidi se še Pitešt, ali tam doli, kamor najdlé more oko, gonijo spahi neredne multanske trume. Nekteri popuščajo orožje, nekteri se skrivajo v lesove in bežé za gore; ni ga vodnika v Piteštu, da bi je zbral, da bi je vnel za boj, Tudorjeva smert je smert multanske svobode. Kirdžali pozna, da so to spahi Hadži-Ahmetovi, vidinskega paše; prišla mu je zopet Sara Mihaela na misel: „Zdaj pride k očetu, moj sin se pomohamedani,“ — in vstekla bojaželnost se mu je vžgala v sercu. Potem mu je šinilo zopet v glavo: „Ne ljubi me več, morda bode tam srečnejša,“ — in solza mu prisveti v oko. Zdaj zaslišijo krik: „Allah! Allah!“ — in bolj in bolj se bližajo množne jate spahov. Trikrat sta udarila ná-nje Kirdžali in Jordaki, trikrat sta ju nabila, ali trikrat so ji pomožne mu-

zulmanske čete pehnile nazaj. Kirdžali kosí Muzulmanom glave kakor kosec mak na rodovitnej njivi, kjer je prav gost in bohoten; ali kaj je njemu do tega? V Pitešt pa ne more, da bi otel ženo, sina. Veže ga načelniška dolžnost, zató mora v Tergovico. Tudi tukaj je boj; Kiaja Mehemed in Kanimari Sava sta napadla gerški tabor, in zmaga se jima smehlja.

Kje je Ipsylanty? Kje Kantakuzen? — Precej po prvem strelu sta zapustila grad in zginila nekam. Videli so ji, da sta o bodočej multanskej vladi senjat odjezdila s Karavijo in z ubojicama, ki sta bila umorila Tudorja. Sveta truma mladih Gerkov hrabro bojuje, kakor bi ménila, da gledajo ná-njo maratonski junaci, vitezi, ki so pri Termopilah vihtili orožje, in macedonski Aleksander. Slovanski kapitanje se besno boré, hrabrost je vlastitost njih rodú že od nekaj; ali Kiaja Mehemed je neomajljiv mož, korenjaške desnice, in njegovi vojščaki so hrabri kakor afrikanski levi, njegove čete množne kakor šakali na kurdistan-skih stepah. Mehemed se je zaklel na proroka, da ne vtakne v nožnico svojega meča, dokler ne pokolje pasjih vpornikov, in rés je bil mož-beseda; Bog je v svojem serdu kaznil kristijanski národ zarad grešnega vodnika kristijanskej vojski na čelu.

Ko sta Kirdžali in Jordaki prišla v Tergovico, takrat je že mesto in grad bil v plamenu, in ostala gerška vojska je bežala pred Turci, ki so derli za njo. — Solnce je zašlo, črni oblaci so se razgernili po nebu in dež je začel kapati. Nebo plače zarad ljudske

nesreče, ali ni ga sram svojih solz, ker jih ne vidi solnce, to božje oko. Terpko preletí Kirdžali dogodke tega dne — vse, drugega za drugim. Žalostno vzdihne, spomni se na Boga, goreče pomoli, milo pojoče. Ne zaderžuje gorkih solz, ni ga sram, uklonil se je Bogu, nobeno človeško oko ne vidi tega. Modrijan se posmehuje rahloserčnosti in ponižnosti, pa ste vendar najgotovjši pot do božje milosti. Kirdžali prosi nebeške milosti ta pot, ali kaj ljudje porekó, za to se ne meni ta trenotek, še na misli mu ni to. Strastnej spokorljivej duši, če vsi čutje vskipé v njej in s svojo vrelostjo zmorejo serce, takej duši je misel na Boga in molitev edina uteha.

XVIII.

Merkla noč je; na nebu ni ne meseca ne zvezd, ni rimske ceste ni ognjenih slopov, vse je temno in černo. Ali na zemlji ni povsod temno: dva velika ognja svetita nekoliko razdvoje kakor zemski solnci: na južnej strani gorí Pitešt, na sévernej pa Tergovica. Po dolinah, ob lesovih bliskeče tisoč in tisoč majhnih ognjev, kakor zvezde; ti ognji so nema znamenja, ki se kličejo ž njimi razkropljeni kristijanski vojščaki. Pri Tergovici, na ravnini, blizo bukreške ceste jasno svetijo množni ognji tako, da se vidiijo, kakor polumeseč: to je muzulmansko šatorišče Kiaje Mehameda. Hadži-Ahmetov tabor se pa ne vidi, ker so gore in lesovi na poti. Od vzhoda veje veter in zanaša na uho nekak glasen, pretergan hrum; okoli se sliši

konjski topot, čujejo človeški koraci, posamezni in množni — to se iščejo kristijanski vojniki. Muzulmanje s počinkom časté nočno temo; prorok jim je ukazal: o solnčnem zahodu potaknite meče v nožnice in ne izderite jih pred vzhodom — bojni zvestaki alkoranu pa sveto spolnujejo Mohamedov zakon, razvžigajo s tem ukazom oholost orientalcem in ponašajo se: Vedel je Allah, vedel prorok, da mi nismo volcje, ne razbojniki, da bi nam za zmago bilo treba temne noči na pomoč; dala sta nam jasno solnce, beli dan za pričo naše hrabrosti, naše moči.

Dragoneštu nasproti, na holmu pod hrastovim lesom, stojita Kirdžali in Jordaki in gledata na le-tó šatorišče, na žalobo kristijanske zemlje. Albanski in bolgarski konjiki, ki so se razkropili po poljih, da bi zbrali vojščake v Dragoneštu; kateri bi ne mogli priti za njimi, tistim pa, da povedó, naj se snidó v samostanu ardžiskega dvora. Jordaki je žalosten, ali vendar, nada ni še minila ga; Kirdžali pak po strastnem vshitjenji, po gorkeji obupljivosti, goreče koperní po boju, po osveti zarad onečeščenega kristijanskega imena, in to mu nekoliko hladí dušo. Pozná se mu, da ga je spreletela neka misel: prijel je Jordakija za ramo z eno roko, z eno pa mu pokazal turški tabor: „Gledi, kako vojna Kiaje Mehameda počiva po zmagi!“ Potem se je obernil, pokazal proti Piteštu: „Tam nekje lené pa Hadži-Ahmetovi spahi,“ in vzdihnil, bodi-si da se je spomnil na Saro Mihaelo, ali pa na sina. — „Čuj, saj imava še ljudi, speči Muzul-

manje naj za večno zaspé. Še pred dnem bode vse v kraju; ako pa pogineva, tudi prav, saj ne pojdeva sama na oni svet, ne pozdravi jih veliko solnčnega vzhoda jutri zjutraj ob izanu.“

Jordaki stresne z glavo: „Ko bi bila midva sama, jako rad bi sprejel tvoj nasvèt, pa sva na čelu osirotelej vojski. Kaj bi pa ta začela potlej, ko bi naji smert umorila? Naj malo polení Bisurman, nam že vzcvete še svoboda, tudi nam se bode še smejala zmaga. Zberiva vojščake obéh vojsk v samostanu ardžiškega dvora, in potlej se zméniva, kaj in kako.“

Kirdžali ni mogel nikoli zatajiti svoje nevšečnosti, če se mu je vstavil kdo; ni znal, pa mu tudi ni bilo mar, da bi bil prevéril koga, in nikoli ni spremenil svojega mnenja. Ponosno in hladno je odgovoril: „Le idi tedaj v ardžiski dvor, zberi vojsko tam, Bog ti daj srečo; jaz s svojimi vojščaki pojdem v Pitešt. Morebiti se še snideva kdaj.“

Jordaki ga je nagovarjal, prav prosil ga, naj ostane, ali ni ga bilo še nikogar na svetu, da bi bil omajal tega človeka, ki je znal reči: „Jaz hočem,“ in znal izveršiti, kar je hotel. Ukazal je Mihajlakiju, naj urno zbere Serbe, Bolgarje in tiste, kateri hoté iti ž njim.

V Dragoneštu se je sešlo cele kupe ljudi okoli plapolajočih ognjev in molčé stojé okoli njih, kakor navadno tepena vojska. Spogledujejo se vsi, kateri so že tù, in ti, kateri še prihajajo, ali nobeden se ne upa vprašati nobenega, kje je ta ali ta tovarš, pri-

jatelj ali sorodnik, ker ko bi to vpraševali je, morali bi povedati, kje so je pustili, kje so bili sami, morali bi se sami zatožiti, kaj so storili ta dan, vojščak pa ne pové rad, da je pobegnil z borišča. Tudi ne brenkečejo z orožjem, ker sleherni brenket z ostrim jeklom bi jim bil terpek očitek, zakaj so onečestili hrabrost; ne potičejo se po vasi, sram jih je, zato se nečejo pokazati starcem, ni ženstvu, da bi jih ne vpraševali: „Od kod ste prišli? kje je sovražnik?“ Ne jed ne počinek jim ni na misli; ko žalost morí dušo, ko jo bridkosti obhajajo, tačas telesa ne posiliš lahko z jedjo, ne zaziblješ ga kmalo v spanje. Oj, po zmagi vojska ni taka! Tačas vsak vojniki vrišče in brenkeče z orožjem, in če tudi ni junaško sukal roke na bojišču, pa z jezikom junakuje v taborju pri ognju.

Že so dobili glas, da sta Ipsylanty in Kantakuzen z vso svojo pribočno vojsko pobegnili čez erdeljsko mejo k avstrijskemu cesarju. Vojaci so hladno sprejeli to vést; teh vodnikov niso videli nikoli na nobenem bojišču, zato ji poznajo le po imenu. Jordaki je prišel in začel ukazovati. Vsi ga slušajo, in zahvaljujejo se mu, da je sprejel načelništvo; zopet jim je nada oživila v sercih. Če vojska nima vodnika, razperši se in razgubi, kakor roj bučel brez matice; zato časté in slušajo načelnika, ki je popelje na vojsko. Ali vsak si misli: tudi jaz bi jim bil lahko načelnik, tudi jaz imam hrabro serce, in bojna osoda je v božjih rokah, ali kdor po nesrečni bitvi zbira vojsko in obeta vojščakom: „Jaz vam bodem načel-

nik,“ temu dajó hvalo, kajti malokdo je rad vojevod ob nesreči.

Mihajlaki ima že tri sto Serbov zbranih, na čelu jim je Bešerevič, sto bolgarskih konjikov — ostanek izbornega Miloševega konjištva, sto Gerkov svete trume, in načelnika sta jim Kantagoni in Safianos, ki hočeta s Kirdžalijem iti na vojsko. — Po stranskih potih gredó v Pitešt, trava — rosna šumí pod nogami; konji cenkljajo z uzdami, časi pa časi herkajo, časi otresajo roso, in konjiki molčé zmerom. Zavili so naravnost k piteškemu pogorišču; vse tiho je na široko okoli njih, le kedar jezdijo okrog kake gore, skozi kak les, pišče veter, kakor bi se hudobni duh gnal po zraku; ali kedar pridejo h kakemu potoku, droben dež gluho plivka v vodo, kakor bi šepetal in molil. Ljudjé se nekteri potičejo po polji; ali zaslišali so množno vojsko in bežé, ker ne morejo spoznati v nočnej temi, ali je sovražnik to ali domača vojna. Življenje jim je drago, zatorej nekteri legajo na zemljo, nekteri pa se skrivajo za drevesa in namiroma stojé kakor debela, nepremakljivo ležé, kakor zemlja; zverí je preplašil boj po dnevi, in razbežale so v daljne lesove. — Kirdžali jezdi naprej in vpira oči v požar. Kerči se mu serce. Ni mu duša okamenela v grehu, tudi nima serca gluhega, ni oglušelo čutu — njegovemu glasu. Kedar mu strasti obvladajo čute, podobne so oblaku ob vročini po leti. Tačas oblak vse drugo na drugo kreše blisk, proži grom, kmalo na to začne pa bridko jokati, in gost dež, goste solze se utrinjajo iz njega

zarad nesreče, ki jo je prizadel v svojej jezi. Kirdžali se izpoveduje sam sebi in premišlja: „O veliki Bog! ti vidiš, jaz sem nedolžen, zaslonil bi ga bil z lastnimi persi, bojarka pa meni, da sem jej jaz umoril sina, in zdaj me kolne zató; in ona,“ še v mislih neče imenovati Sare Mihaele, „ljubila ga je!“ zopet mu je začela strast besiti v duši. V tem prijezdi Mihajlaki, rad bi se nekaj pogovoril ž njim, ali Kirdžalijev konj je na kremen zadel s podkvmi in vkresal gost ogenj, in ko šverkajo iskre, vidi Arnavt, kako grozno obličje ima Kirdžali; zató se je zbal Mihajlaki, neče pretergati vodnikovega molčanja. — Že imajo Pitešt pred seboj; Kirdžali gleda okrog, ali nikjer ne gorí ogenj v taborju, le mesto še tlí, pa tudi pojemlje že. Ali v mestu počivajo Muzulmanje, ali je pred dnem pogasnil ogenj v taborju? — Dvigne oči proti nebu, in gotovo je z neba milost božja posijala na-nj, kajti nek neznan glas mu šepeče na uho: Saj ti je zvésta, saj ni ljubila nikogar drugega nego tebe. Posvetila mu je v serce sladka nada: morebiti še vidim ženo in sina, in to nado si razgreva sam. Vse jej razodenem, poprosim je, naj mi ne zameri, saj pozabi vse, saj me ljubi. — Vstavi vojsko in pogleda po okolici. Nikjer ne sveti noben ogenj, le v mestu malo po malo umira požar, in tam pa tam kak plamen vsplapolá in blede posveti med gostim dimom. Že se daní, na vzhodu se sivé oblaci in malo po malo, prav počasi svetloba temo briše z neba. — Kirdžali jezdi s svojo vojsko naravnost v mesto, nekoliko konjikov je

poslal pa na desno in na levo, da poiščejo muzu-
manski tabor in rekel jim, da se zopet snidó pred
mestom. Urno so se razkropili konjiki in bôdejo konje;
dolgo doní zemlja pod mnogimi urnimi kopiti, —
znamenje, kako naglo so izveršili poveljnikov ukaz.
Vojska prijezdi pred mesto in vstavi se. Kirdžali na
čelu nekoliko konjikom jezdi na pogorišče. Od kraja
se jim dim kadí v oči in zapira sapo, ali to je ne-
halo, persi jim zopet dišejo, oči gledajo: oglje žari,
plamenci pojemljejo, kadé se ogorki neizgorelih hiš,
in nikjer ni ne žive duše. Kirdžali prijezdi na mesto,
kjer je še včeraj stal Beli dvor, tam je že vse izgo-
relo in stlelo, še kadí se ne več. Na dvorišču je
polno opaljenih kostí, okoli pa drugača opaljenina;
ali je ogorela obleka to, ali so pa obžgana človeška
trupla. Kirdžali gleda okoli sebe, nekaj išče, razjaha
konja, skloni se bled in vzdigne v roci nekaj: zdí
se mu, da je to drobna kost sinova. Omedlí, stresnejo
se mu roke, s poslednjo močjó prelomi to kost —
to je kos lesa. „Hvalo ti, véliki Bog!“ in spusti les
na tla, ali tako mu je ta boleost očetovskega čuta pre-
vzela serce, da se je naslonil nazaj na herbet konju
in zamotala mu duša v čudne misli.

V tem prijezdi Mihajlaki: „Ban!“

Kirdžali se zbudí: „Kaj bi rad?“

„Multanje pravijo, ko je Hadži-Ahmet oplenił in
zapalil mesto, da je precej včeraj, še pred solnčnim
zahodom, s plenom in zalotenci odšel proti Balkanu.“

Kirdžali že sedí zopet na konju: „Tudi mi poj-

demo za njimi, ne uidejo nam“ — in v skok jezdi s žalostnega pogorišča.

Na nebu se je že razdanilo in tudi na zemlji se vidi. Pri Kirdžalijevej trumi stoji kup Multanov in nekaj pripovedajo; ali ko zagledajo jezdeca na črnem konju, pobegnejo, in beže in kriče po polji: „Ta je umoril našega hospodarja!“ Bolgarji zavsedó konje, da bi vderli za temi ljudmi, ki načelnika dolže, da je ubojica, ali Kirdžali krikne: „S kônj! pustite je na miru,“ — in odjezdi na stran: „Ljudjé beže pred menoj! Res je že na tem svetu božja kazen. Hussejn, hrazgraški bivavci, to je za vas;“ — in potegnil je konja, da se je postavil po koncu, ravno kakor slop.

Mihajlaki prijezdi k njemu: „Ban, kam pojdemo?“

„Kamor popeljejo moje oči, tje pojdete vi.“

Mihajlaki povzame s pokornim glasom: „Kirdžali, tvoj najvernejši sluga, najzvestejši prijatelj govori s teboj. Tebi se senja o nekovej sreči, in motiš se ž njo, pa ni vredna, da se.“

„O kakej sreči, in zakaj ni vredna tega?“

„Zató, ker ni, ti iščeš ženo, pa ti je nezvesta.“

Kirdžali je že zaiskril z očmi in zgrabil za samokres: „Pes — prokleti, nezvesta!“ —

Mihajlaki odpre kaftan na persih: „Ná! ustreli me, jaz tebe gorkejšé ljubim nego svoje življenje, jaz ti hočem vse povedati, po pravici, kar sem vidil sam.“

Kirdžalija mine jeza, pobesi roko in temno vpré

oči v tla: „Govôri, jaz bodem poslušal, ne las ti ne pade z glave.“

Mihajlaki začne pripovedati, kaj je videl v rudniškem gradu, ko je bil pervikrat prišel k Miloš-Obrenoviću; kolne se na bojno arnavško slavo, da je res videl, kako sta si Sara Mihaela in Tudor stisnila roci, kako je rudečica oblila oba. Na smert obsojeni zločinec ne posluša sodnjega določila s tako bolestjo, s kakoršno Kirdžali Mihajlakija: hudodejniku končajo življenje in vse, kar neha z življenjem vred, Kirdžali pa še živi, ali ž njim vred tudi onesrečena ljubezen, izdana zvestost, kervava obupljivost, in njegova in njegovega otroka nečast. Kmalo je bled, kmalo rudeč, spregovori pa ne besede. Mihajlakiju pleše oko po njegovem obličji. Arnavt meni: doveršil sem vse. Povedal je, kar mu je bilo na sercu, Kirdžali pa le molči. Arnavt se vnovič derzne ter preterga molčanje: „Nikar naj te ne grize, vodnik! z ljubeznijo nisi srečen, ali bojna slava ti bode zvesta; verni se nazaj na gore, tamkaj so najini ljudje, morebiti dočakava boljšega trenutka; pozabi na nezvestnico in preskerbi sinu bogastvo, saj ga najdeš — gotovo.“

Vidi se, da so te besede razburile Kirdžalijev ponos, kajti povzdignil je čelo, zabliskal z očmi: „Jaz razbojnik! ne, nikoli! Mojemu otroku je treba slave; ali naj bode imel slavo, ime, bogastvo, ali pa mojo smert izvedel kdaj. Mihajlaki, naj zavsede vojska konje, pojdemo.“

Arnavt ni zinil ne besede, ampak precej je od-

jezdil izveršit ukaz. Kapitan dobro vé, da ni varno jezika brusiti, kedar ban kaj ukaže; lahko bi za odgovor bila bridka sablja ali pa svinčenka. Še enkrat se zamisli Kirdžali: „Da bi pozabil ná-njo! Tako sem jo ljubil, tako jo ljubim še zdaj! Izdali so me; pa bi bil življenje žertvoval jim. O, človeški rod! — Terpko mu je serce, pogleda v nebo: „Bog, ti me hudo kaznuješ, pa saj sem velik grešnik. O sin moj! o moje leško ime! kaj se zgodi z vama?“ — in s tem dvojnim spominom se je vnovič doteknil svojega zaspalega ponosa. Mahne z roko: „Jaz hočem biti bolgarski car,“ oberne konja, in zdirja za vojsko.

Vstalo je solnce in veličastno sije; ponos stoluje Kirdžaliju na visokem čelu, in grozen ogenj se mu utrinja iz oči. Veselé se gore in lesovi, veselé doline, ki gledajo v obličje jasnemu solncu. Serca in obrazi so se osmelili bolgarskim konjikom, pešcem Serbom in Gerkom, ker vidijo junaškega vodnika na čelu. Tiči se vzdigajo k solncu, plahutajo s perotnicami in radostno žvergolé; tudi vojska gre za svojim načelnikom proti vzhodu — čilo ali tiho. Prišli so na bukreško cesto, Kirdžali se ustavi, pogleda po vojski in urno oberne konja, kakor bi bil vruga zagledal, zakrije z burko obraz na bukreškeji strani in jezdi naravnost na fokšansko cesto. Spomnil se je na Saro Mihaelo, toda brani se temu spominu, ali zastonj: ljubezni ne nosiš na rokah, pa se je tudi z rokami ne ubraniš, ljubezen s čutjem vlada serce in dušo, in svoje vlade ne prepusti precej človeku, temuč na

vso moč se bori ž njegovo voljo in skor vselej jo zmore. Zmerom naprej gredó proti Fokšanom zdaj; Mihajlaki nič ne vé, kam ju pelje načelnik, pa saj vojakom je malo mar to, kam jih popelje. Samo Kirdžali premišlja: „K Prutu pojdem, Muzulmanje bodo menili, da sem šel prosit belega carja, naj me zavaruje in nehali bodo stražiti Donavo. Stara ljubljenska! slovanska reka!*) še enkrat me preneseš na svojem herbtu. S kervjó za bolgarsko svobodo, za Kriščevo vero, hočem odmiti silistrijsko morijo.“ — Zdí se mu, da je potomec kakega leškega kneza, že bolgarski car. Ošabnež, le moti se s temi sanjami, ne mara bodeš še gorko jokati kdaj zató, kajti znaj, Bog ne dá vsakomu, da bi bil Miloš.

Tri dni in tri noči gredó zmerom naprej, ali od nikoder ni Turka za njimi; še le četrty dan, ko so prebredli Seret, prikaže se od belega Ribnika cele kupe spahov. Kirdžali je z bolgarskimi konjiki pahne nazaj, ali nove jate s topovi se priženó od Adžuda. — Kirdžali zgrabi tudi te in zaderžuje nekoliko časa. Toda večja in večja se muzulmanska vojska, in kristijanski vojščaki se pomičejo k Prutu. Onstran besarabske reke so na slopéh dvoglavi orli, to pomenja deržavo belega carja, in ob reci so Skulane, kakor kak venec; hiše so bele, strehe černe. Besarabje in

*) Stara Donava, slovanska reka. V serbskih, bolgarskih in sedmograških pesmih je Donava slovanska reka, kakor v ukrajinskih Dnjeper kozaška in pri Krakovu Visla poljska reka.

moskovski vojaci so prišli na obalo in gledajo ta boj kakor kako zanimljivo gledališče, na pomoč pa nečejo bratom kristijanom. Kirdžali je steknil ostanjke nekovich starih okopov, in tū sklene braniti se do noči, po noči pa z božjo pomočjó pretleči k Dónavi. Kakor ribolovke nad ribnikom, ali kakor komarji nad močvirjem, tako rojé Muzulmanje, kričé: „Allah! Allah!“ in streljajo s puškami, zažigajo topove, k razvaljenim okopom pa se bojé, ker za njimi se branijo hrabri vojščaki. V kristijanskej vojski je še le nekoliko mertvih, Muzulmanov pa že vse polno leží po borišču, kajti kdorkoli se približa okopom, ne ostane živ; kristijanje znajo izbornomeriti in streljati; kakor za stavo, tako zadajajo smert njihove kroglje. Osem ur že traja kervava bitva, ali z onstran reke le s krikom dajó hvalo kristijanskej hrabrosti. V tem se po cesti od Berlata prikaže velika truma konjikov. Spredaj jezdi rijaveca lep jezdec, za tem polkom idó drugi polki, in vsi so oroženi s kopjem. To niso spahi, niti albanski konjiki, straža muzulmanskih paš, to je slovansko pleme, to so sinovi Zaporožci. Kirdžali je spoznal je: Ti so Slovanje, jaz sem tudi slovanskega rodú; to so kristijanje, mi smo tudi kristijanje, pa se udarimo zdaj. Prišla sta mu na misel Sara Mihaela in sin: „Nezvestnica! jaz ti odpuščam; sin moj, bodi srečen!“ — Oberne se k svojim vojščakom, razvedrí se mu čelo, smeh preletí obličje: „Le hrabro! Ne ustrelite, predno vam ne dam

znamenja.“ — Zdaj ukaže bolgarskim konjikom s konj, naj se zversté, sam je pa tudi razjahal konja.

Polk Zaporožcev dirja nasproti, ali molčé; spahi so jim stopili s pota, stojé na strani in gledajo, kaj bode to. Zaporožci ne kričé: ne upajo se na pomoč klicati Boga, ki so ga klicali njihovi davni pradedje, Allaha klicati jih je pa sram. Že so pred okopi. Kirdžali krikne: „Ustrelite!“ Serbje ustrelé in kakih dvajset Zaporožcev se zvalí s konj, drugi v skoku planejo čez prekope in že divjajo s kopjem med serbskimi verstami. Začnó bojevati drug z drugim, mahajo s smertnim orožjem, koljejo in sekajo kakor besni biki, tergajo kakor vstekli psi. Kirdžali kričí, razvnema boj, kosí z bridkim mečem roke — noge sovražniku, glave konjem. Šest ran ima že, kri kipi iz njih, ali ne omore mu roka, ne oterpne serce, bolj in bolj mu gorí duša. Kakor peklenšček, tako téka po borišču in velevspešno zadaja smert okoli sebe. Tudi njegova vojska bojuje. Kantagonija je ataman poderl s sabljo, Safianosa je zadelo kopje, sam si ga je porinil pa še globoče, da bi dosegel z mečem sovražnikov vrat; oba sta se zavalila na zemljo in umerla v tem objetji. Bešerević skuplja svoje bojnike, in Mihajlaki zmerom pri Kirdžaliju bojuje; rad bi s svojimi persi vjel vsak mahljej, kateri je namenjen njemu. Ali že so Zaporožci kristijansko vojsko pehnili od okopov in zdaj jo tirajo k Prutu. A zakaj se je zaporoški vodja na svojem rijavcu tako razserdil, ko je zagledal Kirdžalija? „Ha, vendar sem te zalótil, pesja duša!“ — in

plane k njemu na konju. Kirdžali spozná atamana Nečaja, in prišla mu je na misel Hrazgrada. Z mečem hoče splasiti konja in mahniti atamana, ali konj se ogne in ataman tako silno sune Kirdžalija v persi, da se je na zemljo zvalil Bolgar: „Branite se!“ Mihajlaki je že sam večkrat ranjen, ali vendar vzdigne Kirdžalija v naročje, ostala vojska pa zaslanja načelnika s svojimi persi, in Arnavt, kakor skerbna pestina, prenese ga čez Prut, položi na trato, in sam je padel — omedlel. Odtekla mu je kri, opešale so mu moči, in umerl je, ne razbojnik, temuč junak, zvest kapitan, ki je s svojim življenjem zavaroval življenje vodniku.

Nehala je bitva. — Ko Kirdžalija obsije zopet zavest, ozré se, kje je. Tù vidi okoli sebe le še kakih dvajset svojih vojščakov, ranjenih, neoroženih; vidi radovedne Besarabe in vojnike belega carja. Pogleda na stran: tam leži Mihajlaki mertev. Hoče vstati, ali ne more; sune kapitanovo truplo: „Mihajlaki!“ — Nekdo izmed pričujočih spregovori: „Ne živi več.“ Žalosten pogleda Kirdžali in s preterganim glasom povzame: „Ti samo si bil moj prijatelj, ali tudi tebe nimam več! — Žena!“ — stresne se. „Sin! — tedaj vaju ne vidim nikoli več. Slava, mogočnost — kam ste zginili?“ in zameži, da bi zatajil solze, ali siloma so se mu vderle, in vsem je tesno, mnogi imajo oči solzne, na čast njegovej bolesi. Vzdignejo ga na nosilo in odnesó v Skulane.

Ne daleč od bojišča so Zaporožci zanetili velik ogenj in posedli okoli njega. Tù jedó, pijó, tù se

razgovarjajo in pojó ukrajinske dumke, kakor so je davne, srečne poljske čase na Siču. Ali se je morebiti gospod ataman, kakor je bilo to nekdanj, vzdignil na povelje kraljeve milosti, na klic ljudovlade, na poziv njenega starešinstva, vzdignil z junaci opustošit bisurmanski svet ali natleč neverske Tatarje? O ne! — Prelivali so danes kristijansko kri, in da-si zmagovito, vendar se žalostno ozirajo proti Ukrajini in žalostno pomenjajo: „Poljska nima več kralja, ljudovladi je nered zavdal. O, ko bi nam Bog pustil verniti se na Dnjeper, v očino Zaporožje, ko bi vendar doživel kralja na Poljskej in ljudovlado mogočno, kakoršno so imeli naši pradedje, in da bi po našej, po zaporoškej navadi zaplesali časi s sovražniki matere Poljske, njej na čast, sebi na slavo.“ — Hrabri vojščaki, da-si v bisurmanskih turbanih, vendar kristijanski molijo Boga in prosijo, da bi vresničil vroče želje njihovih serc. Malo na strani sedí stari ataman Nečaj, in poleg njega asavula Bogdan. Sedemdesetletni ataman gladi poljsko karabalo, svojo staro, verno tovaršico. O, ko bi imela jezik ta sablja, povedala bi od kraja do konca vse atamanovo življenje, kajti od svojega petnajstega leta je nikoli ni odpasal Nečaj, in kako je vihtil jo, to vé Bog, to vedó bratje Zaporožci in sovražniki. — „Ha, plačali smo jim, menda ni mnogo pribežalo jih k Moskvičanom. Srečni, če ne verjemó Rusom. Ali ta pès Kirdžali mi je prišel na oči, ta tudi ne vstane od smerti. Naj ga Moskvičanje zakopljejo, ali pa krokarji in psi raztergajo

njegovo truplo, to je meni vse eno, da le na svetu ne bode več tega prokletega psa.“

Asavula zaviše berke: „Oče ataman! zakaj se ti je pa zameril ta človek, saj ga ni bilo nikoli med nami? tudi je še premlad, da bi bil zalezoval tvoje dekle, in rijavca ti tudi ni skrivaj odpeljal.“

„Ali pomniš Kordakija?“

„Pomnim tega Arnavta, ki so ga vragovi vzeli v Izmajlovu. Kirdžali ni bil njegov sin, ne brat. Arnavt je bil ostuden, kakoršen je pogan, pa zal mladenič, zakaj ni bil kozak?“

Ataman nagubi čelo: „Kozak, smert mu!“ — zagodernja nekaj v brado; ali kakor je kazno, prišlo mu je na misel, da bi Bogdanu povedal rad nekaj, kar je skrival dozdej; pogladi berke z dlanjo: „Ali pomniš tega psa, ki je bil pri Kordakiju?“

„Pomnim, to je bil Bolgar Ilvandži. Ta je imel zlata toliko, kolikor ga ima tatarski kam, ali sejalega je tako, kakor kak poljski plemenitaš.“

„Resnica, in to je bila ravno nesreča. Ti dobro pomniš našega brata Tetero, kaj ne?“ stresne z glavo ataman in vzdihne.

Bogdan mu gleda v oči: „Kakor bi ga bil danes videl, tako mi je v spominu Tetera; ali kaj se je zgodilo ž njim, tega ne vém dobro.“

Nečaj se prekriža: „Večni mir njegovej duši! Takih môž ni več na svetu: na konju, s sabljo v roci, pri čaši, pri dekletu, povsod je bil môž, zarés poljski plemenitaš! Pa je bil tudi rés plemenit, iz starega

rodú, zapisal se je Zaporožcem v imenik, in od najmlajših let sva bila skupaj v Nekrasinem kurenu na Ukrajini. Ti si bil tačas še deček — ali ne pripovem ti, kako smo bojevali za mater Poljsko, kako smo prišli čez Dónavo, kako je umerl naš oča ataman Nekrasa,“ — zdaj staremu Nečaju žalost zapre glas, Bogdan plače, in s trenutji svetega molčanja častita spomin na rajnkega atamana. Nečaj se oddahne: „Ne tuli stari, da še jaz ne začnem jokati, z jokom ne zbudiva mertvega očeta v grobu, poslušaj raji dalje o Teteri....“ — Glas se mu trese od na pol zadušenega ihtenja, ali ne pusti je več solze v oko: „Ni bilo vojske z Moskvo, sultan ni potreboval naše službe, torej sem šel s Tetero pogledat bolgarsko krajino, in kar je rado na takih potih, prišla sva vseskozi, zdaj tù, zdaj tù, pod kako gostoljubo streho. Nekega dne sva prišla k bolgarskemu knezu Ivanu Striboži. Častitljivo, slovanski, sprejel naji je knez; tako sem jedel in pil, da sem se spomnil na Poljsko. Tetera se je zagledal v kneževo hčer, bistro, ljubeznjivo kakor pomladanjsko vreme; lička je imela bela, kakor je bezgovo cvetje, in rudeča, kakor jagoda, oči črne, bliščeče kakor dve zvezdi; ko je razpletla kite, vili so se jej črni lasjé do ledij; rasti je bila krasne, berhke kakor kaka Poljka. Človek se je rés lahko zaljubil vá-njo, besed je bila sladkih kakor med, in ljuba tako, kakor mačica. Ali bil je tam tudi ta pesji sin Ilvandži, knežev rejenec, bojè da sin nekega kneza, toda kaj vraga smo se menili takrat za tega golobradca. Tetera je

kar na ravnost razodel knezu, da bi njegovo hčer rad za ženo, knez je pa dal mu jo. Ženitva je bila hrumna; po svatbi je Tetera na Černo vodo odšel s svojo ženo, jaz sem se vernil pa v Babadadž, takrat sem v službo vzel tega potepenca, Albana Kordakija. Šest mesecev potem je prišel Ilvandži — saj véš, kako smo ga sprejeli. Štiri tedne je pil in jedel zastonj pri nas, potem mi je pa povedal, da bi šel rad na Černo vodo k Teteri; dal sem mu Kordakija na pot; da bi bil vendar jezik oterpnil mi poprej in poveljništvo ne bilo več moje. Čez dvanajst ur sem sam odjezdil za njima, in na potu mi je vse prorokovalo nesrečo: zajci so tekali pred menoj čez pota, krokarji so krokali na levej, volka ali srake pa ni bilo nikjer nobene. Prijezdil pred Teterin dom, — ali vse tiho, vrata na dvorišče so odperta, in v hišo tudi, na stežaj. Stopim noter — truplo vernega Kozaka v veži! Mraz mi je spreletel kosti. Stopim v Teterino sobo. Tetera leži na postelji kervav. Še je živel; poznal me je; pojecljal je z umirajočim glasom: „Ilvandži je ubojica, in ona...“ Potlej je še nekaj nerazumljivo govoril, na zadnje povzdignil glas: „Osveti me, kri za kri!“ — in izdihnil je dušo. Prisegel sem na njegovo truplo, da osvetim smert. Začnem iskati Teterinih služabnikov, ali vseh sedem je bilo umorjenih. Cele tri mesece sem s svojimi junaci stikal za njima po vsem padišahovem svetu, ali nikjer ju ni bilo sluha, ni duha. Knez Striboža je obupal in umerl; ta hči je bila njegova edinka. Čez več let pozneje sem še le izvedel

v Izmajlovu Kordakijevo smert in za tega Kirdžalija. Saj še pomniš Hrazgrado; takrat bi ga bil ubil — prav gotovo, ali ni bil orožen, Zaporožec se pa ne dotakne nikogar, kdor ni v orožji. Pozneje mi je Hakim povedal nekoliko o Kirdžaliju, kolikor je vedel sam. Jaz sem bil v Silistriji; videl sem tamkaj nekega človeka, ki je preživel strašno kugo, ta je poznal Kirdžalijevo mater: njen oča je bil knez, porodila je sina in umerla v vélikej nadlogi. Videl sem Ilvandžija o nekej priliki, ali samo enkrat, in ne vém, kam se je izgubil. Očeta nisem mogel stakniti, zato sem se osvetil pa sinu, kri za kri!“ — Zdaj je prenehal Nečaj, zamislil se, čez nekoliko časa pa zopet začel na dalje: „Če me je pa ogoljufal meč, da se še vzliže ta pès, poskerbi pa Kiaja Mehemed zá-nj. Moskvičanje mu gotovo izdadé ga, zarad enega človeka ne bodo hoteli vojske, za kri treba kerví.“ — In kakor bi se bil ohladil z osveto, legel je na burko; tudi asavula se je stegnil in začel premišljati. Ogenj je pogasnil, in Zaporožci so plegli spat; malo po malo umira žerjavica; Zaporožcem se pa senjá o Ukrajini, o materi Poljskej.

Kirdžali je v kišenjevskem samostanu dobil zavetje; usmiljeni menihi mu skerbno strežejo in po noči in po dnevi čujejo pri njem. Vestno skerbé za-nj, po zakonu kristijanske vere; v sercih jim gorí kristijanska usmiljenost, na obličjih pa sije znamenje kristijanske ponižnosti. Pobožni oča Pavel, pervostojnik samostanu, skerbí za Kirdžalija tako, kakor mati

skerbí za bolnega otroka. Menihi pripovedajo drug drugemu, ko je pervostojnik ogledoval rano Kirdžaliju na persih, da je obledel, jokal, poljubljal obraz matere božje in hvalil jo, ker je otela življenje kristijanu. Nikoli nikamor se ne gane od bolnika, sam mu devlje mazilo na rano, sam daje zdravilo in uteho lije v serce. Oča Pavel je bil žertvodaten mož, vsakemu bolniku je bil na pomoč precej, nikoli ni bilo treba dvakrát poprositi ga, dosti mu je bila beseda: „Terpím,“ — in že je skerbel za pomoč; ali nikoli ga nihče ni videl tako skerbnega. Poprej je oča doveršil svoj pervostojniški opravek, potlej je pa molil po noči in po dnevi, užival le malo, spal tudi malo, a zdaj je zmerom pri Kirdžaliju, časi zamudi celó molitev. Menihi opazujejo: „Oča pervostojnik je tako skerben za zdravje brambovcu kristijanske vere; morebiti je Kirdžali njegov krajan, oča Pavel je od nekod iz daljnih slovanskih krajev.“

Preteklo je deset dní po skulanskem boju; Kirdžaliju so se zacelile rane, in zopet se je ojačil; ranjeno serce mu pa le ne ozdravi in duša ni ne trenotek pokojna. Moli, posluša očeta Pavla, ki ga teši, željno posluša njegove besede, kajti velečastiti duhoven mu je nekako neumljivo očaral dušo: prvič je ta pot spoznal ošabni Bolgar, da ni sam svoj gospod na tem svetu. Oča Pavel ga opominja: „Bog nam odpušča, tudi mi moramo prizanašati bližnjemu.“ Kirdžali moli za Tudorjevo dušo, in rad bi se precej pred noge zgrudil Sari Mihaeli in poprosil je, naj ne

zameri, bojarki pa razodel vse. Natihoma misli sam zá-se: „Saj mi odpustite, in ti moj sin, ljubi svojega očeta, ali ne postani tak, kakoršen je on.“

Po poldne, na večer, Kirdžali in oča Pavel sedita na kamenenej klopi pred samostanom. Solnce se ravno pelje v zatop. Njegovo obličje, jasno a ne ognjeno več, poslavlja se z zadnjimi pogledi od trudne zemlje in od vseh božjih stvari. Živina gré s stepe domú, daleč tam še. Nad jezerom vse križem letajo lastovice: ali zdaj se zberó, počverčé, kakor bi si povedale berž kako skrivnost, zdaj zopet razleté. Po drevji, po germovji, po strehah razni tiči pojó vsak svojo pesem, kakor bi se menili in pravili, kaj je kateri doživel po dnevi. Ljudjé kupoma idó s polja, z dela, in razodevljejo svoje misli drug drugemu, svoje dogodke, ne mara celó svoje čute. Zdí se človeku, da vsa natura glasno opominja terpina: odpri svoje serce bližnjemu, laže terpi človek nadloge, če mu Bog pošlje zvestega prijatelja; išči in najdeš. Kirdžali čuti to potrebo sam ob sebi, in vse svoje življenje pripoveda očetu Pavlu. Pervostojnik ni čerhnil ne besede nikoli, da bi rad izvedel Kirdžalijeve skrivnosti, ali ker je začel sam razodevati mu je, posluša ga kakor spovednik spovedanca, kakor kristijan besede sv. evangelija. Radovedno je nastavil uho, da bi ne preslišal ne besede. Kmalo je bled, kmalo rudeč, kmalo joče in vzdihá, častitljivi duhoven čuti terpljenje svojega brata. Kirdžali je povedal vse; pervostojniku se roke tresó, objame Bolgarja, stisne ga in pritiska k

persim, z onemoglim glasom mu odverne: „Sin, Bog odpusti rad največemu grešniku, tudi tebi prizanesi. Sin, upaj v Boga, nesreča te mine.“ — Komaj je izgovoril te besede, zazvoné poštni zvončki, zaškriljejo kolesa, in začula sta konjski topot: to je kapitan, kišenjevski izpravnik, s seboj ima moskovske vojščake na konjih.

Oča Pavel in Kirdžali sta ginjena, oba se kopljeta v solzah; kapitan izpravnik stopi z voza in vpraša: „Oče pervostojnik, kako se imate? Tukaj imate Kirdžalija, tistega Bolgarja, kaj ne?“

Kirdžali vstane, in predno je oča Pavel odperl usta, Bolgar ponosno pogleda izpravnika: „Jaz sem Kirdžali, kaj hočete od mene?“

Izpravnik se posmehne: „Odpravi se na pot, tiček, da se opravičiš Turkom za svoje stare pregrehe.“

„Kdo si pa ti?“ Jaz sem prišel gostoljubosti iskat k vam, krivice vam nisem prizadel nikakoršne.“

Izpravnik se oberne k vojščakom: „Vklenite ga. Kako je ošaben, glejte si no!“ — Vojščaki zgrabijo Kirdžalija. Bolgar zavpije: „Ničemniki!“ — in ne brani se jim.

Oča Pavel pade na kolena pred izpravnika: „Zaklinjam te, pusti ga, ima ženo, otroka...“

Starček se trese, izpravnik ga vzdigne, potegne iz žepa ukaz in pokaže: „Tako je zapovedano, tako se mora zgoditi; to je hosudarjevo povelje. Oče, jaz ne morem drugače.“

Kirdžali, že vklenjen, vsklikne: „Oče, ne prosi

jih,“ — poklekne in verige zarožljajo. Izpravnik in vojščaki skočijo na stran, Kirdžali zaničljivo pogleda ná-nje in oberne se k pervostojniku: „Daj mi blagoslov, oče!“

Oča Pavel začne ihteti: „Blagoslavljam te v imenu božjem,“ in dostavi: „Jaz pojdem zá-te prosit Muzulmanov, tudi Mohamedanje imajo serca,“ — objame Kirdžalija, poljubi ga na čelo in pokropi mu lase s solzami. Kirdžali poljubi starčku roke: „Zdrav, oče, moli časi zá-me!“ — pogleda na vojščake in stresne verige: „Ne bojte se, saj nimam ni meča ni svobodnih rok,“ in sam je stopil na voz, trije vojščaki so sedli pa k njemu. Kirdžali vskrikne: „Naprej!“ — poštar požene konja, in voz se je odpeljal po cesti v Skulane.

XIX.

Na tem božjem svetu se čudno godí vse; kar je danes, to vedó ljudjé, ali kaj bode jutro, tega ne ugame nihče. Ko bi se prav v glavi kakega posvetnega modrijana postokratil razum, vendar bi ne uganil najbliže bodočnosti ne: sveta ni ustvarila človeška moč, in človeška glava ne izmodrí, kaj učini Bog, stvarnik. — Pred nekoliko dnevi so kristijanski praporji plapolali v Jašu, kristijanje so se motili, da so zmogli, zdaj pa mohamedanski polumeseci bliskečejo v krasnem mestu, bunčuki (konjski repi) vijó se v vetru, Muzulmanje so divji in bahajo se z zmago. Pred nekoliko dnevi je multanski hospodar gostil gerške sinove v

hospodarshem gradu, ali zdaj paša Kiaja Mehemed, trorepec, seraskér podonavskih krajin iz tega gradu streže kristijanom, toda ne s pojedinami, ampak kaznuje je, gostí s sužnjostjo in smertjo. Kdo bi bil uganil, da se to tako predrugači? — Pa to: Kiaja Mehemed, sultanov ljubljénček, kar je prišel čez Dónavo, ni ukazal še nič drugega nego: morite ljudi, požigajte mesta in sela, pokončujte imenja, in gluh prošnjam starega Hadži-Ahmeta, ne pusti življenja nobenemu kristijanskemu jetniku, sèm-le nekoliko dni je pa miloserčen, omečil se je, dragi ste mu besedi: „Odpuščam mu.“ Celó Hadži-Ahmet, nekdam Mehemedov varuh, zdaj, po čudnih zménah, pa njegov podvodja, še ta omenja: „Seraskér preveč prizanaša kristijanom.“ — A kdo bi bil mislil na to, da Hadži-Ahmet priburi v Pitešt, zmore sovražnika, ter otme hčer tako dolgo časa osiročenemu očetu, da očetovska ljubezen tako ovlada seraskérju serce, da zaduši divjost in krutost, prirojena čuta ošabnemu Muzulmanu? — Nihče ni vedel, da se tako steče to, ali vendar se je, in tako se zmerom godí na tem božjem svetu.

Kiaja Mehemed je dobil nazaj svojo hčer. Ko je Sara Mihaela prišla iz Bukreša v Jaš, menili so na seraskérjevem dvoru, da jo Mehemed sprejme z groznimi očitki očetovskega serdú, ne mara z neomajljivo jezo razžaljenega ponosa, ker je oskrunila muzulmansko vero, onečastila svoj slavi rod. Stari skopljeneec Hakim vsak trenotek čaka hudega ukaza, naj pripravi usnjat meh za potomeca Kirdžalija, konopno

verv za Zulmin vrat; ali vsem na čudo — leta, grenko in dolgo terpljenje, hčerina lahkomišljenost, nehvaležnost, vse to ni umorilo divjemu paši očetovske ljubezni; s solzami in objemki je sprejel hčer, dragi spomin, zaklad svoje ljubezni, na veke nepozabljene ljubimke, rajne žene; malega Kirdžalija je vzel v naročje, in čeravno se boji otrok, vendar paša svoje ustne pritiska majhencu na lička, stiska na svoje persi nedolženca, ker to je otrok njegove hčere, vnuk Sare Mihaele Gruzjanke — njegove sreče, njegovega razkošja, njegove mladostne ljubezni. Zulmi je opomnil: „Vse bodi pozabljeno, naj ti Bog in Allah s srečo in pokojem sladita še to življenje do smerti.“ Paša je srečen zopet, pozabil je krivico, neizmerna je njegova milost; ali Sara Mihaela solzam ne odgovarja s solzami, objemkom ne z objemki, očeta celó ne pozná. Kakor bi bila oblaznela, taka je, ni ne žalostna ne vesela, ne smeje se in ne joče. Na bledem obličji, na černih očéh, na blede rudečih ustnah jej sije neko znamenje, podobno na nebu rahlemu oblaku, kteremu človeško oko ne vé ni barve ne podobe, o kterem se ne more oglasiti jezik. Zdí se, da ne pozná niti sina niti Zulme več, in nikogar ne, ničesar ne vpraša, nikomur ne odgovori nič, vse je pozabila že. Tako so se jej zmedle misli, da sama ne vé, kod blodijo, po čem hrepené; tako ima zbegane, tako zamotane, da se nikakoršen poseben čut ne izsnuje iz njih; noben giblje, ne oko, ne obličje ne razodevlje čiste, jasne zavesti; mrtva je vsemu svetu, in nikogar ne

pogleda v oči. Le moli pogosto in prosi Boga, ali česa? — Drugi ne vedó tega, in morebiti tudi sama ne vé; časi se pogovarja, ali s svetniki ali z angelji, ali ne mara z dušami, ali z nepričujočimi ljudmi, to ni znano, kajti besede, ki je izgovarja, vežejo se v tako čuden, nenavaden govor, da jih sicer sliši in razlikuje uho, ali kako misel pomenjajo, tega pa ne umeje nihče. Kedar jej prinesó jedí, ne brani se je nobenkrat, kedar jo položé v posteljo, tudi zaspí, sama pa ničesar ne poprosi nikoli. Po telesu je še pozemsko bitje, duša se pa zdí, da je pretergala svojo zvezo s svetom, in z nebom ni še zedinjena: kakor je kazno, vdarila je v njeno dušo silna strela, raztrešila jej minolost, bodočnost pa ni še znana; zató jej plava duša med dvéma svetoma, zmedene misli blodijo med njima, in tako živí to bitje, ki ga ne umó ljudjé, in ki se samo ne umeje. Zulma pripovéda: Ko je Kirdžali umoril Tudorja — varuha méni, da je res Bolgar proderl bojarja — in Sara Mihaela izbudila se iz omedlévice, da je bila taka, kakoršna je zdaj; takrat jo je poljubljal sinek, klical, ali ni ga poljubila, ni oglasila se mu; materi bojacki je obupljivost raztergala serce; v mestu, na grajskem dvoru je bil boj, ali Sara Mihaela je bila tako hladna, kakor bi ne bila nič videla, nič slišala ne. Ko je Hadži-Ahmet zajel jo, nič ni zmenila se za to; jemali so jej v misel Kirdžalija, Tudorja, sina, očeta, da bi bili vsaj en čut zbudili v njej, ali vse je bilo zastonj. V Bukrešu je bojacka od presilnega terpljenja

onemogla in zeló zbolela; jokala je po sinu vpričo Sare Mihaele, plakala zarad drage očine, očitala si je, ker je okanilo jo poljsko ime, da je Kirdžalija vzela v svoj rod, za svojega sina, da je umoril jej Tudorja; ali Sara Mihaela je tudi temu bila gluha. Starost in boleost ste segli v roke in odpeljali bojarko v grob. Hadži-Ahmet je dovolil nekemu kristijanskemu duhovnu, da smé k bolnici; poštena žena se je spovedala Bogu in duhovnu svoje svete vere, sprejela sv. poslednje olje, in potlej je poželeda, da bi rada še enkrat videla Saro Mihaelo, in ko so pripeljali Mehemedovo hčer, spregovorila je bojarka s slabim glasom: „Naj Bog tako odpusti Kirdžaliju, kakor mu jaz odpuščam. Draga hči! blagosloviljam te v imenu božjem, blagosloviljam tvojega sina,“ — in pogledala je k nebu: „Sin, Tudor, kmalo se vidiva. Bog daj svobodo očetnjavi! — in s tihim, slabim glasom je dostavila: „Naj se vresniči Ivonijevo proštvo, naj poljska kri otme daško svobodo“ — vzdihnila je kratko, na lahko in umerla: vzletéla je njena angeljska duša k Bogu, svojemu stvarniku. Duhovnu in drugim pričujočim so se v solzah kopale oči, ali Sara Mihaela je stala na miru, kakor mramorjeva podoba, ne solza jej ni prirosila v oko, ne en vzdihljej se jej ni vzdignil iz persi. — Hadži Ahmet, dober Muzulman, dovolil je bojarki zadnjo čast po kristijanskem obredu, in da smejo njeno telo zakopati v samostanu ardžiskega dvora, po njenej želji pred smertjo. Sara Mihaela je videla pogreb, ko

so nesli bojarko iz bukreškega gradú, ali ni se zmenila za to, taka je bila, kakoršna je zdaj, oblaznela, nečutljiva.

Kiaja Mehemed gleda hčer, raduje se njenega ljubega obličja, objemlje jo, ali Sara Mihaela ga ne objame, ne poljubi, z bolestjo kalí razkošje očetovemu sercu, ker mu neprenehoma oživlja misel na svojo blaznost. Ali vendar, nada ne ugasne paši v sercu; velikrat vzame v misel: „Ne mara jo čas ozdravi, sicer pa čakimo, kaj Bog odloči.“ — Zulmo boli nesreča uboge žene, ki je pestovala jo nekdaj; sinek neprestano toži: „Mama je huda, mama me nima rada.“ O očetu se bojí govoriti, zvesto je v spominu ostala otroku jezna Kirdžalijeva postava, prvo genotje navadno rado obtiči v duši; celó bojí se očeta, in vendar pogosto misli na-nj, čeravno mu nihče nič ne govori o njem. Sara Mihaela molčí, in kdo v Mehemedovej palači bi se derznil, ter Kirdžalija hladno vzel v misel? — Stari Hakim, kedar pogleda Saro Mihaelo, ali pa njenega sina, vselej ga spreletí groza, ali sam ne vé, zakaj, in vselej kolne Kirdžalija. Serditost, maščevavnost, lakotnost in bojezljivost, to so posebne lastnosti skopljencu; v njegovem sercu ne živí nič blagostnega; če je pokoren svojemu gospodu, poslušen mu je le iz strahú, ne iz zvestosti. — Abdala ne sme čez prag v Mehemedov harem; ali vé, da je Sara Mihaela notri. Zvesto se spominja prekrasne žene; vé, da bi lahko dobil jo, ter dostojnosti in moči zazibal se v objetje, in ta blagost mika njegove mladostne želje, ali Muzulmanovo serce je plemenito:

hvaležen mora biti Kirdžaliju, dvakrat hvaležen za življenje, enkrat za svobodo; zatorej neče njegove žene, neče umoriti ali onesrečiti človeka, ki mu je hvaležnost dolžen. Tudi stari Hadži Ahmet, poginilo mu je šest sinov, in da-si mu je le eden ostal živ, vendar teši Mehameda: „Vdaj se božjemu sklepu, božjej volji ne more nič ne prošnja ne moč človeška!“

Tako se je godilo v Jašu, v Mehemedovej palači, ko je stari Nečaj prišel s polkom svojih Zaporozcev. Seraskér, terd Muzulman sicer, ali vendar je kristijana atamana sprejel tako, kakor brata. Prave, zares može, če so tudi raznoverci, raznorodi, vendar objema braterstvo vzajemne spoštljivosti, ali bojujejo drug z drugim, ali če si pomagajo. Nečaj pripoveda skulansko bitvo, toda ne bahavo, temuč tako, kakor je navada poštenemu vojščaku: „Gospod paša! videl sem, da spahom Jusufovim, ibrajlovskega paše, moskovski pokajo janičarke, da straše s topovi in ne morejo do živega tej peščici ljudi, vskriknil sem svojim junakom: „Bratje, to so Moskvičanje, vsaj ž njimi so, naprej, nád-nje!“ Planili smo ná-nje, in v tem trenutji smo po poljskej, po kozaškej navadi na kopje nabodli je in razstlali vse“ — in mahnil je z roko, kakor bi bil hotel reči, tak majhen boj, da je igrača Zaporozcem. O Kirdžaliju molčí, neče raniti serca seraskérju; ali ko je Kiaja Mehemed povprašal: „A z vodjo tega kerdelca, kaj se je ž njim zgodilo?“ pogladi berke Nečaj: „Junaško je bojeval; če ni poginil, Jusuf ga dobode od Moskvičanov in izroči tvojej

oblasti; to sem njemu oddal, kajti s služabniki belega carja nečem nič imeti jaz; samo na bojišču, tam že.“ Ataman je umolknil, in paša, globoko zamišljen, ne preterga résnega molčanja.

Nekoliko dni potem je prišel nek Tatar z Jusufvim sporočilom, da so Moskvičanje že izdali Kirdžalija, in da je Jusuf vklenjenega z varno stražo poslal v Jaš. Ta novica ni razveselila Kiaje Mehameda, stokrat bolj bi mu bilo po všeči, da je v boju poginil Kirdžali, zató da bi že v kraju bilo vse, ali zdaj si je treba zopet glavo beliti s tem človekom in kazniti ga. Seraskérju serce ne hrepení po osveti, ker meni: tako je v osodnej knjigi, kar se je zgodilo, to se ne dá popraviti več. Morebiti je prebolestno njegovemu ponosu to, da bi s sramotnim nastopkom kaznil človeka, čegar krí se je zmešala ž njegovo kervjo; ali ne mara tli v njem še kak ostanek poprejšnje ljubezni do hrabrega pribočnika, do junaškega age; morda mu je oživel spomin na albansko vstajo v Izmajlovu, na bitvo na Serbskej. Kiaja Mehemed je čmeren, mračen; ali nič ne govori. Hakim posluša Tatarja; mraz ga je spreletel: to ni znamenje radosti, in vendar črtí Kirdžalija. Zakaj ga je strah? — Smert Husejnova, Hopurjeva mu je prišla na misel, vznáša se pred njim kakor peklensko strašilo. Ne grize vest njegove duše, ampak strah se je lotil je: Kirdžali utegne izdati vse, resnica pa tem hujše razdraži seraskérjev serd in poveča kazen, če se sam ne ovadi in ne poprosi milostnega odpuščenja; Mehemed sovraži

goljufivega služabnika in skritca, morda pozabi prvo trenotje, da je bil stari skopljenec njegov varuh, in da mu dáde verv ali ostro jeklo za plačilo. Tako premišlja Hakim, in Bog védi, kolikrat se húdi: „Prekleti pes! zakaj nisi poginil v boju!“ — Sklenil si je izmisliti kak pomoček; dolgo premišlja, napósled se odloči; gotovo je izumil kaj, šel je naravnost v sobo k seraskérju.

Kiaja Mehemed, Hadži Ahmet in ataman Nečaj muzulmanski sedé na divanu, vsi trije kadé iz dolgih lul in po malem pijó meško kavo, ali nobeden ne vznemiri resnega molčanja. Skopljenec stopi v sobo, in kakor je bil dolg in širok, padel je na obraz na tla: „Najmogočnejši med najmogočnejšimi, vladar in gospodar moj, jaz sem zločinec, kázni me!“

Mehemed ga pogleda: „Kaj bi rad, Hakim?“

„Jaz sem hudodejnik, velik zločinec.“

„Vstani in govôri!“

Hakim ne vstane: „Bojni lev, zvezda muzulmanske pravičnosti, prosim te, da bi mogel samo tebi razodeti svoj zločin, tiče se tvojega rodú.“

Seraskér se pomračí: „Vstani in govôri, to sta moja prijatelja, kterima ničesar ne skrivam.“

Hakim vstane, pobesi oči in dene roke na persi: Ustne se mu tresó, sapa mu zastaja od strahú: „Seraskér, padišahov namestnik! ni Hopur umoril Hus-sejna, svetle nade Izlamu, ampak ta neverni pes Kir-džali ga je.“

Hadži-Ahmet vzdihne in stresne z glavo, Mehemedu

se pooblači čelo, in Nečaju igrajo oči po vseh trijeh. Skopljenec začne dalje govoriti: „Hopur, ali je grožnja primorala ga, ali se je dal oslepiti z zlatom, s kratka: pustil je Kirdžalija v harem na vert. Ko sem jaz prišel iskat Hussejna, razodel je Hopur svojo pregreho. O prvem vskipu svojega serdú, véliki paša, prebodel sem sam nezvestneža, da bi bil otel čast tvojega harema, toda zamolčal sem to; zdaj pa, ko je zločinec v tvojej oblasti, zdaj tožim njega, tožim sebe, naj meč, naj pravica zadene krivičnika,“ — in zopet se je vergel na obraz na tla.

Seraskér ga je pogledal z hladno zaničljivostjo: „Vstani in idi.“ — Skopljenec vstane, odide in upa, da je že vse dobro. Mehemed žalostno pogleda svojega nekdanjega varuha: „Hadži Ahmet! bojni moj učitelj, ubojico tvojega sina izročam tvojej oblasti, kázní ga s pravično jezo, osveti se mu!“ — Ali videlo se mu je, da je z veliko silo izgovoril te besede.

Vidinski paša vzdigne oči, solze očetovske bolesti mu blisketajo v njih: „Seraskér! osveta ne verne življenja mojej hčeri. To je hotel Allah in to se je zgodilo. Jaz odpuščam Kirdžaliju smert svojih šest sinov, in ako nima kakih drugih pregreh, prosim te, izpusti ga.“

Glas častitljivega starčka je ganil Mehameda, ali ta hip se je spomnil na svojo dolžnost, da je sultanov namestnik, varuh turške pravice; mračen je odverníl: „Huda pravica naj ga zadene.“ — Glas in besede so bile sodba na smert Kirdžaliju.

V tem Abdala stopi v sobo, prikloni se spoštljivo, ali ne s sužnjo ponižnostjo. Žalostnega je obraza: „Seraskér! spahi ibrajlovskega paše so pripeljali Kirdžali, kaj ukažeš, naj storimo ž njim.“

Seraskér ne premišlja: „Zapri ga v črni stolp, šest janičarjem ukaži na stražo.“

Abdala vé, ta ječa, ta straža, da je gotova smertna vest jetniku; derzne se, ter zine: „Seraskér! zajeti Gerci so danes povedali, da ni Kirdžali umoril Tudorja, ampak nekovi ničemni psi, Ipsylanty-jevi rabeljni so ga.“ — Blagi mladenič méni, da s tem vsaj nekoliko omije Kirdžalijevo pregreho, da mu zopet posije seraskerjeva ljubezen, ali Mehemed ga vstavi: „Abdala, idi, izverši moj ukaz,“ in Abdala je odšel, starčka sta pa sama ostala in vnovič zamislila se.

Pred grajskimi vrati je obstal voz in mnogo spahov derží zasopljene konje. Kùp janičarjev je priderlo skozi vrata in stopili so okoli voza. Kirdžali — pripeljali so njega — ne čaka, da bi ga zvlekli na tla; čeravno ima roke in noge vklenjene, čeravno mu je grenka bolest zmogla serce in dušo, vspel se je in sam stopil z voza. Verige zarožljajo, in kakor volcje, kedar začujejo žival, ki se že steza, tako so Muzulmanje hotéli planiti na zalotenca, ali Kirdžali povzdigne svoje ponosno čelo, Muzulmanje ostermé in stojé kakor prikovani, kakor volcje, če ne najdejo kake pohlevne živali, temuč če zadenejo na ranjenega divjega prešiča, da jim ta s pogledom in s svojo grozo krotí vsteklost. Kakor med zvermi, tako so tudi med ljudmi

taka bitja, ki samo s svojim hudim pogledom, s ponosnim čelom vsaj nekoliko časa na uzdi vzderže divjost. V tem je prišel Abdala; toda njegovo obličje ni divje grozno, ampak merkla žalost mu ga oblači. Janičarji se umaknejo na stran, Muzulman pa stopi k zalotencu: „Kirdžali, ti si svobodo naznanil mi takrat, jaz pa sem prišel le-sem zató, da te spremim v ječo. O, tega nisem menil, da se tako snidem s teboj, ali tako je odsojeno. Idi z menoj, nihče naj se te ne derzne razžaliti.“

Kirdžali prijazno pogleda Muzulmana: „Bog ti verni to!“ — in šel je ž njim skozi vrata na grajski dvor. Verige rožljajo in kamenje na dvorišču doní pod nogami množnim janičarjem, od terdih korakov. Kirdžali pozna bele turbane Mehemedovih konjikov, Kiajinih Albanov, zdí se mu, da je zagledal starega Hakima, in misli: Tudi ona je ne mara tukaj, morda vidi moje železje in povprašuje: Ali je táko bolgarsko carstvo? in z vročo žalostjo mu je osramočeni ponos ostrupil dušo. Spomni se na sina: Moj otrok bode Muzulman, nihče mu ne pové, kdo je bil njegov oča, zaničljivo bode v misel jemal Kirdžalijevo ime. Morebiti pa moj sin že ne živi več. — Prišel mu je na misel oča Pavel; morda bi bil molil, prosil kristijanskega Boga, ali neverska druhal bi bila menila, da se bojí tako, in čeravno Kirdžali ni več tak, kakoršen je bil pred leti, čeravno mu je vest, njen glas, kristijanska ponižnost velikrat vgasila strasti, vendar je še nekoliko nezadušljivih ostankov v njem: neče,

da bi ga milovali ljudjé, ali da bi ga zaničevali, tega ne. Vpré oči v tla, zató da bi ne pokazal druhali, kaki čutji mu igrajo po obličji, in tako gré po dolgem dvorišču v ječo. Žalostno rožljajo verige, bridko se vjemljejo z njegovo terpkostjo.

V Mehemedovem haremu že vedó, da so pripejlali Kirdžalija; Zulma vé, da Tudorjeve smerti nima Kirdžali na svojej duši, to je Abdala sam povedal skoplencem in drugim, hotel je sočutje zbuditi vsem za moža, ki je bil njegov sovražnik na borišču in ki mora biti hvaležen mu za svobodo in življenje. Zulma pripoveda Sari Mihaeli o možu, stokrat je že povedala jej: „Tudorja ni Kirdžali umoril.“ Nesrečna žena! ne posluša in ne sliši nič tega, potihoma poje arabsko pesem o Medzunu in Leliji — pa kar prenehala je in začela slavodatko na čast materi devici. Sinek je pogledal skozi zaveso, skozi okno na dvorišče in vskliknil: „Mama, mama! Zulma! koliko je tam ljudi; nekoga peljejo.“ — Zulma je potegnila dečka od okna, neče, da bi sin gledal kazen svojega očeta; prime Saro Mihaelo za roko, odpelje k oknu in pokaže jej: „Gledi, Kirdžali, tvoj mož, vklenjen.“ — Varuha méni, da s temi besedami obudi v njej kak čut; rajša bi videla bolešno, obupljivo — ženo, ki jo je dojila, nego oblaznelo. Sara Mihaela je pogledala po stropu: „Kako ste krasni, angeljci moji! gledite, o gledite ná-me z brilijantnimi očesci, ne nehajte plapolati z zlatimi porotničicami.“ — Stegnila je roke proti stropu: „Podajte mi svoje rokice, vzemite me

k sebi, tudi jaz bi rada videla Boga Očeta.“ — Potlej je odmajala z glavo: „Nečete . . . ,“ pobesila oči, mahnila z roko: „Jaz vas nečem, vi niste lepi; prosite, gospod Bog vam odpusti, saj je tako dober,“ — in potem je pogledala na stran: „Čaki, čaki, precej pojdemo, precej“ Zulma začne terdnejše deržati za roko Saro Mihaelo: „Kirdžali je v ječi, tvoj mož.“ — Sara Mihaela pogleda okoli in okoli po sobi, potegne svojo roko iz Zulmine, odide na drugi konec sobe, poklekne, in začela je na glas moliti. Oči se jej prijazno blišče, kakor angelju, po obličji se je razlila jej nebeška krasota in čelo razžarilo, kakor od nebeške krone. Sinek plače, zaslišal je očetovo ime: „Zulma, pelji me k ati, saj niso več hudi,“ — in prijemlje se varuhe za kolena. Stara strežajka ga boža z roko: „Čaki, ljubček,“ — in pogleda na Saro Mihaelo; poštenej starki serce kervaví, bridke solze so jej zalile oči.

Kirdžali je že v ječi; tema je v njegovem novem bivališču tako, kakor v grobu, ni ga ne okna, ni razpoke, da bi svetloba mogla skózi-njo, le skrivaj veje iz stražnje sobe zrak, ta gost, neogiblivo potreben človeškemu življenju. Abdala je ukazal vse, razstavil stražo in odšel; ali ni mogel ne besede spregovoriti z jetnikom pred odhodom; grize mu serce to, ker ne more s hvaležnostjo plačati svojega dolga, in dolžnost mu prepoveduje nezvestost Mehemedu. Duri se odpró, jetniški strežaj stopi v ječo s svetilnico v roci, Kirdžali stoji naslonjen na zid. Luč

bledo sveti, medlí, Kirdžali spozna svojega starega znanca iz Izmajlova, enega Mehemedovih skopljenecv; ozré se po svojem bivališču: to je soba, podobna polumesecu, visoka, ozka, že vsa črna, po tleh je polno razpok, po zidu vse polno rež, ali nobena ne sega ven, da bi se moglo skózi-njo. Ječar je vergel otep slame na tla, postavil verč vode v kot, položil hlebec kruha na klop, nem kakor so bile stene, pokazal na posteljo, na užitek, odšel, in ta trenotek, ko so se odperle in zaperle zopet duri, videl je Kirdžali orožene janičarje okoli ognja v stražnici, ali ni mogel prešteti jih z očmi, le to je videl, da imajo divje obraze. Ključ je zaškertal v ključavnici, dvakrat zabernil se, in zopet je temno v ječi. Začele so se misli motati po Kirdžalijevej glavi, premotale so vso minolost, in begajo, kakor besne, po krajini njegovega ponosa; Bolgar škriplje z zobmi, časi pa časi tudi zarožljá z verigami, s tem hoče vkrotiti svoje nemirne misli. Spomnil se je na ženo: Ta nezvestnica! tako sem jo ljubil, izvé in videla bode moja sramotno smert sama.“ — Grenka solza se mu je uternila iz očesa, in vzdihnil je: Mihajlaki! srečen si, ti si umerl, kakor se spodobi vojniku, ali jaz poginem tako, kakor gagajo zločinci! Bojarka, ta častitljiva žena, ljubila me je, kakor svojega sina, ali kaj zdaj misli o meni? — „Prokletec! zakaj mi je umoril sina! Leško — ime je osramočeno, moj potomec, moja kri, moj sin je mertev svetej veri, mertev očetnjavi!“ — Jezi se na svojo osodo, na Boga se pa ne razhudi nobenkrat, kedar

se hudi, nobenkrat ne kolne človeškega rodú. Spomnil se je na kišenjevski samostan, na menihe, na očeta Pavla, in s tem spominom se moti in hladí svoje serce. Sam ne vé, kak čar ga veže na očeta Pavla, še zmerom mu krilijo po ušesih njegove besede: „Bog odpušča še večim grešnikom, in tudi tebi odpusti,“ blagoslov tega moža mu oživlja dušo in nekaka nada sveti v sercu. Ali ga obhaja upanje, da na tem svetu še enkrat ustne pritakne k čaši zemske sladkosti in vnovič okusi očetovsko razkošje, razkošje, kakoršnega uživa mož, človek? ali je to nada, Bog stvarnik — da mu odpustí grehe, da ga pomilosti, osreči z večno slavo, sprejme med izveličance? Sam ne vé tega, ktera teh dvéh nad mu lajša serce; sam ne vé, od kod in kako to, pa dosti, da mu je laže. Pokleknil je in začel goreče, ognjeno moliti; dolgo časa je molil; napósled je legel na slabo posteljo in zaspal. Ne enkrat ne zarožlja z verigami, lahko diše, zmerom enako, kakor človek, kateri moli, in s svojo vestjo pomirí se, predno zaspí.

XX.

Kiaja Mehemed ni še obsodil jetnika, pa je minilo že nekoliko ur; to ni navada Muzulmanom. Na Turškem hudodejnik ne čaka dolgo časa svoje kazni, ne užije mnogo strašnih ur svojega terpljenja. Barbarji Turci so, kar to zadeva, milostljivejši nego omikani národje, Turek ne oslabí poprej dušnih in

telesnih moči zločincu, temuž živí je do poslednjega trenutka hudodejnikove kazni.

Seraskér, pravoveren Muzulman, odlaša sodbo, kakor bi bilo vedigabog kaj. Ali ga je groza na smert obsoditi enega samega človeka, strah njega, ki je že tisoč in tisoč žrtev odločil in podpisal smerti, pa se nobenkrat ni mudil; ki je vselej precej vresničil svojo voljo in nobenkrat ni kesal se zató? Ta pot je pa tako v sili; serčni glas ga opominja: odpústi mu, dolžnost in vest pa odbijate: ni mogoče. In zopet mu vést in dolžnost vpijete: obsodi ga na smert, serce pa brani: kako je to boleстно!

Stari prijatelji na obrazu beró Mehemedu ta dušni boj in časté ga z molčanjem. Abdala néguje nado v duši: saj mu odpusti, in jaz mu oznanim svobodo; teši se s to mislijo. Mladi Muzulman ne vé, da mu je Kirdžali umoril brata Hussejna; oča mu ni povedal tega, s Hakimom pa nima navade, da bi govoril.

Hakim se trese od samega strahú, od mladega pozna Mehameda, še nikoli ga ni videl, da bi bil tako odlašal kaj. Ali mu prizanese ali ne, resnici gotovo pride do korena, in ko hitro izvé, da sem jaz, njegov péstun, stražnik haremu, dovolil onečastiti mu edino hčer — gorjé mojej glavi potem! Ali čaki, seraskér, ne vjameš me tako lahko,“ — in skopljenec, ki se je sicer zmerom ogibal Zulme, zdaj neprenehoma hodi k njej, in pogovarja se ž njo; tudi pri Abdali je bil dvakrat; vidi se, da se vsem trijem snuje vse po godu. Zviti Hakim je izmotril, kaj se jima senjá, po-

nudil jima je svojo pomoč, sklenil je pa skerbéti le zá-se.

Že se je bil dan nagnil na večer, ko je seraskér stopil v sobo svoje hčere. Sara Mihaela klečí in moli, žarki zahodnega solnea po sili predirajo skozi kristalne šipe v sobo, in kakor z zlatim plamenom, tako žaré obličje in postavo Sari Mihaeli. Očí jej goré od ognjene ponižnosti in prošnje, ustne šepečejo molitve, in ta šepet je tako prijeten, tako čáraven, da se človeku zdí, da sliši božjo harmonijo, angeljsko petje. Kdor bi jo videl to trenutje, gotovo bi prisegel, da to svetnica moli, da bi od Boga izprosila srečo ljudém. Kiaja Mehemed obstojí, vpré oko v hčer in ne upa se prestopiti bliže. Zulma stopi k njemu in šepne mu na uho: „Tako moli zmerom, od takrat, kar so Kirdžalija pripeljali v ječo. Reva, ni ga poznala, ni poslušala mojih besed, sluti pa, da je v ječi.“ — Seraskér odmaje z glavo, stresne z roko, kakor bi hotel reči: „Tiho, ne govôri dalje.“ Mračno mu je, sede na blazino. Sinek Sare Mihaele z zajokanimi očesci priteče k njemu in skoči mu na kolena: „Ti imaš rad mamó, ali vidiš, kako moli? Mama meni, da se atej jezí ná-njo. Atej je tukaj, pústi ga k njej, da se sprijaznita, saj ni zmerom hud. Vsak dan te bodem poljubljal zató in bodem tudi rad imel te zmerom.“ — Seraskér nič ne odgovorí, objame otroka in poljublja ga, solze mu kapljejo iz očí. Otrok se pritiska k njemu. Zmoglo je ta trenotek serce v Mehemedu, že ima ukaz na jeziku, naj pripeljejo Kirdžalija, kar se

odpró duri, in stari Hakim stopi noter; skopljenec se prikloni do tal: „Seraskér, véliki, mogočni!“ — Mehemed mu pokaže z roko, naj tiše govori, in starec je znižal glas: „Véliki vezir, desnica padišahova, prišel je v Silistrijo, in poslal je le-sem jadernika z važnostimi, čaka te v sobi.“ — Mehemed poljubi dečka, vzdigne ga s kolen na blazino, vstane, pogleda še enkrat na hčer, otare solze in odide. Deček kriči za njim: „Pripelji nam ateja, tako rad te bom imel potlej.“ — Sara Mihaela se oberne na ta krič in vstane. Kar je oblaznéla, prvič je ta pot stopila k sinku in poljubila ga na čelo, deček pa se je oklenil je okoli vrata: „Mama, mama, ti nisi več huda ná-me, kako si dobra!“ — Ali odvila mu je nedolžne rokice s svojega vrata, začela hoditi gori in doli po sobi in sama s seboj pomenjati se: „Ti nisi daleč od tù! — Moje serce čuti, da ne; ljudjé ne vedó tega, jaz pa vém. Zakaj so solze vgasile ogenj tvojih očí? zakaj ti je žalost pooblačila jasno čelo? Ne toguj, kmalo vzletiva na tem žarku po bliskovo hitro na vertove k Bogu očetu, gledi, kako krasni angeljci so tam, tudi jaz imam enega takega...“ in začela je viti roke, „ali ljudjé mi ga nečejo dati, ne pusté me k njemu...“ in uternilo se je nekoliko solz jej iz očí, perve po Tudorjevej smerti. Zulma se nadja: Morebiti se izpameti, hoče jej o možu povedati kaj, pa zopet je prišel Hakim in začel nekaj natihoma govoriti z Zulmo, več z znamenji nego z besedami, kajti stari skopljenec se bojí oblaznéle Sare Mihaele, bojí otroka, bojí

se haremovih sten, da bi ne izdale seraskérju njegovega početja. Pokaže jej nekak zlat perstan in šepne: „Imam, bodi pripravljena,“ vzdigne vse perste na obéh rokah, potlej samo dva, pošepeče še nekaj Zulmi na uho in odide. Sara Mihaela je glasno vskriknila: „Hudobec, Bog, varuj me!“ — in prekrižala se je, in kakor bi se hotela skriti hudobcu, sede na vajšnico v kotu, sklene roke z dlanmi na persih, skrije glavo v šarenice in je zaspala.

Sara Mihaela pokojno spi, sladko kakor otrok; obličje ima ljubeznjivo kakor angelj, oči stisnjene, osemci jej objemajo osemce, z obervimi ne gane, čelo ima gladko, persi se jej grudijo in vpadajo — kakor cvetici list pomladi, kedar veje rahli vetrič. — Sinček jej kleči pred nogami, nedolženček moli, da bi se mama ne jezila več na-nj. Zulma gleda dete, kako kleči pred materjo in moli kakor pred kako svetnico; tudi varuha se zamisli v nebesa: „O Bog! daj mi, da ozdravim to bitje — drago mojemu sercu; daj, da osrečim tega zemskega angelja.“

V gradu, v sobi, kjer je pred mesecem multanski gospodar sprejemal bojarje in kristijanske vojnike, zdolej je seraskér od jadernika prejel vezirjevo pismo, odpečatil ga — in bere. — Obraz mu bledí, oko se mu oblačí; še enkrat bere; napósled zgane list in vtakne ga za kaftan. Sel stoji nepremekljivo, kakor bi bil okamenel, Mehemed ga pogleda: „Idi, jutro dobodeš odgovor,“ in tleskne z dlanjo ob dlan. Jadernik odide in eden njegovih skopljencev stopi v

sobo; prikloni se do tal. Seraskér ga še ne pogleda: „Idi in povedi atamanu in vidinskemu paši, po večernem izanu naj prideta sem-le noter, k meni.“ — Skopljenec odide, duri se zapró, Mehemed sede na blazino in začne premišljati: „Ali to ali pa smert, kar hoče raji,“ — vzdihne — „jaz moram izveršiti svojo dolžnost, ko bi ne vé m kaj...“ Umolkne zopet in premišlja dalje.

Noč je že, Muzulmanje so odmolili izan in legajo spat; v seraskérjevej sobi sveti še mnogo luči, v haremu pa gasnejo druga za drugo, kakor zvezde na nebu pred vzhodom prijazne danice. V črnem stolpu miglja medla lučica, ali ne v jetnikovej izbi, iz te se nič ne vidi, to je v stražnici. Kirdžali se je izbudil. Vès čas se mu je senjalo o ženi, o sinu. Sara Mihaela mu je v vsem lesku svoje krasote pribežala v naročje, sin se ga je oklenil okoli vrata, in Kirdžali ji objemlje, poljublja. Bojarka, ta ga blagoslavlja, Tudor mu je bratovski segel v roko, vranec stoji pred vrati, na dvorišču kričí bolgarska vojska: Naj živí naš car! in oča Pavel z znamenjem svetega križa blagoslavlja kristijanske vojščake. Kirdžali méni, da je svoboden, hoče vstati, verige zarožljajo, in ta rožlje ga je izbudil. Kirdžali posluša, za zidom ukajo sove, žvižga veter, v ječi časi kaka podgana zasuští po pesku, v stražnici pa si janičarji pripovedajo čudeže vzhodnih krajin. O, kako rad bi na vse persi dihnil vá-se čiste sape, kako rad svoboden zavihtil meč v svojej krepkej roci, kako rad bi nogo

stegnil svobodno! Misel za mislijo se mu verstí v glavi, druga drugo podé, ali vse grení tista bridkost: Ona mi je bila nezvesta, ni me ljubila, jaz sem jo pa tako ljubil in ljubim še zdaj! Dobro vé to, da bode moral umreti, preverjen je, da se mu ječa ne odpré poprej nego takrat, ko pridejo, da ga zaročé s smertjo, ali vendar, ne bojí se, še zmisli se ne na smert. Kaj mu je življenje, ker ga ne ljubi ta, ki jo ljubi; ker ga je izdala, ker je pozabila na-nj ta, ki bi poslednjo kapljo kervi dal zá-njo, žertvoval svoj ponos, ko bi bil tudi na verhuncu mogočnosti in slave; ki bi se njej na ljubo odrekel svobodi, ko bi mu posijala zdaj-le precej. Ne miče ga življenje nič več. Tako premišlja; dolge so mu ure v zapertiji, kakor bi ne imele ni konca ni kraja; ali jetnik ima zmerom kaj, da premišlja in da si čas krati, ker če mora telo praznovati, pa nesmertna duša neprenehoma posluje, kakor bi se hotela odškoditi, ker je poprej telo mudilo jo. — Polnoči je že, nočna straža se je zménila, in petje daljnih petelinov nerazločno krili Kirdžaliju na uho; na durih zaškriplje nekaj, ključ se zasukne prvič, drugoč, in duri se odpró, luč posveti po tesnej ječi. Kirdžali pogleda, Abdala je prišel in dva skopljenca ž njim, zavita; jetnik že meni: Zdaj so me prišli zadavit, to je poslednja milost Kiaje Mehameda. Abdala je ostal med durmi, skopljenca s svetilnico stopita v ječo in duri so se zaperle za njima. Kirdžaliju merzel pot porosí čelo; zarožlja z verigami — smert, to ni nič groznega, ali umreti kakor neumna živina, to je pa

bolestno! Skopljenca se odgerneta, in Kirdžali spozna Hakima, spozna Zulmo. Jetnik ne verjame sam svojim očém, rad bi se prekrižal, morebiti je to le prikazen, pa ne more se. — Onádva molčita oba, njemu je pa serce vroče. Vspne se in sede: „Zulma, ali te je neverna hosudarka poslala k meni, posmehovat se mojej nesreči?“

Zulma ga zavzeta pogleda: „Kaj si rekel, Sara Mihaela — nezvésta? Ona? — ta krepostni angelj? Ti obrekuješ, ali si pa oblaznel!“

„Jaz oblaznel?“ — vzdihne Kirdžali žalostno. — „O, ko bi rés bilo to! Ali ni skalila zvestosti, ki je obljubila mi jo? ali ni ljubila Tudorja?“

„Tudorja! Človeče, izpameti se. Na Boga se ti zaklinjam, Sara Mihaela ti je bila vérna zmerom, zmerom je ljubila te. Tudor je bil le brat jej, več ne, in še zdaj te ljubi, da-si je oblaznela.“

„Oblaznela! ona? Zulma, povej mi vse, kaj se je zgodilo mojej Sari Mihaeli?“

Zulma začne pripovedati, kaj se je godilo ta čas, ko ni bilo Kirdžalija, kako je bilo v Serbiji, v Piteštu in v Jašu. Kirdžali posluša, plače — kmalo od žalosti, kmalo od radosti. „Zvésta je bila mi, ljubila me je, zdaj je tako nesrečna!“ — hoče vzdigniti roke, ali železje mu ne pustí; zaškriplje z zobmi: „Jaz hočem živeti!“ — stari Hakim nesterpljivo posluša ta razgovor: „Živel bodeš še, le to mi obljubi, da živej duši ne povéš, da sem te jaz spustil v Mehemedov harem v Izmajlovu.“

Kirdžali se zaničljivo nasmehne, morebiti mu je žal zdaj-le, ker je rekel: „Jaz hočem živeti!“ — kajti kdo mu je obljubil življenje? Ta kukavni skopljenec, najničemnejši med vsemi sužnjiki. Pogleda ga v oči: „Kaj meniš, jaz, Kirdžali — da sem baba?“

Skopljenec posluša: „Ne. Zató sem ti rekel to, ker je vse odpuščenje mogoče, samo Hussejnove smerti, te ti ne more prizanesti nihče.“

Kirdžaliju se nagubi čelo: „Ali jaz sem ubojica? — Čuj skopljenec: on je imel kindžal, jaz sem imel jatagan; on je imel roke, jaz sem je tudi imel; hotel me je umoriti, pa sem mu zadal smert,“ — in z vso silo je planil po koncu, da so glasno zarožljale verige.

Zulma ga prime za roko: „Tiho! — Hakim, razkuj mu železje.“ — Hakim se je stresnil, bodi-si od jeze ali od strahú; v tem se odpró duri in Abdala je stopil noter. „Čas je že, idimo. Kirdžali, nadjaj se, seraskér te osvobodí.“ — Zulma hoče nečesa poprositi Abdale, ali Hakim je zapazil to in rekel jej natihoma: „Nikar zdaj, jutro, jaz imam perstan.“

Kirdžali je pogleda: „Hvala vam za veliko dobroto!“

Zulmo so skor solze posilile pred odhodom; pogledala je še enkrat jetnika: „Ne žaluj, Bog je usmiljen.“ — Odšli so in duri so se zaperle za njimi.

Abdala ne vé, da sta Hakim in Zulma iz ječe hotéla izpeljati Kirdžalija. Že po dnevi ga je poprosil Hakim, da bi ga pustil v črni stolp, ali Abdala, da-si

načelnik seraskérjeve straže, ni mogel pregovoriti stražnika, ki brez posebnega Mehemedovega ukaza ali gotovega znamenja nikogar ne pusti v ječo, samo stražo. Skopljenec je dobil Mehemedov perstan, in ta jim je odperl pot, ker perstan je navadno znamenje skrivnih ukazov. Hakim le obeta Zulmi, da na svobodo pomore jetniku, zares pa ne meni tega. Kakor navadno vsak tak zvitec, imel je že vse pripravljeno, da bi si zagotovil Kirdžalijevo molčanje; ali ko je spoznal, da je ta človek še zmerom tak, kakoršen je bil nekdanj, da bi raji učinil kako zlo nego vdal se kakej nevrednosti, menil je sam zá-se: Tega vsega ni bilo treba — in tešil se je, da se je vse tako po všeči izteklo mu.

Kirdžali je ostal sam; iz početka mu ni ječa na misli, pozabil je, da je vklenjen, s srečo pojí dušo, s tako blagostjo, s kakoršno je že dolgo časa ni pojil. Sara Mihaela mu je bila zvesta, ljubila ga je in ljubi še zdaj, ali o tem „zdaj“ se mu je skerčilo serce, Sarina blaznost ga je razžalostila za nekoliko časa, ali nada je blisku na perotnicah priletela v misli mu: „Ona te zagleda, ti jo ogovoriš, in njena blaznost zgine, kakor pomladanjska megla zjutraj, kajti tvoje obličje bode njej to, kar je jasno solnce prosojnim oblakom na nebu.“ — O, kako goreče koperní po svobodi, po življenji! Spominja se na trenutke svoje pervorodne sreče — in ljubezni, ki je užil jo v bojarjevem dvoru na Brankovanovem grobu; spominja se očetovskega veselja, ki ga je okusil v

rudniškem gradu, in stokrat je sklenil: „Ako me Bog pomilosti s svobodo, tako preživim vse svoje dni potem.“ Ali čeravno so mu v rudniški grad zablodile misli, na Miloša se vendar ne spomni, kakor bi bila želja po slavi in po mogočnosti zadremala v njem, in nehala kaliti mu studenec blagostne sreče. — Ura zbeži za uro Kirdžaliju v teh mislih, spanec mu pa ne zatisne oči; v stražnici vstane ropot in duri se odpró zopet. Hadži-Ahmet stopi v ječo, pa ni zaperl duri za seboj. Obraz ima resen, oko žalostno, čelo mračno. Kirdžali vstane; Bolgar častí tega starčka, bolesten mu je pogled na-nj, kajti nek neznan glas mu šepeče na uho: Ubil si mu šest sinov, razkervavil si njegovo serce.

Vidinski paša ne pogleda jetnika, menda si neče raniti serca, ali pa zató ne, da ne bi jetniku obudil vesti, njenih bridkih očitkov: „Kirdžali! v Mehemedovem imenu bodem govoril s teboj. Véliki vezir te je obsodil na smert; ali odmenil je milost, svobodo tistemu, kateri nam pripelje Jordakija v pesti. Seraskér ti daje na izber: ako mu obljubiš to, rad verjame tvojej obljubi, in pomilosti te s svobodo; idi v ardžiski samostan, tam je ta nezvesti Alban, izpelji ga iz samostana, mi ga bomo čakali na polji; če pa zaveržeš ta dar milostljivega Mehameda, jutro o prvem svitu umerješ na kolu. Izberi si zdaj.“

Kirdžali ne premišlja, ponosno vzdigne čelo: „Zadajte mi smert!“

Ahmet stresne z glavo: „Ti imaš še mlado kri,

pomisli malo, Mehemedova milost je velika, lahko še obogatiš, ponuja se ti mogočnost, blagost.“

„Ali čast ne. Ahmet, jaz sem pripravljen na smert!“ Ni mogel zadušiti svojega bridkega čuta: „Ali morebiti Mehemed méni, da svoje brate izdadem tako, kakor sem je izdal v Izmajlovu, v Silistriji? Tačas sem bil jaz drugač in drugače so bile tudi okolnosti. Moral bi bil umoriti Mehameda, ali očarala me je deviška moč, in potlej sem bil Kiajin zavetnik; očaran sem napadel svoje krajane, pa bi je bil moral braniti: izdal sem je, ali nisem premislil poprej,“ pobesil je glavo, „vi pa hočete, da bi je izdal zdaj, ko vém, kaj činim,“ povzdigne čelo: „Smerti vas prosim, ta je meni milost.“

„Kirdžali, ne bolesti serca Mehemedu; zmerom te ljubi še tako, kakor te je ljubil poprej.“

Kirdžaliju se solze prisvetijo v oči: „Paša vidinski, poprosi Mehameda, naj mi odpusti vse pregrehe, pa tudi ti, prizanesi mi smert svojih sinov.“

Paša ga žalostno pogleda: „Jaz sem ti že odpustil.“ — Oba molčita, pa zopet ga pogleda paša: „Kirdžali, povej, kaj naj odgovorim Mehemedu, kako sodbo oznanim tebi?“

„Smert.“

Ahmet se oberne: „No, pa smert,“ natihomea zamomljá: „To je v osodnej knjizi,“ — in odide.

Ta pot niso zaperli duri; muzulmanska navada je taka, da na smert obsojeni hudodejnik med ljudmi preživi zadnje ure svojega življenja. Nema merklost

je omračila janičarjem divje obraze; to ni nič prijetnega, če moraš sedeti pri kom takem, ki bode jutro že mertev. Pervi pogled na človeka — na smert obsojenega, prva beseda, ki jo spregovoriš mu, obudi strah in žalost kmalo. Pogled na merliča ni tako strašen — tù je že minilo vse; pri umirajočem ni tako žalostno — tam gasne telo, in duša se poslavlja od njega — oboje kmalo, ali počasi ali naglo, kakoršna je natora. Ali vse kaj drugega je to, če vidiš zdravega telesa in zdrave duše, pa misliš: „Jutro mu umoré to krasno življenje, vzemó ta božji dar.“

Kirdžali pogleda janičarje, zaderžuje solze v očesu in s posiljenim ponosom hoče zatajiti žalost. O, kako bi rad bil sam! lahko bi vsaj premišljal in molil; ukazati ne more janičarjem, na prošnjo se pa tudi ne izneverijo muzulmanskemu običaju. V mislih se posloví od žene, od sina, od vsega sveta.

Iz početka molčé janičarji; sčasoma začnó govoriti. Ljudjé se na vse navadijo; če jih več na enkrat gine tisti dogodek, ne traja dolgo časa genotje. Menijo se o razbojnikih, o bogastvu, o zakladih, kar je navada vojščakom na straži pri jetniku. Kirdžali je ravno poslušá, ali zató, da bi si pregnal žalost, ali se hoče pa duša naslišati ljudskih glasov, predno se posloví od tega sveta. Ali kakor bi mu bila kaka misel posvetila v glavi, vstane in stopi k janičarjem. „Čujte, ali človek more verjeti vašim obljubam?“

Janičarji ga pogledajo, in eden povpraša: „Zakaj si nas to vprašal?“

„Jaz imam zaklad zakopan, ali čemu mi bode! Ko bi vedel, da pošteno izpolnite mojo željo, rad bi vam dal kos tega zaklada.“

Janičarji vedó, kako je Kirdžali sejal novce, ko je bil še svoboden, tudi so slišali že, da je imel velike zaklade; vsi odgovoré: „Na Allaha, na proroka, na meče ti prisezamo, da izveršimo vse, kar le ukažeš?“

„Dobro, verjamem vam, poslušajte me tedaj. Za Jašem na poti v Kotmar, na levej, tam stojé stare hruške; od prve na poti zavijte k poldnevu in odštejte petnajst hrušek, potlej krenite naravnost proti večeru, odštejte še deset hrušek, enajsta je razsohasta (gabelförmig) in laket od tal ima tri gerče na polnočnej strani. Od te idite še sto korakov naprej proti poldnevu, tam leží nek rudeč kamen, tolikošén, kolikoršne so opeke; pod njim začnite kopati in kopljite — ondukaj najdete štiri korce zlatih lev. Dva korea odnesite v samostan ardžiškega dvora — povejte, to je Kirdžalijev dar, tretjega dajte samostanskemu pervostojniku v Kišenjevu, očetu Pavlu — povejte, to je Kirdžalijevega sina, četerti korec pa razdelite med-se, in vi in vaši otroci boste bogati.“ — Pazljivo ga poslušajo, oči se jim bliščé, obrazi rudé. Kirdžali dodá še: „Zanašam se na vas,“ verne se na slamo, leže in oberne se v zid.

Janičarji se tiho pogovarjajo. Eden je opazil: „Glej, že spí zopet; ali kako najdemo ta zaklad?“ Drugi je odverníl: „Mesto moramo urno najti; če bomo dolgo časa po temi tavalí okoli in iskali, se-

raskér izvé to, in zaklad bode njegov. — Tretji pristavi: „Hajdimo, ali precej, noč beží, vzemimo jetnika s seboj, saj nas je šest, on pa je sam; mi smo oroženi, on pa ni.“ — Vsi se oglašé: „Dobro, ali zamislili so se, in zopet je eden spregovoril: „Ako pa uide, to je neversk pes, satanov brat.“ — Pervi janičar se zasméje: „Kaj smo Tatarji, da bi nas šest ne vgnalo enega človeka!“ — Zdaj opomni eden: „Ali kako pojdemo, da nas straža ne zapazi?“ in ta, ki je prvi začel govoriti, ta zaviše berke: „Stražnik spí, mi imamo pa ključ od stolpa, danes so samo naši ljudjé na straži, brat pomaga bratu; ako dobodemo zaklad, damo tudi njim kaj, sicer pa, kdor nič ne tvega, ta tudi nič nima. Velikrat smo že samo za cekin življenje zastavili nevarnosti, pa bi se majhne nevarnosti bali zdaj, ko lahko dobodemo tisoč in tisoč cekinov? Mohamed bi se smejal nam.“ — Vsi zavpijejo: „Hajdimo!“ — Zdaj stopi eden h Kirdžaliju: „Kirdžali!“ — a jetnik se ne oglaší. Pervi janičar opazi: „Ali vidite, kako spí? še na mar mu ni to, da bi se umeknil smerti; ali pa, kaj niste videli, ali niste slišali, kako je zaverigel življenje — ta neumnež?“ — Potrese ga, Kirdžali se oberne in zazdeha se mu: „Kaj bi radi?“

„Idi z nami — pokazat, kje je zaklad, mi in naši otroci ti bodemo hvaležni zató.“

„Pustite me na miru. Ako hočete, saj vam rad še enkrat povém mesto; poslušajte.“

„Ne. Idi z nami.“

„Kako? Vklenjen, kaj ne? Saj se komaj z mesta ganem.“

„Saj ti razkujemo železje, samo roke ti zvežemo.“

„Čemu to? Seraskér izvé vse, in vaših glav potlej prevred zmanjka z vratov.“

Kirdžali pomisli: „Alo!“ — Eden janičarjev odide, dva mu berž razkujeta železje, drugi pregledajo meče. — Janičar se verne: „Zdaj pa le, polnoči je že.“

Verige so padle s Kirdžalijevih rok in nog; odleglo mu je, ali hladno gleda okoli sebe, kakor bi hotel reči: ha, meni je kaj mar za to! Janičarji mu zvežejo roke na herbtu, in potlej vsi zapusté ječo. Počasi, tiho koračijo po stopnicah iz črnega stolpa, že so zunaj: tú janičar stoji na straži, ali pridružil se jim je, in gredó po dvoru k vratom. Pri vratih povedó straži geslo, prevarili so jo, da jim je Abdala ukazal nekam, in odšli so z dvorišča. Idó po mestu, mesec sveti, zvezde blisketajo, vetrič veje, in rosa hladí od ognjenega solnea razgreto zemljo. Kirdžaliju se je olajšalo serce, hlepno diše zrak in željno mu plavajo oči po zvezdatem nebu. Še eno noč in en dan ni bil v ječi, pa tako pozdravlja nebo in zemljo in zrak, kakor bi Bog vedi kako dolgo časa ne bil videl že sveta, in rad bi živel, ne sebi ampak Sari Mihaeli, svojemu sinu! — saj ga ljubita. Ali mu zvezde prorokujejo kaj, ali mu je vetrič šepnil kako skrivnost na uho? Obličje se mu je razjasnilo, in ponosno je pogledal okoli, po svojej starej navadi. Janičarji so zapazili to, vsak je pogledal svoj meč in

mislijo si: nas je sedem, ti si pa sam. Za mestom so zavili na kotmarsko cesto. — Sama ravnina je povsod okoli, daleč, tam zdolej, stojé drevesa tam pa tam, še dalje naprej pak, prav oblakom pod robom černé se goré in lesovi. Četert milje so že daleč — hruške so pred njimi, senca njihovih velikih vej jim seza že pod noge. Pri prvi hruški so zavili k poldnevu, odšteli so jih petnajst — drugo za drugo; tù so zopet zavili proti večeru, in odšteli deset hrušek; pogledajo na enajsto, ta je bolj vejasta nego so druge; to pogledajo na polnočnej strani, laket od tal so tri gerče. Posvetila je nada v serca janičarjem. Sto korakov odštejejo proti poldnevu — tù je rudeč kamen, velik kakor opeka. Resnico je povedal, misli vsak zá-se, in začnó kopati z jatagani.

Kirdžali sede, in morebiti mu poslednjikrat pluje oko po tem nebu, po tej krajini, ki mu je tako dobro znana. Tesno mu je serce, minil ga je prvi trenotek vročega razvnetja; kakor kaka strašna prikazen, tako mu stojí smert pred očmi, terpko žaluje po svojem življenji! Premišlja in gleda janičarje, ki kopljejo na vse kriplje, ali ne morejo prikopati do zaklada; že so nesterpljivi; tudi Kirdžali nesterpljivo zavpije: „Ničemni rod! lupežiti znajo, ali kedar je treba, da bi sterpeli samo trenotek, takrat pa onemorejo precej.“

Eden janičarjev ga pogleda: „Ali bi ti dokazal to?“

„Dajte sem, ta vidite, ali bode kaj ali ne.“

Janičarji opazujejo: „Nas je sedem, on je pa sam, dajmo jatagan mu.“ — Razvežejo mu roke in

dadé jatagan. Kirdžali koplje na vso moč, omajal je svoje oterpnele roke, janičarji stojé okoli njega in deržé za jatagane. Na enkrat zadene Kirdžali na nekaj terdega, janičarji se hlepno, radovedni sklonijo — zdaj Kirdžali, kakor bi trenil, prebode janičarja poleg sebe, potegne samokres izza pasa, odskoči nekoliko stopinj na stran in zažvižga: „Alo, vsi nád-me, ako hočete poginiti, nesramni sužnjiki!“ — V levici derží napet samokres, v desnici kervav meč; grozno bliska z očmi in pretí; strah je prevzel janičarjem serca, bojé se Kirdžalija, ki je zažvižgal, tresó se in menijo, da so lupeži kje blizo, da jim je zažvižgal Bolgar: obernejo se in začnó bežati. Kirdžali se zaničljivo smeje: „Ničemni rod! pa ta vkleplje svobodnjake, ta tepta Kriščevo vero!“ — in ozerl se je v nebo: „Hvala ti, véliki Bog, zdaj sem svoboden zopet!“ — in mahnil jo je po stranskih potih proti lesovom in goram.

XXI.

Hakim je obljubil Zulmi, danes po noči da osvobodí Kirdžalija iz črnega stolpa; Zulma se teši s to nado. Že pozno po noči je prišel skopljenec in povedal: „Zastonj je vse, jutro bode moral umreti.“ — Ali ne pozna se staremu skopljencu na črnem obrazu, da bi ga kaj bolelo to, in črna duša se mu veseli gotovo, kajti miren ima glas. Urno je odšel zopet, da bi se umeknil prošnjam, da bi ne slišal stare varuhe, njenega žalovanja. Vso noč je plakala Zulma, in še

beli dan je vjel solzno. Ali čudno, Sara Mihaela se je zbudila, vstala je, pomolila in šla sina buditi s poljubci. Kazno je, da jej neka notrajna radost lajša dušo, obličje se je razjasnilo jej tako, kakor se nebo razvedrí, kedar se oblaci začno tergati in sčasoma solnce posije skozi nebno zaveso. Tudi sinek se je zbudil, in oba se pogovarjata s poljubci in objemki. To kaže, kakor bi jima bil dobrotljivi Bog neko sladko čutje vlil v serci. Zulma si otare solze in misli sama zá-se: „Danes ne umerje.“ — Ljudstvo terdno veruje, in po pravici, če človek oblazní, da njegova duša dalje seza nego kaka druga; časi so taki trenutki, da s proroškim očesom gleda tak človek, kaj se godí okoli njega, in česar ne vidi duša drugih ljudi, to velikrat proroški pripoveda blazen.

Oznanili so Mehemedu, da je zmanjkalo na smert obsojenega jetnika in sedmih janičarjev. Seraskér je dal poklicati Abdalo, in ukazal mu je, naj na vse strani razpošlje albanske konjike za ubežniki. Ali vidi se, da ga nič kaj ni razserdil ta utek: ni ukazal umoriti stražnika, še janičarjem na straži pred grajskimi vrati, celó tem ni dal odbiti nezvestih glav. Kmaló so našli ranjenega janičarja pri tistih hruškah, in pripeljali so ga v Jaš. Mehemed ga je sam izprašal vse; odmajeval je z glavo: „Ničemniki so vsi, kolikor je Damaščanov, to je najkukavnejše muzulmansko pleme. Sedem jih je bilo v orožji, on pa sam — neorožen.“ — Zamisli se: „Vreden je moje hčere. O zakaj ni Muzulman! Naj le pride nazaj, vse mu od-

pustim," — in potem je vezirjevega poslanca odpravil z odgovorom.

Kirdžali je bil svoboden; še to noč je prišel k nekemu staremu znancu. Poznal je vse kote po Multaniji, vedel, kje biva kdo, ker ni samo enkrat ali dvakrat prestaknil te krajine, ko je načeloval lupežem; ko je bil vojevoda kristijanskej vojski v boju za svobodo. Povsod je imel tovarše: razbojnike in vojščake. Lupežem so malo po malo opešale moči za razbojništvo; preskerbel si je vsak kak majhen užitek in pokojno koč na starost, in mirno je vsak varoval svojo glavo zaslužene kazni; mirno čaka sin pod očino streho boljših časov, ker mu je sovražnik s svojo nenadno srečo otémnil svobodo.

Kirdžali je od nekega starega znanca dobil iskrega konja, damaško sabljo, bolgarsko burko — in odjezdil je dalje. Kako blagostno mu je na tem konju! Poprej mu je bil svet mertev, zdaj je pa zopet krasen, zopet živ njegovim očém; solnce jasno sije in gleda za njim, kakor mati za svojim ljubim otrokom; holmi, ki so pred njim, urno razkrivajo svoja čela, da bi ga pozdravili kar najpoprej mogoče; holmi, mimo katerih je že odšel, ti pa se počasi pomičejo nazaj, ker se ne morejo nagledati tega dragega moža; ravnina je vsa pisana, vsa cvetoča, in zdi se, da poskakuje od samega veselja, ker dirja po njej konj z bolgarskim junakom; vode se radujejo, kristalno se jim blišči poveršje, kakor bi se smehljalo jezdecu; drévesa razprostirajo svoje lepe veje, delajo krasne vence in ra-

dostno stezajo roke nad konjika; in vetrič mu pihlja na uho: Kako se imaš? Vse pozdravlja Kirdžalija, Kirdžali pa odzdravlja, kakor svojim starim prijateljem, kakor prijateljicam, in jezdi dalje; Bolgar sliši tiče, kako žvergolé v gaju, kako kukajo kukavice, in na misel sta mu prišla Sara Mihaela in sinek; kako ji ljubi, njegova nada strinja svoj glas s kukavičnim glasom in šepeče mu na uho: Kmalo ji vidiš. — Od nekod daleč je priletel don cerkvenih zvonov, Kirdžali začne moliti in spomni se na očeta Pavla: „Kaj me tako žene k temu človeku? — to ni sama hvaležnost, naj-raji bi pri njem živel vse življenje! Pogleda na mogilo, tam moder orel sedí in krače, vojni tič je vojno čutje zbudil v Kirdžaliju, spomnil se je na slovanskega Miloša: Obrenović je orel serbske zemlje, a jaz — nisem nič. Ponos mu je spreletel dušo, in vnela se je v njem želja po boju; jezdi dalje in misli: jaz hočem na vojsko, brez boja ne dobodem žene, niti sina; in ponos ga zavrača: Ni res, ti hočeš boj le meni na ljubo, nisi še osvobodil se moje vlade; znaj, kdor se meni obljubi, ta nikoli ne pozabi ná-me, ko bi tudi sto let živel na tem svetu. — Ko hitro se zaterne ponos, zaterne njegovo seme v človeško dušo, razplameni se v njej kakor živ pepel, in njegove koranine nikoli ne zmerznejo, še od takega mraza ne, dà, ne posuší jih še taka vročina. Če tudi ljubezen, ponižnost ali kak drug čut za nekoliko časa zaduši to seme, zopet vskali o najmanjšej priliki in vidno raste. — Kirdžali noč in dan jezdi — zmerom naprej,

po stranskih potih. Velikrat vidi spahe v daljavi, zdaj tû zdaj tû izvé od dobrih ljudi, da ima Jordaki veliko vojsko v samostanu ardžiskega dvora. — Četerti dan zgodaj zjutraj prijezdi k nekim grombljam. — Zakaj je tako naglo obledel in žalostno pobesil čelo? Spomin, ki globoko v serca zasaja svoje korenine človeku, ta mu je zbudil zaspalega červa v vesti, červ pa je začel grizti dušo, iztrezil mu je misli in daleč iz njih pregnal sanje o bodočej sreči. Te gromblje so ostanek nekdanje vasi Hrazgrade. Kirdžali hoče moliti, ali začelo mu je migljati pred očmi, misli se mu gonijo po glavi, kakor bi bil pijan; zdí se mu, da ogenj plapolá okrog njega, da konj po kervi brodi s kopiti, da se z razgaljenimi persi Bolgarji in Bolgarke skrivajo po vasi in lupeži kakor satanje divjajo po ulicah in vreščé: „Kirdžali! Kirdžali!“ — Pervič je strah spreletel Kirdžalija ta pot, boleost mu kerči serce, lasjé mu vstajajo na glavi — in merzel pot ga je oblil. Stisnil je konja z nogami, konj dirja po poti, in konjiku se zdi, da brede po kervi, da skače čez plamena, zdi se mu neprestano, da čuje krik: „Kirdžali! Kirdžali!“ — vest mu na vès glas očita greh. Ozre se na stran, zdí se mu, da Mihajlaki jezdi poleg njega; prekriža se, odgnal bi rad od sebe to prikazen. V tem zasliši strel. Ta hip se je izbudil iz strahú, to je krik vojščaku, naj se izpameti; ozre se — na levej pod lesom se boré konjiki, divjajo sèm in tjà na konjih in prožijo zdaj samokrese, zdaj janičarke. — Spoznalo je bistro Kirdžalijevo oko pisane turbane

spahom na glavah in njihove svitle kaftane, spoznalo bele arnavške turbane in modre dolmane. Arnavtje se pomičejo za les, spahi je zgrabijo, in gošče in gošče se bliska v zraku. Pride mu na misel: To so Jordakijevi konjiki. — Kirdžali požene konja, in kakor lovski pès, kedar začuje streljanje daleč kje, kakor hert (Windhund), kedar zagleda zver, da beží po stepi, tako zdirja proti lesu. Vidiijo ga Arnavtje, vidiijo spahi jezdeca, ali konj tako skače, prah tako valí se okoli njega, da ne morejo spoznati jezdečeve postave, niti njegove obleke. Jezdec prijezdi blizo, sproži samokres, in eden divjih spahov se je zvalil na zemljo. Arnavtje zakričé: „To je eden naših!“ Nek drug spah mu zaskoči pot, ali Kirdžali oberne konja na levo, mahne s sabljo in spahu je glava odletela z vratu na prvi mah. Kirdžali ni še pozabil bojevati. Spahi zarojé proti njemu, vreščé: „Allah! Allah!“ ali Bolgar je že med svojimi ljudmi, Arnavtje spoznajo vojevodo in pozdravijo ga: „Kirdžali! Kirdžali!“ — Kirdžali odzdravi: „Za menoj!“ — oberne konja ta hip in vdari na spahe. Arnavtom je zavrela kri po žilah, razvnela se jim je hrabrost v glavah, dirjajo za Kirdžalijem. Že ne pokajo več puške, ne pokajo samokresi, le meči brenketajo; že spahi ne vreščé več: „Allah! Allah!“ kličejo le: „Aman! Aman!“ bežé po polji, Arnavtje deró za njimi in sekajo glave jim. Solnce je vstalo še le, ali že so spahi pobiti, le prav malo jih je odneslo pete. Kirdžali je zapovedal: „Pustite je, naj nesó glas o meni Mehemedu,“

in na ustnah se mu je zazibal smeh in šepnil na uho: Tako pozdravlja Kirdžali svoje prijatelje, nekdanje tovarše; — ponosno je vzdignil čelo zopet, kakor vselej, ukazal naj polové turške konje, poberó plen in zversté se na odhod. Vsi so pokorni ukazom svojega vojevode, ki je sam stopil jim na čelo, kajti prepričal jim je duše s svojimi čini, da je povelíča z zmago.

Na večer je prišel Kirdžali s svojo vojsko k ar-džiskemu dvoru. Divno se na visokej gori stoletno samostansko zidovje obrazi na oboku čistega neba, divno zlatí solnce plehasto kupljo bogomolji; na levej, v globokem jarku igra srebropenasta Aluta, in podí svoje bistre valove po skalnatej strugi. Dalje tamkaj, za reko na zahodu se vidijo orjaški karpaški grebeni, pred njimi je neka manjša gora, kakor stopníca na njihov verhunec, vsa kamenéna: to je gora hospodarskega groba — tam je nekdej čepel bojarski dvor. Na desnej, malo na strani, ondi se jasní nek pas med dvojním gorovjem, obrasenem z gostim lesovjem: to je soteska Rudeča brana, ki se pride skozi njo z multanske zemlje na erdeljsko. — Vsi spomini so zvesto oživali v Kirdžalijevem sercu, urno se razvijajo obrazi drug za drugim v njem, vsak se mu pobliska pred očmi, ali nobenega ne more gledati dolgo časa. — Po tem poti je prvič prijezdil od Kampolunge s Saro Mihaelo v samostan po blagoslov k poroki; tam na hospodarskem grobu je okusil nebeško srečo — spomnil se je na bojarko, miluje Tudorjevo osodo;

ozre se nazaj: „Tam-le sva se ločila z Mihajlakijem, ta je bil moj najzvestejši prijatelj; in tam-le sem zmagovito prišel iz Slatine in vdaril na Mehemedove jate.“ — Pa vnovič je obrnil oči na hospodarski grob: „Tamkaj sem izvedel svojo nesrečo, tam nekje počivajo kosti mojega vranca, mojega tovarša, ki je bil priča toliko blagostnih trenotkov v mojem življenji.“ Ozre se na samostan: „Tam me je Bog porobil s svojo milostjo, tam je ozdravil moje serce, obudil nado v mojej razvetrani duši in podučil me, da sem ga spokorno prosil, naj mi odpusti velike grehe.“ — V tej okolici je bral kakor v kakej knjizi vse svoje življenje; to je zbudilo v njem žalostne in vesele čute, iz sanj o bodočej sreči hití nadi v zatišje. Tako je prijahal v ardžiski samostan. Jordaki ga je pozdravil tako, kakor pozdravlja brat svojega bojnega brata, pervostojnik Evgen tako, kakor oča sina; pritisnil ga je k persim in blagoslovil menih; obiskujejo ga, pozdravljajo stari znanci, vse je veselo junaka. Multanje se ga ne bojé več, ne bežé: že vedó, da ni Bolgar umoril Tudorja, njihovega ljubljenca, da ga je hotel še braniti, s serčno radostjo ga pozdravljajo. Kirdžali je dozda menil, če hoče kdo vladati ljudi, da mora biti serčen, ponosen in hud, ta pot pa prvič čuti, da je tudi bratovskeje ljubezni mogoče vse to. Ginjen je stopil v cerkev; gleda oltar: ta je sicer nema, ali očita priča njegove sreče — tù je pred oltarjem in pred Bogom prisegel večno ljubezen Sari Mihaeli. Na levej pri oltarju v zidu je nov mramor nad grobom;

Kirdžali bere: „Tù počiva Evdoksija Brankovanka, žena Vladimireskova, mati Tudorjeva; pokoj njenim kostém. Kristijan, môli zá-njo!“ — Kirdžali pade na kolena in začne serčno moliti za bojarkino dušo, za Tudorja, prosi Boga bodoče sreče Sari Mihaeli, sinu in tudi sebi. Vso noč bi bil molil, ali oča Evgen ga je vstavil in odpeljal v bojni zbor. Tukaj je Kirdžali povedal vse, kaj je doživel. Jordaki ga je iz nova objel: „Vdeleži se mojega vodništva. Bog te je obvaroval, Bog ti dáde srečo. Jutro odrinemo v Jaš, dobil sem glas od tam, da je seraskér na razne strani razposlal vojsko in da mesto ni varno zastraženo.“

Kirdžali vstane: „Jordaki, varuj se izdaje, saj véš, kaj so mi obljubili, če te izpeljem iz samostana; Mehemed ima na vsak perst precej lahko pet nevéstnih izdajic za zlato. Pusti mene, pojdem jaz naprej; tam je moja žena, tam moj sin. Ti le čakaj, varuj se, da osvobodiš kristijanstvo, kristijansko ljudstvo, ki vzdihava v muzulmanskej sužnjosti. Meni že Bog pomore.“

Jordaki se premisli: „Dobro, ti pojdeš naprej, jaz pridem za teboj,“ — in vojni zbor se je razšel. Dali so ukaze za jutrajšnji odhod. Kirdžali leže spat; omenil je sam zá-se: „Ako Bog dáde, čez nekoliko dni bodem zopet pri Sari Mihaeli, in potlej je nikoli več ne zapustim,“ neka slutnja mu je šepnila na uho: Videl jo bodeš zopet, zediniš se ž njo, ali nikoli več ne ločiš od nje — in pospala ga je sladka nada.

XXII.

Pet dni je že, kar je Kirdžali všel iz turške ječe; zaklad so izkopali in vse zlato odnesli v seraskérjevo zakladnico; ranjeni janičar je umerl, drugih pa ni ne sluha ne duha. Hadži-Ahmet, ataman Nečaj sta odšla po krajinah in kažeta multanskemu národu, da ga padišah vlada zopet. Mehemed je v Jašu ostal pri svojej oblaznelej hčeri in pri malem vnuku — v skerbéh in žalosten, kakoršen je zmerom, že od nekdej. Posijal mu je žarek, da ne mara ozdravi Sara Mihaela: reva plače, objema sinka; ali kmalo je minilo to, zopet je taka, kakoršna je bila poprej, predno so Kirdžalija pripeljali v Jaš — merknila je nada, ugasnila tako naglo, kakor blisk na nebu. Zulma je žalostna, sinček se jej neprenehoma izgovarja: „Saj nisem ničesar učinil; mama je pa zopet huda ná-me.“ Od vseh strani je dal poklicati zdravnike Mehemed, kar s pergiščem jim vsiplje zlato, da bi mu ozdravili edino životno uteho. Na njegovo povelje muzulmanski derviši molijo po mošejah in prosijo meškega proroka zdravja Sari Mihaeli, kristijanki. Seraskér je izvedel, da je nek pobožen menih prišel iz Besarabije in da je zdaj v jaškem samostanu; pravijo, da kristijanski duhovni in ljudjé časté tega meniha tako, kakor kakega svetnika. Praznovérni Mohamedan je v sili s čutom očetovske ljubezni za nekoliko časa zadušil sovraštvo do kristijanske vere in poklical meniha v svoj grad. Oča Pavel — to je ta menih —

je prišel precej, ker poklicali so ga na pomoč človeku, duhoven kristijanske vere pa hití v mohamedansko mošejo, v židovsko sinagogo, v pogansko pagodo, kedar je treba pomoči, utehe ali otetja njegovemu bližnjemu. Oča Pavel ne skriva seraskérju, da je prišel iz kišenjevskega samostana, da bi njega, Muzulmana, poprosil za Kirdžalijevo življenje. Sara Mihaela ni še svoj živ dan videla tega meniha, ali vendar ga zvesto gleda; djala je: „Tak je bil!“ stopila k njemu: „Ne prav tak!“ stopila zopet nazaj, pokleknila in začela moliti. Zulmi se zdí menihovo obličje znano, pa ne vé — kje, kdaj ga je videla. Sinek je Sari Mihaeli skočil z blazinice: „To je atej!“ pogledal ga in skril se za Zulmo: „Ni ne!“ — Oča Pavel je take rasti, kakoršne Kirdžali, ali lase ima bele kakor mleko, čelo nagubljeno, obličje sterhlo, in oči se mu ne vidijo, ali so ognjene ali ne, ker ima pobešene zmerom. Na glas poje himne na čast svetnikom in svetnicam, na glas moli molitve, Sara Mihaela poje ž njim vred slavodatke, ž njim vred moli molitve. Zdí se, da umeje meniha, vidno je mirna vselej, kedar jo obišče duhoven. Kiaja Mehemed je zadovoljen s tem v svojem domu, zastavil je življenje večnej pogubi, radovoljno se je zapisal v Iblisino vlado, žertvoval je éden, žertvoval huriske in sedmo nebo. Ali česa ne žertvuje oča za svojega ediniga otroka! Ali kar še več, sveto je obljubil menihu, da odpustí Kirdžaliju: „Naj le pride, naj se skloni padišahovej vladi; naj ima moja hčer, svojega sina,

in bogastva mu dádem, kolikor ga bode hotel.“ — Seraskérjeva obljuba je zanesljiva; kedar Mehemed kaj obljubi, vselej gotovo izpolni svojo besedo.

Pridirjali so jaderniki od Hadži-Ahmeta — njihova sporočila niso vesela: vstajniki so zopet po koncu, natepli so pravoverno padišahovo vojsko že nekolikrat in razvnemajo vstajo povsod po krajini. Seraskér je ukazal svojej vojni, naj se pri Jašu zedini; hotel je s silno, z zedinjeno močjó zadušiti vstajo, opleniti vstajnike. Precej sta jo vidinski paša in ataman Nekrasincem mahnila k Jašu; izvedela sta zopet drugo novico, da so vstajniki izvreli iz ardžiskega dvora in da se jih strašna sila bliža Jašu. Mehemed je ukazal Abdali, naj s pribočnimi konjiki pot zastopi sovražniku, vdariti se pa ni treba ž njim, ampak lepo mirno naj se umiče, da k mestu spelje vstajnike. — „Tù je gotovo zaloti smert,“ dostavil je žalosten, kajti z ono vestjó vred je izvedel tudi, da je Kirdžali načelnik, in misli si: „Ako ga zajmem, prizanesem mu, učinim vse, kar sem obljubil menihu.“ — Ta trenotek je stopil k njemu oča Pavel; ko je zagledal atamana, stresnil se je in na stran je obrnil obličje. Nečaj je pobesil oči, ko mu je menih prišel pred-nje: sram ga je, ker je kristijan, pa se z bisurmani posvetuje, kako bi pogubil kristijanski národ. Menih stopi k Mehemedu: „Seraskér, vojska je v božjih rokah; Bog blagoslóvi tega, kateri rad odpušča, kateri svoje zmage ne nživa sebi na nesrečo.“

Seraskér se ni razserdil: „Nisem jaz začel, sami

so vstali, naj le opravičijo Bogu svojo nesrečo. Kar sem obljubil, temu ostanem zvest," in obrnil se je — na znamenje, naj molčí o tem dalje.

Menih odide. Atamanu se znan zdí ta glas, ali ni dobro pazil, razbolestila ga je bila misel na bodočo vojsko z brati Kriščeve vere; toda, kakor bi hotel pregnati to bolest, pogladi berke: To so zvezniki naših davnih sovražnikov, — in odšel je boj oznanit svojim kozakom, s takim povspehom, s kakoršnim gré ljubeznjivi oča napovedat svojim otrokom kako vesel zabavo.

Mirno je pretekkel petek, svet dan Muzulmanom, le velik dež je zmočil zemljo. V soboto, na vse zgodaj, poslalo je solnce zemlji na dobro jutro tisoč in tisoč zlatih žarkov. Nebo je jasno, prozorno, le tam pa tam beli oblaki plavajo po njem, počasi, sami ne vedó, kam: kmalo hité naprej, kmalo se vstavijo in vernejo; ni ga vetriča, da bi jim šepnil, po katerem poti naj leté naprej. Na zemlji je tiho; listje, cvetice, trava, vode, vse bliskeče, ali mirno je vse; solnce peče, da sapo zapira; tiči, zveri se skrivajo v goščavo, v germovje, v lesovje: zdí se človeku, da bode kaj posebnega ta dan. Sara Mihaela je danas zopet objemala sina, molila kakor navadno in dolgo časa razgovarjala se potem z očetom Pavlom o veri. Zulma se teši, da so dobra znamenja to, zatorej je berž odšla k seraskérju, da mu oznani to. Seraskér se je posmejal, in mirnodušno je odjezdil v tabor.

Za Jašem na ravni — na jugozahodu, na levej

stojé topovi konjikov Zaporožcev. Vsi so bojne postave, bojnega pogleda, tako, da se oko goljufa, da so to Kozaki iz Batorijevih, iz Žiginih časov, in Nečaj je tak, kakoršen je bil Konášević ali knez Rožiński. Na levej so spahi tam od Bospora in albanski konjiki, ki služijo kristijanom in Muzulmanom kmalo, da imajo le zlata dosti. Hrabro in serčno se bijó, čeravno bratje z brati, to jim nič ne dé. Na sredi so pešci, janičarske jate, razna soderga, pa tudi najizdatnejša muzulmanska moč. Za njimi stojé topovi, in na čelu jim je Kuluglić. — Mehemed gotovo pričakuje cele sovražne teme na bojišče; jezdari med verstami in gleda po borišču. Iz početka nič ne vidi, ali kmalo se prikaže nekoliko konjikov: Abdalini poslanci. Pridirjali so in vstavili konje pred seraskérjem: „Sovražnik je že blizo.“

„Ali je velika vojska?“

„Sami konjiki. Našo prednjo stražo so zmogli, samo eden je ušel, ta je povedal, da je Kirdžali načelnik; Jordaki je zadej, daleč za njim.“

Seraskér vscrikne: „Kdor mi živega vjame Kirdžalija, temu dám sto mošenj rumenjakov in dva najkrasnejša konja iz svoje konjišnice;“ tega pa ne izgovori, ampak samo misli: „Kdor ga ubije... proklet, nikoli naj ne vidi édena (raja).“ — Oberne se k jadernikom: „Kolikor morete — dirjajte nazaj, Abdala naj se nazaj pomakne.“ — Spahom in janičarjem je ukazal naprej, zató da zasloné Abdalo, sam je ostal z Albani pa za pomoč. Komaj se je premaknila

vojska, Abdalini konjiki že vse križem bežé nazaj, Arnavti je krešejo s sabljami po glavah, in divje, zmagovito kričé. Mehemed vidi, kako s konj padajo njegovi konjiki, pozná celó načelnika sovražnikom. Kirdžali je na črnem konju, na čelu množnej vojski vdaril na spahe, perha na levo in na desno, bliska s sabljo kakor s strelo, odbija glave z neverskih vratov, in burka mu vihrá na plečih tako, kakor kaka zastava — to je prapor, to nemo znamenje kristijanskim vojščakom: Tù sem, borite se okoli mene. — Spahe so že prederli, ti so že razkropljeni, in truma Arnavtov divjá nad sprednje jate janičarjev. Gosto zahúči strel, in Arnavtje s svojimi konji že razganjajo janičarje, že teptajo po njih. Kirdžali bojuje in vpije: „V mesto, urno! v mesto!“ — Seraskér gleda na Kirdžalijevo trumo, gleda na svojo zmagano vojsko in misli si: Ta besnež, zdaj pogine! Dal bi polovico svojih zakladov, a ne, vse rad dam, ko bi ga le živega dobili. Ukaže, naj zažgó topove, ali Arnavtje, ne navajeni na tak strel, obstanejo za nekoliko časa in v tem so se zaporoški kurenje vzdignili na Škipetarje.

Kirdžali spozna junaka, ki je zmogel pri Skulanah, in njegovega konja: „Zdaj se poskusiva!“ zversti berž svojo vojsko in vdari na Zaporozčce. Vodnika planeta naprej oba, bojujeta prva, vojski obstojite za nekoliko časa, kakor iz spoštovanja do tega boja. Konja se vspneta na zadnje noge, sablji zabrenkečete, in atamanu je krí šinila iz desnice, sablja odletela iz nje. Rijavec je skočil na stran, kakor bi

ga bil s kropom polil kdo, Kirdžali je planil za njim, ali ataman je še hitrejšo samokres potegnili z levico izza pasa in sprožil — Kirdžali se je stresnil na sedlu in zvernili na zemljo, ravno tisto trenotje, ko so Zaporožci zmogli Arnavte in razgnali je po polji.

Mehemed je videl začetek tega boja in po bliskovo hitro je zdirjal blizo, ali pridirjal je k njima, ko je bil Kirdžali že na zemlji. Kirdžali vzdigne čelo, spoznal je seraskérja: „Mehemed, Jordaki je v samostanu, z menoj stori, kar hočeš.“

Seraskér skoči s konja, vzdigne sam s svojo roko Kirdžalija, išče rano, ali ne more je najti. Ukazal je janičarjem, naj ga odnesó v grad, in sam jezdi poleg njega, kakor pri svojem najdražem zakladu. Na borišču ga ni treba, Arnavtje so zmagani; bojezen in nada ste mu obvladali dušo, ne pustite mu, da bi se veselil te zmage, kakor se navadno raduje bojni junak, načelnik zmagoslavne vojske.

V gradu, v seraskérjeveji sobi, položili so Kirdžalija na blazino. Oča Pavel hoče sam poiskati in ogledati rano; razpne kaftan: na vratu ima ranjenec zlato verižico, na persih tkano ruto — dar device Selime, pod njo obraz najsvetejše matere. Kirdžali leži v nesvesti in meži. Menih je našel rano na persih, palec nad srcem. Kri kipí iz rane. — Kirdžali pogleda, spozna očeta Pavla: „Oče!“ — pogleda seraskérja poleg sebe: „Mehemed, odpústi! — Sara Mihaela... rad bi jo videl.“ — Mehemeda je prevzelo čutje, dal je poklicati hčer in njenega sina. Menih je

preslišal ta ukaz, rad bi s svojim življenjem kupil življenje Kirdžaliju.

Zulma pripelje Saro Mihaelo, ali komaj je stopila ž njo v sobo, oberne se Mihaela na tisto stran, kjer leži ranjenec; pogleda na-nj: „To je on! to je on!“ — Kirdžali tiho omeni: „Sara Mihaela, prizanesi.“ — Sara se zgrudi na-nj in oklene ga okoli vrata: „Kirdžali, ti moj ljubi, jaz te tako ljubim, ti si nedolžen,“ — poljubi ga in on poljubi njo. „Jaz sem nedolžen, draga moja — o, kako te ljubim!“

Oča Pavel ga zaverne: „Upokoji se,“ — sinek kriči: „Moj atej, moja mama,“ — in pritisnil se je k njima. Kirdžali je slišal njegov glas: „Dete moje — žena moja — oče — Mehemed, z Bogom, odpustite mi — umiram — Bog!...“ — in o besedi Bog je izdihnil dušo.

Sara Mihaela ga objema: „Ti ne umerješ, dragi moj, ti bodeš srečen z menoj vred.“ — Zulma jo vleče od postelje: „Mertev je.“ — Sara Mihaela se je izvila Zulmi iz rok, pogledala Mehameda: „Oče moj, oče, tudi ti si tù“ — in zopet je pritisnila svoje ustne na moževe ustne: „Ti ne umerješ, ti ne umerješ!“ — Ali Kirdžalijeva usta so njenemu vročemu poljubku odgovorila z mertvaškim ledom; sklenila je roke, dlan na dlan, kakor bi hotéla moliti, boleстно jeknila, presunljivo, in o tem jeku je vzletela njena duša v nebo, truplo se je zgrudilo pa na kolena k mertvemu možu.

Mehemed jo hoče vzdigniti, a mali Kirdžali ga derži za obleko: „Pústi ji, zdaj sta sprijaznjena.“ — Oča Pavel vije roke: „Zdaj nimam več sina.“ — Zulma joka, celó stari Hakim skriva obraz. — Mehemed vidi, da mu je smert umorila edino hčer, ki jo je imel, vzame vnuka v roko, pritisne ga k persim: „Ti si mi ostal še...“ in solza za solzo mu kane iz ponosnih očí.

Na ta hrup so prišli v sobo Hadži Ahmet, Nečaj in Abdala. Seraskér ne spregovori ne besede, le z roko je atamanu pokazal na Kirdžalijevo truplo, in roka se mu trese: „Osvetil sem se! Na persih ima podobo počajevske matere božje; ubojica je vzel ta obraz Teteri, mojemu prijatelju, ko ga je bil umoril.“

Kakor bi se bil iz sanj izbudil, stopi oča Pavel bliže; z vso močjó je prijel se za obleko — raztergal jo na persih: „Nečaj, jaz sem umoril Tetero, jaz sem knez Ilvandži — Kirdžali je moj sin. Umoril si nedolžnika, umóri zdaj dolžnika.“

Ataman je divje pogledal na-nj, z levico pokazal na truplo: „Tù imaš kaznen za svoj zločin,“ in odšel je.

Menih se zgrudi na kolena, s ponižnim, ali s žalostnim obrazom je viknil: „Vélikí Bog, zgôdi se tvoja sveta volja! kázni mene grešnika, in po milosti ti dve duši, rojeni za krepóst, ki sem ji jaz s svojim zločinom zapeljal na grešni pot! Gospod vseh gospodov, usliši me!“

Mehemed z ranjenim srcem gleda to, in kakor bi hotel zaceliti to globoko rano svojega serca, serčno pritisne vnuka k persim; a stari Ahmet ga teši: „Ta nesrečna smert jima je bila zapisana v osodnej knjizi, — velik je Bog!“

Važnejši popravki.

- Stran 5 versta 4 Štirinajst let — beri: Štiri leta.
„ 9 „ 4 nad žamijah — beri: na džamijah.
„ 10 „ 27 z vam — beri: z vami.
„ 53 „ 1 vranca — beri: belca.
„ 69 „ 24 Bojar skoči na . . . — beri: Bojar skoči
na svojega rijavca, vzame k sebi staro
Fariki, in objame jo s sinovsko ljubeznijo.
Arnavt sede na belega perzijana, . . .
„ 144 „ 21 Pulíte — beri: Palíte.
„ 146 „ 13 viteški — beri: piteški.
„ 182 „ 23 ženskih — beri: ženski.
„ 186 „ 23 povspala; — beri: povspala dete; . . .
„ 234 „ 22 jezdecí — beri: jezici.
-

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000421353

